

**Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Muzikológia MA**

A PEST–BUDAI ZENÉS SZÍNJÁTSZÁS FORRÁSAI

A Várszínház és a Pesti Magyar Színház előadásai 1833–1840 között

**Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Muzikológia MA**

A PEST–BUDAI ZENÉS SZÍNJÁTSZÁS FORRÁSAI

A Várszínház és a Pesti Magyar Színház előadásai 1833–1840 között

HORVÁTH ADÉL

SZAKDOLGOZAT

TÉMAVEZETŐ: SZACSVAI KIM KATALIN

2013

TARTALOMJEGYZÉK

Rövidítések jegyzéke	6
Köszönetnyilvánítás	8
Bevezetés	9
Színháztörténeti kutatások.....	9
Operatörténeti kutatások	11
Forráshelyzet és célok	15
I. A magyar nyelvű zenés színházi játszás kezdetei	18
I.1. Társulatok.....	18
I.2. Repertoár	34
II. A budai Várszínház és a Pesti Magyar Színház feldolgozott forrásai	42
II.1. Színlapok	42
Forráshelyzet.....	42
Színlapadatok.....	44
Utólagos bejegyzések a színlapokon	48
II.2. Színházi zsebkönyvek.....	49
II.3. Sógópéldányok, cenzúrapéldányok	52
II.4. Ügyelőkönyvek.....	57
II.5. A Nemzeti Színház kottatára	60
II.5.1. Zenei források: Daljátékok.....	64
II.5.2. Zenei források: Prózai darabokban használt zenei betétek	67
II.5.3. Zenei források: Egyéb zeneművek.....	69
III. A műsoradatbázisba felvett forrásadatok	70
III.1. Korábbi műsorjegyzékek.....	70
III.2. Jelen műsoradatbázis.....	72
III.3. Előadásközi zenék, hangversenyek és egyéb zenés produkciók	75
IV. A források kritikai értékelése	88
IV.1. Dátum.....	88
IV.2. Cím.....	94
IV.3. Szerzők.....	95
IV.4. Műfajok.....	96
V. A műsoradatbázis szerkezete	98
VI. Összegzés	102
VII. Bibliográfia	103
VIII. Függelék (CD-melléklet)	
IX.1. Műsorjegyzék: Cím szerint alfabetikusan rendezve	
IX.2. Műsorjegyzék: Darabcímek szerint rendezve	
IX.3. Műsorjegyzék: Előadások dátuma szerint rendezve	
IX.4. Műsorjegyzék: Szöveges forrással rendelkező darabok	
IX.5. Műsorjegyzék: Kottás forrással rendelkező darabok	
IX.6. A Pesti Magyar Színház repertoárjának eredete	

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Bayer, *Nemzeti Játékszín története* II
Bayer József. *A Nemzeti Játékszín története I-II*. Budapest: Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1887.
- Déryné emlékezései I
Tolnai Gábor (szerk.). *Déryné emlékezései I-II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.
- Gurmai, *A budai Várszínház zenei élete*
Gurmai Éva. „A budai Várszínház zenei élete 1833–1837”. In Somorjai Olga (szerk.). „... de még szebb a színház” *Írások Belitska-Scholtz Hedvig emlékére*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2010, 89–102.
- Katona, *A Globusztól a Rondelláig*
Katona Ferenc. *A Globusztól a Rondelláig. A magyar színészet kezdetei*. Budapest: Múzsák, 1990.
- Kerényi, *A Nemzeti Színház 150 éve*
Kerényi Ferenc (szerk.). *A Nemzeti Színház 150 éve*. Budapest: Gondolat, 1987.
- Kerényi, *Magyar Színháztörténet* I
Kerényi Ferenc (szerk.). *Magyar Színháztörténet 1790–1873*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Könyves Máté, *Játékszíni koszorú (1834)*
Könyves Máté (szerk.). *Játékszíni koszorú*. [1833] Budapest: Könyves Máté, 1834. Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1834. OSzK jelzete 256.

- Lakatos, *A kolozsvári magyar zenés színpad* Lakatos István. *A kolozsvári magyar zenés színpad (1792–1973)*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1977.
- OSzK Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest
- Széchenyi, *Magyar játékszinrül* Széchenyi István. *Magyar játékszinrül*. Pesten: Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1832.
- Tallián, „Operaművelés Magyarországon” Tallián Tibor. „Operaművelés Magyarországon”. In Gupcsó Ágnes (szerk.). *Erkel Ferenc első három operája. Bátori Mária, Hunyadi László, Bánk bán. Szövegek, tanulmányok*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2011, 15–30.
- Tallián, *Schodel Rozália és a magyar hivatásos operajátszás kezdetei* Tallián Tibor. *Schodel Rozália és hivatásos magyar operajátszás kezdetei*. Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest, 2011.
- Rédey, *A Nemzeti Színház története* Rédey Tivadar. *A Nemzeti Színház története*. Budapest: 1937.
- Staud (szerk.), *A magyar színháztörténet forrásai I* Staud Géza (szerk.). *A magyar színháztörténet forrásai I-III*. Budapest: Színháztudományi Intézet, 1962.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom mindenekelőtt témavezetőmnek, Szacsvai Kim Katalinnak. Az ő javaslatára, és ötleteire támaszkodva kezdtem el a pest-budai zenés színháztörténet forrásainak kutatását. Nagy szakértelemmel és mindenre kiterjedő precizitással irányította munkámat, s külön hálás vagyok nem ritkán próbára tett türelméért. Bevezetett kutatásaim fő helyszínére, az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárába és Színháztörténeti Tárába, ahol rendkívül kedves és segítőkész munkatársak fogadtak. Hálával tartozom a Színháztörténeti-, és Zeneműtár dolgozóinak – kiemelten Both Magdolnának és Szende Katalinnak – lelkes segítő munkájukért, amellyel számtalanszor megkönnyítették és meggyorsították kutatómunkámat. Ezúton mondok köszönetet a forráskutatás során meglátogatott Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetörténeti Kutatókönyvtár könyvtárosának, Gulyásné Somogyi Klárának odaadó segítségéért. Végül, de nem utolsó sorban Kaczmarczyk Adrienne közreműködését köszönöm meg. Elsőként terelt kutatási témám irányába, s ismertetett meg konzulensemmel, akivel a munkát hatékonyan folytathattam.

BEVEZETÉS

A korai hivatásos operajátszás forrásainak szisztematikus feldolgozása, akárcsak a korszak és téma zenetörténeti értékelése régi adóssága a magyar zenetudománynak. Jóllehet az utóbbi tíz év során e tekintetben komoly előrelépés történt. 2011-ben, amikor jelen szakdolgozat munkálatai elkezdődtek, még mindig elsősorban a színháztörténeti írásokból tájékozódhatott a beavatásra váró fiatal kutató.

Színháztörténeti kutatások

A színháztörténet előnyét Bayer József alapozta meg két kötetes, a Kisfaludy Társaság pályázatára készült – 1887-ben megjelent – úttörő munkájával.¹ A részletes műsorjegyzékekkel ellátott, adatokban és leírásokban bővelkedő összefoglalás 1790-től 1837-ig, a Pesti Magyar Színház-beli intézményes működés elindulásáig követi végig a „kezdetben lelkesen fölkarolt, később a nyomorral küzdő, az állandósulás reményéről le nem mondó, lelkes, törekvő magyar színészet” sorsát.² Bayer *Játékszíntörténetét* a századfordulón, majd a 20. század első évtizedeiben, a kolozsvári, majd a kassai színjátszás fennállásának százéves évfordulója alkalmából számos további feldolgozás követte,³ mint ahogy egymást követték a professzionális színjátszás kezdeteivel, illetve a Nemzeti Színházzal foglalkozó alapvető munkák az ország első színházának centenáriuma körüli években is. 1931-ben Bíró Lajos Pál a Pesti Magyar Színház első éveiről közölt alapvető tanulmányt,⁴ 1937-ben Rédey Tivadar az Operaház megnyitásáig tekintette át a Nemzeti Színház működését.⁵ Pukánszky Kádár Jolán, miután az 1910–1920-as években elvégezte a pesti és budai német színjátszás történetével kapcsolatos alapkutatásait,⁶ egy a színháztörténészek számára mindmáig nélkülözhetetlen – a

¹Bayer József, *A Nemzeti Játékszín története* I–II, (Budapest: Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1887) Bayer kutatásaihoz lásd Staud Géza, *Bayer József tudományos munkássága*, (Budapest, Magyar Színházi Intézet 1979 (= Színháztörténeti könyvtár. Új sorozat, 9).

²Bayer, *Nemzeti Játékszín* I., pp. III. [Előszó].

³Ferenczi Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története*, (Kolozsvár: Kiadja a kolozsvári színészet száz éves jubileumát rendező bizottság, 1896).

⁴Bíró Lajos Pál, *A Nemzeti Színház története 1837–1841*. (Budapest: Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása, 1931).

⁵Rédey Tivadar, *A Nemzeti Színház története*, (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937).

⁶Pukánszky Kádár Jolán. *A budai és pesti német színészet története 1812-ig, játékszíni és drámairodalmi szempontból*. Függlékül: A budai és pesti német színházak műsora 1783–1812. Budapest: 1914. (= Német philológiai dolgozatok 12, és uő, *A pesti és budai német színészet története 1812–1847* (Budapest: Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalat, 1923) (= *Német philológiai dolgozatok* 29).

vizsgált időszakot immár a teljes száz éves periódusra kiterjesztő – forrásfeldolgozással jelentkezett.⁷ A Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent mű kiegészítésének szánták eredetileg a Nemzeti Színház száz éves műsorát is, amelyet Hajdu Algernon László állított össze ugyanekkor. A második világháború kitörése miatt ez a statisztika sajnos nem jelenhetett meg, kefelevonatban maradt, és publikálására később sem került sor. Eredményei azonban beépültek az utána készült jegyzékekbe.⁸ Az OSzK Színháztörténelmi Tárában táblázatos formában – az adatokat szerzőnként és darabonként összesítve – újból feldolgozásra kerültek a Nemzeti Színház színlapjai,⁹ majd sorra láttak napvilágot, újból többnyire a Nemzeti Színház fennállásának évfordulóihoz igazítva az intézménytörténelmi összefoglalások is Székely György (1965), illetve Kerényi Ferenc szerkesztésében (1987). Ezekben a korábbi feldolgozásokat hasznosítva a bemutatók műsorjegyzékeit is közzé tették.¹⁰ A történelmi áttekintések, jegyzékek, táblázatok mellett az 1960-as évektől – szintén elsősorban Székely Györgynek és Kerényi Ferencnek köszönhetően – sorra kerülnek színházelméleti összegzések is: főképp terminológiai és módszertani kérdések formájában Székely Györgynél,¹¹ a repertoár, a színjátéktípusok és műsorrétegek formájában Kerényinél.¹² Utóbbinak köszönhetjük a Nemzeti Színház 150 éves történetének megjelenése és az ekkor már előkészületben lévő, szintén általa szerkesztett *Magyar színháztörténelmet* első kötetének publikálása¹³ közötti három évben azokat a forráskiadásokat is, amelyek a vándorszínészet majd a Nemzeti Színház dokumentumainak

⁷ Jelentős monográfiájának először a második kötete jelent meg 1938-ban, s az első kötetet csak két évvel később publikálta. Pukánszky Kádár Jolán, *A Nemzeti Színház százéves története I–II*, (Budapest: Magyar Történelmi Társulat), 1938. (Magyarország újkori történetének forrásai).

⁸ Hajdu-Algernon László, *A százéves Nemzeti Színház statisztikája 1837–1941* (kefelevonat, 1941). A nyomtatásra előkészített jegyzék kefelevonatait jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténelmi Tára és Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye őrzi. A korszak forrásaihoz és színházi bibliográfiájához lásd: Staud Géza (szerk.), *A magyar színháztörténelmet forrásai I–III*, (Budapest: Színháztudományi Intézet, 1962). Hasonló jelentőségű kibővített irodalomjegyzék található a *Magyar Színháztörténelmet* függelékében is: Kerényi Ferenc (szerk.), *Magyar színháztörténelmet 1790–1873*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 469–480. Hajdu-Algernon jegyzékéről lásd Staud, i. m., III., 81–82.

⁹ Ezek egy része – mint például az Erkel-operák előadási adatai – ma már Excel-táblázatban tanulmányozható.

¹⁰ Székely György (szerk.), *A Nemzeti Színház*, (Budapest: Gondolat, 1965), valamint Kerényi Ferenc (szerk.), *A Nemzeti Színház 150 éve*, (Budapest: Gondolat, 1987). Utóbbi kötet műsorjegyzéke a Pesti Magyar Színház működésének kezdetétől az 1987-ig eltelt időszakot dolgozza fel. Próza-drámát és zenés darabokat egyaránt, de kizárólag a bemutatókat közli. A darabok címét, szerzőit, a fordítókat és a rendezők nevét tartalmazza, valamint operák esetében a műfajt is megjelöli. A jegyzéket a színlapok, zsebkönyvek és színházi nyilvántartások alapján Gazdag Márta és Molnár Klára állította össze.

¹¹ Székely György, *A színjátéktípusok kutatásának módszeréről*, Színházi tanulmányok, (Budapest: Színháztudományi Intézet, 1961); uő, *Zenés színpad – Vidám játék*, Színházi tanulmányok, (Budapest: Színháztudományi Intézet, 1961); uő, *Színjátéktípusok leírása és elemzése*, Színházi tanulmányok, (Budapest: Színháztudományi Intézet, 1963).

¹² Kerényi Ferenc, *A színjátéktípusok történelmi leírásának elmélete és gyakorlata. /Hamlet-előadások hazánkban 1790–1840/*. Színházelméleti Füzetek 2. Kézirat. (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1975), uő, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981).

¹³ Kerényi Ferenc (szerk.), *Magyar színháztörténelmet 1790–1873*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990). A második kötet (*Magyar színháztörténelmet 1873–1920*) 2001-ben jelent meg Gajdó Tamás szerkesztésében.

közlésével a fenti kötetekhez mintegy függelékül szolgálnak.¹⁴ Kerényi Ferenc a *Magyar színháztörténet* című munkájában behatóan foglalkozik a zenés színházzal kapcsolatban, egyszerre adja az elemzett korszak átfogó színház- és operatörténetét, a magyar színházi társulatok vándorlásait, állandó fennmaradásukra irányuló kísérleteit, a harmadik magyar társulat budai Várszínházi – majd intézményesült keretek közötti pesti – tevékenységét zenei szempontból is értékeli. A magyarországi zenés színház és operajátszás utóbbi évtizedekben megélénkült kutatásai számára ez a munka jelentette az egyik legfontosabb kiindulópontot. Annál is inkább mivel operatörténeti publikációink az utóbbi évtizedig elsősorban a jelentősebb életművek elemzését célozták meg, csupán a zeneszerzői munkásságok művelődéstörténeti háttérének megrajzolásakor foglalkoztak opera-, és hangversenyérettel, intézménytörténettel.

Operatörténeti kutatások

A 19. századi magyar operajátszásról szóló irodalom nagy része Erkel Ferencnek, a nemzeti opera műfaját megteremtő zeneszerző-karmesternek életművét helyezte középpontba, s tekintette a magyar operai időszámítás kezdetének. Az 1950-es évektől egyre gyarapodó Erkel-irodalom – Barna István sajtókutatásai,¹⁵ Somfai László Erkel-autográf elemzései,¹⁶ Németh Amadé Erkel-biográfiája,¹⁷ és a szerző életét napról-napra végigkövető krónikája,¹⁸ valamint Legány Dezső recepciótörténettel kiegészített Erkel-műjegyzéke¹⁹ – mellett azonban kevésbé látványosan, de elindultak az MTA BTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténet Osztályán a 19. század magyarországi zeneéletének alap kutatásai is. Legány Dezső irányításával különböző gyűjtések folytak, tanulmányok készültek a *Magyarország Zenetörténete* – eredetileg három, majd öt kötetesre tervezett sorozat²⁰ – 19. századi kötete számára.²¹ Eckhardt Mária, Gupcsó Ágnes és maga Legány Dezső egy kiterjedt, zömében 19.

¹⁴ Kerényi Ferenc (szerk.), *A Nemzeti Színház. (Dokumentumok)*, (Budapest: Corvina Kft., 1987); uő (szerk.), *A vándorszínészet a Nemzeti Színházig*, (Budapest, 1987).

Lásd még Staud Géza (vál.) – Kerényi Ferenc (szerk.), *77 ismeretlen dokumentum a régi Nemzeti Színházról (1838–1895)*. (Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1989).

¹⁵ Barna István. „Erkel Ferenc első operái az egykorú sajtó tükrében”. In Szabolcsi Bence –Bartha Dénes (szerk.). *Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére*. Budapest: Akadémiai, 1954, 175–218. (Zenetudományi Tanulmányok 2).

¹⁶ Somfai László, „Az Erkel-kéziratok problémái”, in Bónis Ferenc (szerk.). *Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1968), 57–62. (= Magyar Zenetörténeti Tanulmányok).

¹⁷ Németh Amadé, *Erkel*, (Budapest: Gondolat, 1979²) Második javított, bővített kiadás (= Zenei Kiskönyvtár)

¹⁸ Németh Amadé, *Erkel Ferenc életének krónikája*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1973) (= *Napról napra... Nagy muzikusok életének krónikája* 10).

¹⁹ Legány Dezső, *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1975).

²⁰ Lásd az MTA BTK Zenetudományi Intézet honlapján található intézménytörténeti leírásban: http://www.zti.hu/zti_uj/dokumentumok/MTA_ZTI_Tortenete.pdf.

²¹ A kutatásokat Szacsvai Kim Katalin összegezte az Erkel-projekt részeként folytatott kutatásokról írt beszámolójában.

századi sajtótermékekből és egyéb forrásokból kijegyzetelt zenei adatokat összegző, időrendi-név-, földrajzi-, és tárgymutatóval ellátott katalógusrendszert hozott létre, és elkezdődött a 19. századi vándortársulatok és állandó színházak zenés repertoárjának kutatása. Feldolgozásra kerültek az Országos Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti Tárában található eredeti és másolatban lévő 19. századi színlapok, újraindult a népszínművek zenei anyagának kigyűjtése. A számos műhelytanulmány között, mely ez idő tájt Legány felkérésére készült, az opera és zenés színház is képviselve volt. Többek között ekkor dolgozta fel Mátyus Zsuzsa az operaházi műsorokat, Gupcsó Ágnes a debreceni zenés színjátszást kutatta, Szkladányi Péter Pécs zenei életéről írt monográfiát. A kutatások a nyolcvanas évek közepén hirtelen félbeszakadtak. A *Magyarország zenetörténetének* 19. százados kötetének előmunkálatai során készült tanulmányok egy része azóta megjelent nyomtatásban.²² A tanulmányok gépiratban ma is megtalálhatóak az MTA BTK Zenetudományi Intézetének Magyar Zenetörténet Osztályán. Németh Amadé részben Legány megrendelésére, részben önállóan végezte operatörténeti kutatásait. Elsőként foglalkozott szisztematikusan megőrzött, de ekkor még rendezetlen állapotban lévő régi nemzeti színházi kottatárral (az ún. Bánya-anyaggal), és a téma 20. századi művelői között elsőként vállalkozott arra, hogy az itt talált kéziratok vizsgálatára alapozva megírja a magyar opera történetét a budapesti Operaház megnyitásáig.²³ Jellemző zenetörténet írásunknak 1987-ben még mindig uralkodóan Erkel-központú szemléletére, hogy Németh úgy érzi, szabadkozni kell, amiért a „magyar opera történetében” az Erkel-operák mellett „jobbára teljesen ismeretlen szerzőkkel és műveikkel találkozik majd az olvasó”, s és reményét fejezi ki, hogy „Erkel jelentőségét nem csorbítja, ha bebizonyítjuk, hogy előtte és mellette is voltak szorgalmas munkásai a magyar operának”.²⁴

Az ún. Bánya kottatár korai rétege a Magyar Állami Operaházból 1981-ben átkerült az Országos Széchenyi Könyvtár Zeneműtárába, és ezzel elkezdődhetett e régi operai anyag szakszerű katalogizálása. A rendezésnek és a kutatásoknak az *Erkel Ferenc Operák* kritikai közreadás-sorozat elindulása adott új lendületet. A régóta bontakozó összkiadás ügyét Tallián Tibor élesztette fel 1998-ban.²⁵ A közreadással egy időben zajló egyéb 19. századi kutatások

²² Lásd például Mona Ilona (összeáll.), *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867*, (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1989).

²³ Németh Amadé, *A magyar opera története a kezdetektől az Operaház megnyitásáig*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1987).

²⁴ Uo., 6–7.

²⁵ Az Erkel összkiadás gondolatának megszületését és megvalósulásának nehézségeit Szacsvai Kim Katalin foglalja össze 2012-ben befejezett doktori disszertációjában. A kritikai összkiadással – 1951-es első felvetése után – az MTA Bartók Archívum alapításakor, 1961-ben kezdtek újból foglalkozni. A kiadás munkálatai 1962-ben hivatalosan is elkezdődtek Bónis Ferenc, Somfai László és Vécsey Jenő irányításával. 1966-ig három Erkel-opera és öt opera nyitány kritikai összkiadása készült el. Vécsey halálával a kiadás folyamata megrekedt. Ezt folytatta

során készült tanulmányok megjelenésével pedig nemcsak az Erkel-kutatás újult meg, hanem jelentősen bővült a zenés színháztudományra vonatkozó irodalom is.

Az Erkel-operák kritikai közreadásának előkészítése során a Nemzeti Színház játszópartitúrái és szólamanyaga mellett a forráskutatások kiterjedtek a vidéki kottatárakra is. Szacsvai Kim Katalin és Gurmai Éva a kolozsvári és aradi színház kottatárát és szövegkönyveit nézte át. Gurmai már ezt megelőzően elkezdte a kassai és a budai várszínházi magyar társulat kotta-, illetve levéltári anyagának feldolgozását, amely alapján a Kolozsvárról indult Kassán keresztül a budai Várszínházba érkezett magyar társulat működését, vagyis a magyar zenés színháztudomány kezdeteit vizsgálta.²⁶

Tallián Tibor szinte minden tudományág felől megközelítette az opera, s főként a 19. századi operajátszás kialakulásának, majd nemzetivé válásának mozzanatait. Vizsgálta a műfajt az irodalomtudomány felől indulva, szövegelemzéseken keresztül, mint például a 2000-ben Szabolcsi Bence emlékére publikált „Az operában ki gyönyörködik?” című tanulmányában, ahol bőséges irodalmi példatár alapján értékelte az 1830-as évek operájának irodalmi reputációját.²⁷ Számos tanulmányt szentelt az intézménytörténetnek, korabeli kotta- és levéltári források alapján több szempontból elemezve/ rekonstruálva a Pesti Magyar Színház (később Nemzeti Színház) operai manufaktúrájának működését. Írt a Nemzeti Színház zenekarának helyzetéről, összetételéről,²⁸ majd a Nemzeti Színház kottatárának játszópéldányait és az előadások sűgőkönyveit téve elemzés tárgyává az Erkel keze alatt zajló előadások zenei gyakorlatát, valamint a rendezést vizsgálta.²⁹ Az előadásokat a közönség oldaláról is szemügyre vette. Az Erkel-projekt keretében megjelent *Hunyadi László* kritikai közreadás kötetében az opera irodalmi előzményei mellett ennek recepciójával is foglalkozott.³⁰ A Nemzeti Színház

1998-ban Tallián Tibor, akinek vezetésével új lendületet vett az Erkel kutatás. Lásd Szacsvai Kim Katalin, *Az Erkel-műhely. Közös munka Erkel Ferenc színházi műveiben (1840–1857)*, (Doktori értekezés, 2012), 262–265.

²⁶ Gurmai Éva, „Az első magyar operatársulattól a Nemzeti Színházig”, *Magyar Zene* 42/1 (2004): 49–58.

Lásd még Uő, *A magyar nyelvű zenés színháztudomány kialakulása*, Szakdolgozat, (Budapest, 1999), OSZK jelzete: Ms. mus. th. 195.

Uő, „A budai Várszínház zenei élete 1833–1837”, in Somorjai Olga (szerk.), „... de még szebb a színház” *Írások Belitska-Scholtz Hedvig emlékére*. (Budapest: Argumentum Kiadó, 2010), 89–102.

²⁷ Tallián Tibor, „Az operában ki gyönyörködik?» Irodalmi adalékok a magyar operai művelődés történetéhez”, in Sz. Farkas Márta (szerk.), *Zenetudományi dolgozatok 2000. Szabolcsi Bence emlékére*, (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2000), 117–168.

²⁸ Tallián Tibor, „A Nemzeti Színház zenekara Erkel Ferenc idejében”, in Bónis Ferenc (szerk.), *Erkel Ferencről, Kodály Zoltánról és korokról*. (Budapest: Püski, 2001), 26–40.

²⁹ Tallián Tibor, „Átváltozások, avagy a Nemzeti Színház operai kottatárának néhány tanulsága”, in Gupcsó Ágnes (szerk.), *Zenetudományi dolgozatok 1999*. (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1999), 281–290.

³⁰ Szacsvai Kim Katalin (közr.), *Hunyadi László I–III*. Közreadja a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete és az Országos Széchenyi Könyvtár, (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2006) (Erkel Ferenc Operái 2).

operai repertoárja kapcsán többek között a Meyerbeer-recepciót tette elemzés tárgyává.³¹ Szélesebb olvasóközönség felé fordulva átfogó tanulmányokat szentelt operajátzásunk kezdeteinek. Áttekintette a magyarországi operaművelés útját a 17. századi iskolai színjátszástól a 18. századi udvari színjátékokon át egészen a Nemzeti Színház operajátzásáig.³² Az Erkel-centenárium alkalmából publikált írásaiban és az ekkor rendezett nagyszabású operatörténeti kiállítás során pedig újraértékelte Erkel Ferencnek a magyar operai életben betöltött szerepét és működésének körülményeit. Elénk állította az opera térnyerése érdekében mindent „kibíró” nélkülözhetetlen Erkelt, és emlékeztetett Erkel és Schodelné Klein Rozália, vagyis a Nemzeti Színház karmestere és primadonnája közötti erőharcokra.³³

A fenti tanulmányokban jelentkező tematikák mindegyikét érinti Tallián Tibor nemrég megvédett MTA nagydoktori disszertációja, e több mint egy évtizedes a Nemzeti Színház zenekarával, énekeseivel, és operajátzásának háttérével foglalkozó kutatásainak összegzését adja.³⁴ Egyrészt kibővíti a Nemzeti Színház zenei életéről eddig kialakult képet, másrészt pedig merőben más megvilágításba helyezi a színházi opera-ipar működését. A doktori munkában – főként annak első fejezete során – a Pesti Magyar Színház (majd Nemzeti Színház) kezdeti éveiben lezajló operaművelés részletekbe menő elemzése révén fejt ki és bizonyítja a szerző Schodelné, a magyar nemzeti opera megalapításában betöltött tagadhatatlanul nagy szerepét. Ugyanakkor a primadonna életpályája, fellépései, Pesti Magyar Színház-beli működése, pályatársaival és kollegáival ápolt viszonyának felvázolása során képet kapunk színház és sajtó nagy jelentőségű, meglehetősen szoros érdek-kapcsolatáról is. Az értekezés első fejezetében tárgyalt pár év színházi és operai műhelymunkáját igazoló dokumentumok az általam végzett kutatásokat is bőségesen kiegészítik és dolgozatomhoz fontos hivatkozási alapul szolgálnak.

³¹ Tallián Tibor, „»Opern dieses grössten Meisters der Jetztzeit«, Meyerbeer fogadtatása a korabeli magyar operaszínpadon”, in Sz. Farkas Márta (szerk.). *Zenetudományi dolgozatok 2004–2005*, (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet 2005), 1–60.

³² Tallián Tibor, „Kibírás zsenije”, in Gupcsó Ágnes (szerk.), *Erkel Ferenc első három operája. Bátor Maria, Hunyadi László, Bánk bán. Szövegek, tanulmányok*. (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2011), 31–52. (A tanulmány eredetileg a Muzsika című folyóiratban jelent meg 2010 novemberében Az említett kötetben megtalálható változatlanul újraközölve).

Lásd még Uo, „Operaművelés Magyarországon”, 15–30.

³³ Tallián Tibor, „A magyar opera másik megalapítója: Schodel Rozália”, *Holmi*, 21 (2009), 937–45. Lásd még Uő, „A kibírás zsenije”, *Muzsika* 53/11 (2010. november): 3–8.

³⁴ Tallián Tibor, *Schodel Rozália és hivatásos magyar operajátzás kezdetei*, Akadémiai Doktori Értekezés, (Budapest, 2011). Internetes elérhetőség: http://mta.hu/cikkek/folyamatban_levo_doktori_eljarasok.

Forráshelyzet és célok

Jelen dolgozat kettős célt tűzött ki maga elé: (1) A források tanulmányozása során kiderült, hogy a vizsgált periódus színlapjai számos olyan zenei adatokat tartalmaznak – az előadások zenei kíséretére, a zenei betétekre vagy hangversenyekre, táncelőadásokra vonatkozóan –, amelyeket a korábbi műsorjegyzékek értelemszerűen mellőztek. Sem Bayer József, sem Hajdu Algernon, sem az *Nemzeti Színház 150 évének* függelékében közölt listák,³⁵ de még az OSzK Színháztörténeti Tárának kataszterei sem közlik ezeket az adatokat, ebből következően a korszak színház-, illetve zenetörténeti feldolgozásai sem adnak kielégítő közelképet a zenés színjátszásról és még kevésbé a zenével kísért, zenei betétekkel színesített próza-drámai előadásokról. (2) Nemcsak a színlapok anyaga nem volt zenei szempontból szisztematikusan feldolgozva, hanem arról sem volt mindeddig pontos képünk, hogy az egyes előadásokhoz milyen előadási anyag rendelhető hozzá. Ezt a munkát korábban a Nemzeti Színház kottatárának feldolgozatlansága miatt nem is lehetett volna elvégezni. Ma már azonban az OSzK Zeneműtárában elkészült egy rövid, de az áttekintést mégiscsak lehetővé tévő katalógus, amely alapján már érdemes volt egy ilyen irányú forrásfeltárást elkezdeni, és kísérletet tenni az OSzK Zeneműtárában és Színháztörténeti Tárában őrzött, a korszak aktualizált műsorjegyzékéhez hozzárendelhető előadási anyag feltérképezésére. Ez az előadási anyag jelenleg szétosztva található az OSzK Zeneműtár korábbi nagy katalógusában, a Népszínházi és Színházi anyagok külön állományában, valamint az ún. Bánya-anyagban, a Nemzeti Színház tulajdonképpen régi kottatárában. A kották mellett célszerű volt számba venni a szöveges forrásokat is (súgókönyvek, cenzúrapéldányok, ügyelőkönyvek), melyek többségét a Színháztörténeti Tár őrzi, de néhány súgókönyv a nemzeti színházi kottatár játszópéldányai közül is előkerült.

A forrásanyag áttekintése, feldolgozása a következő munkafázisokat járta végig. Első lépésben a korszak színlapjainak minden adatát összegző táblázat készült el; (2) a forrásadatok bevezetését a meglévő műsorjegyzékekkel és a színházi zsebkönyvek előadásjegyzékeivel való összevetés, majd (3) a normalizált szerző és cím-adatok bevezetése követte. (4) Az ily módon véglegesített műsorjegyzék alapján ezt követően az OSzK Zeneműtárának és Színháztörténeti Tárának összes katalógusában rákerestem a zenés és prózadrámai előadások forrásaira (cím és szerző szerint), valamint áttanulmányoztam a feldolgozatlan mappákban lévő vegyes, többnyire anonim anyagokat, amelyek néha szintén tartalmazhatnak azonosítást segítő előadási

³⁵ Kerényi Ferenc (szerk.), *A Nemzeti Színház 150 éve*, (Budapest: Gondolat, 1987), 215–221.

bejegyzéseket. A gigantikusra nőtt táblázatot a szakdolgozat függelékében helyeztem el egy CD-ROM-on.³⁶

Az adatbázist későbbi kutatások kiindulópontjának szánom. Most már világosabban látjuk, milyen forrásanyagra számíthat az a kutató, aki az eddigieknél részletesebben kívánja feltárni a Pesti Magyar Színház, a későbbi Nemzeti Színház zenei gyakorlatának mindennapjait, melybe éppúgy beletartoztak a zenés színházi, mint a zenei betétekkel teletűzdelt próza-drámai előadások. Ez az elemzés azonban már nem lehetett ennek a tanulmánynak a témája. Amire a források áttekintésén túl a dolgozat mégis vállalkozik az inkább forráskritikai jellegű: egyfelől a fennmaradt néhány korabeli kottatári jegyzék, valamint ügyelőkönyvek és sűgőpéldányok alapján megpróbálkozik a forráskészletben lévő egyes hiányok pótlásával, másfelől lehetőségeihez mérten igyekszik néhány ponton a proveniencia, illetve a datálás kérdéseit tisztázni. A jelenleg már nemzeti színházi anyagként számon tartott kottatári és szöveges játszópéldányok között ugyanis nem kevés olyan példány található, amely már korábban a Várszínházban, sőt Kassán vagy akár Kolozsvárott használatban volt – adott esetben a Pesti Magyar Színház kottatárába bekerült ugyan, de már nem játszottak belőle. A korábbi eredetet az egyes források kritikai elemzése (papír, kopisták vizsgálata) fogja bizonyítani. Célszerűnek tűnt azonban már most az egyértelmű esetekre felhívni a figyelmet. Ezek ugyanis egyszerűen kiszűrhetőek a korábbi társulatok műsorjegyzékeinek és a korábbi kottajegyzékek bevonásával.

Az átfedések különösen a várszínházi repertoárral jelentősek. Ez magyarázza, hogy noha a dolgozat a Nemzeti Színház kottatárának állományát térképezi fel mégis a Várszínházban működő magyar társulat 1833-as indulásától próbálja meg áttekinteni a pest-budai magyar nyelvű színjátszást, annak műsorát és forrásait. (Ezért volt szükséges a vizsgált források körét a várszínházi évek levéltári anyagára is kiterjeszteni). Hogy a kutatást az 1841-es évvel zárom, ez elsősorban a munka volumenéből adódó kényszerű döntés. A cezúra azonban mégsem teljesen esetleges. 1841 intézménytörténeti szempontból korszakhatárként értékelhető. Az 1840. május 12-i országgyűlési határozattal a Pesti Magyar Színház országos pártolás alá került, augusztus 8-án, a *Bátori Mária* bemutatója alkalmával felvette a Nemzeti Színház nevet, majd a „kormányzó választmány” 1840. december 30-i első ülésével a Pesti Magyar Színház

³⁶A Word-ben kidolgozott táblázat a későbbiekben továbbfejlesztésre szorul, és feltehetőleg Excel-táblázatba konvertáljuk. A kutatás kezdetén azonban a szempontok tisztázásáig célszerűnek látszott ezt első lépésben Word-táblázat formájában kidolgozni.

ténylegesen elnyerte a nemzeti színházi státust.³⁷ A *Bátori Mária* 1841. január 29-i felújításán a társulat az országos kezelésbe vételt, egy új korszak kezdetét ünnepelte.³⁸ Hogy ez a változás az operai repertoár és a próza-drámai előadások zenei kiállítására szempontjából mit is jelentett már e munka tervezett folytatásának témája lehet.

³⁷Pukánszky Kádár Jolán (szerk. és közr.), *A Nemzeti Színház százéves története II. Iratok a Nemzeti Színház történetéhez*, (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1938), 136–140; valamint Kerényi, *Magyar Színháztörténet I*, 284–285.

³⁸Tallán Tibor, „Bátori Mária. Előadástörténet”, in Gupcsó Ágnes (szerk.), *Erkel Ferenc első három operája. Bátori Mária, Hunyadi László, Bánk bán. Szövegkönyvek, tanulmányok*, (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2011), 114.

I. A MAGYAR NYELVŰ ZENÉS SZÍNJÁTSZÁS KEZDETEI

I.1 Társulatok

Nyilvánosság, hivatásosság, rendszeresség. E három szóval határozza meg az ún. *újkori színház*, vagyis az 1790-ben kialakult magyar színészet korábbi évtizedektől eltérő struktúráját Katona István, a hivatásos magyar színészet kétszázadik évfordulójára kiadott munkájában.¹ Elméletei merőben eltérnek a megszokott színháztörténeti írások eszmerendszerétől, és metodikájától. Diakronikus okfejtéseivel – még ha állításait a színháztörténet mára már több szempontból is túlhaladta – kikerülhetetlenül rávezeti olvasóját, hogy kronológiai áttekintés helyett a színházépítés és színjátszás hatásmechanizmusai szempontjából tekintszen témájára. Bár Katona egészen a The Globus megnyitásáig megy vissza a színjátszás keletkezéstörténetének incipitjét keresve, ha felvennénk e fonalat, akkor a magyar nyelvű színjátszás kialakulását akár a pillangó-effektus egyik jelentős következményeként határozhatnánk meg. A magyar nyelv megújítására irányuló törekvésekre – korábbi színháztörténetekkel ellentétben – nem úgy tekint, mint az anyanyelvű színjátszás kialakulását elősegítő vagy sürgető folyamatra. Ugyanakkor Katona sem vitatja, milyen jelentős szerepe volt a magyar nyelv előmozdításának a nemzeti identitás fejlődése szempontjából. Imre Zoltán külön tanulmányt szentel a Nemzeti Színház és nemzeti identitás kapcsolatának vizsgálatára, s a nyelvújítási törekvéseket az elnyomás alól szabadulni vágyó nemzet egyik eszközeként definiálja:

„A 19. századi nemzetállamok kialakulásának gyakorlati előfeltéveit vizsgálva Eric J. Hobsbawn azt állította, hogy azok a népek, amelyek nem rendelkeztek független területtel és önálló közigazgatási intézményekkel, hiányukat kulturális gyakorlatok és intézmények révén pótolták (Hobsbawn 1997, 50-53).² Magyar vonatkozásban is fontosak voltak az ilyen helyettesítő kulturális gyakorlatok és intézmények. [...] Mivel a (modernizált) magyar nyelv (virtuális) kapocs lehetett a virtuális nemzetközösség tagjai között, a kortársak hamarosan a nemzet »túléléséért« vívott »küzdelem« egyik »főszereplőjének« tekintették.

¹ Katona Ferenc, *A Globusztól a Rondelláig. A magyar színészet kezdetei*, (Budapest: Múzsák, 1990)

² Hobsbawn, Eric J., *A nacionalizmus kétszáz éve*, (Budapest: Maecenas, 1997), 50–53

[...] E felfogás eredményeként jelenhetett meg a »nemzet színpadán« úgy, mint a »nemzethalál« elkerülésének egyik alapvető eszköze és záloga.³

Imre Zoltán arra is felhívja a figyelmet, hogy Nyugat-Európában a nemzeti színház gondolatát a birodalmi integráció egyik lehetőségeként kezelték, Kelet-Európában pedig a nemzeti színház eszméje és az adott ország Nemzeti Színház létrehozását érintő vita a mindenkori elnyomó és idegen hatalom kontextusában zajlott, ahol a Nemzeti Színház létrehozásának célja a nemzet egyesítésének és megőrzésének reprezentálása volt.⁴ Ezért olyan lényeges megvizsgálni a magyar fővárosban végbemenő folyamatokat is: a nemzet felszabadulása, egyesítése és megőrzésére tett törekvéseket, amelyek szoros összefüggésben állnak a magyar nyelv előtérbe helyezésének, a magyar nyelvű színjátszás állandósításának és intézményesítésének érdekében tett lépésekkel.

A 18. század utolsó évtizedeinek legnagyobb kultúrtörténeti fordulatát jelentő nyelvújítással együtt került tehát központba a magyar nyelvű színjátszás ügye is, mondván „a többi művelt nemzet példájára fölállítandó játékszín bizonyára még hathatósabban mozdítaná elő a nyelv ügyét.”⁵ Számos, a magyar nyelvű színjátszást propagáló röpirat, cikk és tudósítás született a 18. század utolsó harmadában, amelyek még ha közvetetten és elméleti szinten is, de nagyban segítették az anyanyelvű színjátszás ügyét.⁶ Emellett elindul egy fordítói mozgalom, amelynek bő irodalma nagyrészt nyomtatásban is megjelent, ezzel terjesztve a magyar nyelvű drámairodalmat. A cikk-, és röpirat-irodalom és a drámafordítói mozgalom nyomán lassan gyakorlati próbálkozások indultak a magyar nyelvű színjátszás előmozdítására. A legelső halovány kísérletet 1785-ben tette az ifjabb Ráday Gedeon és Batsányi János által szervezett társaság, amikor a két német színigazgató, Schmallögger és Bulla fennhatósága alatt megtartották első magyar nyelvű színi előadásukat: a Simai Kristóf által fordított *Mesterséges ravaszság* című komédiát.⁷ E próbálkozás nem vitte előre a magyar játékszín ügyét, hiszen sem hivatásossá, sem rendszeressé nem válhatott.

³ Imre Zoltán, *(Nemzeti) Színház és (nemzeti) identitás. 1837: A Pesti Magyar Színház megnyitása*, Internetes forrás: <http://villanyспенot.hu/?p=szoveg&n=12384>

⁴ Imre Zoltán, *(Nemzeti) Színház és (nemzeti) identitás. 1837: A Pesti Magyar Színház megnyitása*

⁵ Bayer, *Nemzeti Játékszín története* I, 73.

⁶ Az első – latinból németre fordított – e célból megjelent röpirat 1779-ben Pozsonyban jelent meg *Entwurf zu einem ungarischen Nationaltheater* címen. Lásd Katona, *A Globusztól a Rondelláig*, 133.

⁷ Katona, *A Globusztól a Rondelláig*, 140. Lásd még korábbi irodalom: Kerényi, *Magyar Színháztörténet* I, 47.

Az első pesti magyar társulat

Első maradandó magyar játékszíni kísérlet a kalapos király halála után, 1790-ben vette kezdetét. II. József még 1783-ban a politikai előjárókat Pozsonyból Budára költöztette át, és a Városmajor, valamint a Várszínház megalapításával gondoskodott a nagyurak szórakozásáról. Ez utóbbi épület ad otthont egy lelkes ifjakkból álló társulatnak, melynek ügyét kezdetben gr. Ráday Pál és Kazinczy Ferenc vette kézbe. Beadvánnyal fordultak a vármegyéhez, amelyben az anyanyelv ügyét nemcsak a magyar nyelvű színjátszás engedélyezésével kívánják elérni, hanem felhívják a figyelmet „a német színházakban meglévő veszedelemre [...] mint olyanokra, melyek nálunk szélteben elszaporodtak és általok a német nyelv hathatósan terjed, a »magyar nyelv ellenben míveletlen és megvetve marad úgy, hogy végtére a nemzeti karakter is elváltozik s mikor észre sem vesszük, a *Magyar a Magyarban* föl sem találhatik«. Az eddigi közöny miatt annyira jutott a nemzet, hogy tulajdon hazájában, tulajdon pénzével sem vehet részt efféle gyönyörűségben, ha csak németül nem tudott”.⁸ A Kelemen László vezette társaság imént említett beadványának köszönhetően október 25-én megtarthatta első előadását az egykori kolostorban, ahol Brühl *Igazházi*-ja került színpadra ismét Simai Kristóf fordításában.⁹ A színdarabot két nappal később a pesti Rondellában megismételte a társulat, s ezután másfél évre kénytelen volt színjátszás helyett csupán a fennmaradásért küzdeni a rendekkel. E harcnak eredményeképpen 1792-ben az első *hivatásos* Magyar Nemesi Színjátszó Társaság megkezdhette nyilvános, viszonylag rendszeres játékszíni működését. Nevükhöz köthető William Shakespeare *Rómeó és Júlia* című darabjának bemutatása, amely az első magyar nyelvű Shakespeare-előadás volt. Ők mutatták be az első énekes játékot, Chudy József *Pikkó hertzeg és Jutka Perzsi* című darabját. Színházi tevékenységük nem volt hosszú életű, de a magyar nyelvű színjátszás budai meggyökereztetésének – korábbi eredménytelen kísérletekkel ellentétben – egyik fontos állomásának számított. 1796-os feloszlásukat követően 1807-ig nem volt magyar nyelvű színjátszás Budán. A Várszínház ezt követően újra a német színészeknek szolgált játszóhelyül.¹⁰ Igazán gyümölcsöző, és kudarcba nem fulladt vállalkozásnak az erdélyi állandó magyar játékszín megalapítását tekinti a színháztörténet.

⁸ Bayer, *Nemzeti Játékszín története* I, 77.

⁹ Bayer, *Nemzeti Játékszín története* I, 82.

¹⁰ A budai várszínházi német színészet 1831-től fokozatosan vesztett népszerűségéből. Előfordult, hogy bérlő hiányában egész nyáron szüneteltették a színjátszást, s a színészek sem nyerték el a közönség tetszését. A színház festése és díszítése kopott volt már, gyenge zenekara pedig nem győzte az énekes előadásokat. 1832 májusában bezárták.

Kolozsvár

A magyar nyelvű színjátszás ügye Kolozsvárott 1791-ben tetőzött Aranka György január 2-i beadványával, amelynek köszönhetően a következő évi országgyűlés „előtt – a magyarországi játszás hatására is – megélenkült a színházalapítók tevékenysége.”¹¹ Az akkori országgyűlésen ki is mondták egy „erdélyi magyar nyelvmívelő társaság” szervezését.¹² 1792. október 2-án kapott engedélyt az Erdélyi Magyar Színjátszó Társaság, hogy az egész nagyfejedelemség területén tarthassanak előadásokat. A következő hónapban megtartották első színi előadásukat, a *Titkos ellenkezés, vagy Köleséri* című vidám színművet. Játzóhelyül gróf Rédey Mihályné díjtalanul átengedett otthoni nagyterme szolgált.¹³ Ferenczi Zoltán részletesen leírja a kezdet nehézségeit, az alapító tagok – Fejér testvérek,¹⁴ Sáska János, Jancsó Pál, Verestói Mihály – tevékenységét.¹⁵ A sokhelyütt (tévesen) alapítóként említett Kótsi Patkó János¹⁶ szerződtetésére csak 1792. október 24-én került sor. Az első állandó jellegű kolozsvári társulat 1793. szeptember 15-től az ő magánvállalkozásaként működött. Már kezdetben énekes játékokat tűztek műsorukra, s a zenés művek betanításáért is Kótsi János felelt. Vezetése alatt oly mértékben megerősödött a társulat, hogy támogatásukra, a színészet ügyének hatósági gyámolítás alá helyezésére országos választmányt hoztak létre, amelynek élére br. Wesselényi Miklós állt. Istápolása alatt a társulat Kolozsvárról a magyarországi nagyobb városokban is feltűnt vendéjátékaival. 1803-ban ugyancsak Wesselényi kezdeményezésére letették az új, Farkas-utcai színházépület alapjait. Ebben az évben szerződtetett karmesternek Lavotta János, akinek egy évvel később Seltzer János vette át a helyét. Az ő irányítása alatt került elsőként balett a kolozsvári színpadra.¹⁷ A kolozsvári társulat tagjai között nem egy színészt találhatunk, akik a Budán történtek után a rohamosan fejlődő kolozsvári színészetben találtak menedéket. Itt említendő többek között Láng Ádám és Ernyi Mihály neve. Utóbbi színész irányítása alá került a kettéosztott kolozsvári társulat

¹¹ Kerényi, *Magyar Színháztörténet I.*, 85.

¹² Rédey Tivadar, *A Nemzeti Színház története*, (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937), 31.

¹³ Rédey, *A Nemzeti Színház története*, 32.

¹⁴ Fejér János (aki 1793 áprilisáig a társaság feje. Az ő tisztjét tölti be aztán Kótsi); Fejér István; és Fejér Rozália (1795-től Kótsiné).

¹⁵ Ferenczi Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története*, (Kolozsvár: A kolozsvári színészet száz éves jubileumát rendező bizottság, 1896).

¹⁶ Lásd még Kótsi Patkó János (1771–1842) színész, drámaíró, fordító. 1793-tól az Erdélyi Magyar Színjátszó Társaság vállalkozó igazgatója volt Fejér János mellett, akinek halála után, 1795-ben átvette az igazgatói posztot. 1808-ban visszavonult a színészettől, majd 1820–1824-ig visszatért a kolozsvári társulathoz. Sokat tett a kolozsvári színház hatékonyabb működéséért. Színházi működése alatt alkalmi kompozíciókat, s színpadi kísérőzenét is készített.

¹⁷ Az előadott balett *A tengeren való tavaszi sétálás, vagy Szélvész*. Szerzőjéről nincs adat. Lásd Lakatos István, *A kolozsvári magyar zenés színpad (1792–1973)*, (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1977), 21.

Magyarországra küldött ága 1807-ben, amikor a Wesselényi a Pest-Budán oly nagy akadályt jelentő anyanyelvű színjátszás iránti közöny ellen indított hadjáratot megerősödött színészi gárdájával felfegyverkezve.¹⁸

A második pesti magyar társulat

A Magyarországra küldött részleg debreceni és szegedi fellépések után 1807. május 8-án Pesten a Rondellában megkezdte működését második magyar színtársulatként.¹⁹ Állandó anyagi gondokkal küzdve igyekeztek helytállni. Wesselényi halála után Vida László vette pártfogása alá őket, másik játszóhelyet biztosítva számukra. Őt követte Kónya János és Mérey Sándor, de ők sem boldogultak a társulattal. 1812. február 9-én kitérta kapuit a közönség előtt a pesti német színház, s noha az országgyűlésen a német színház részleges használatát próbálták kivívni a magyar színészek számára, azután is kizárólag a Rondella épülete állt a magyarok rendelkezésére. A mindössze ötszáz férőhelyes körbástya egyetlen előnye a jó akusztika volt, azonban a város fejlődését akadályozta az egykori erődítmény, így 1815-ben lebontották. A második pesti magyar társulat működésének utolsó két évében az igazgatás Kultsár István kezében volt. Irányítása alatt alakult ki a jutalomjáték gyakorlata, amely a későbbi időkben is fontos mellékkeresetként, vagy búcsúajándékként szolgált a színészek számára. A 16 fős második magyar társulat létszáma csekélynek tűnik a pest-budai német színészet taglétszámával összevetve (37 színész, 20 színésznő, 11 gyermekszínész), ám tagjai között már olyan, későbbi társulatokban híressé vált színészeket találunk, mint Kántorné Engelhardt Anna, Déryné Széppataki Róza, Balog István, Déry István, Szilágyi Pál, Komlóssy Ferenc, Udvarhelyi Miklós, Szentpétery Zsigmond. Csak 1808-ban szerveztek zenekart a zenés színdarabok előadásához, ám ennek a szerény képességekkel rendelkező zenekar sem számlált az évek során 11 zenésznél többet.²⁰ A társulat a Rondella lebontása után játszóhely hiányában Miskolcra ment, így a magyar nyelvű pest-budai színjátszás kísérlete ismét meghiúsult.

A Pestről Miskolcra vetődött színészek a *Tündérkastély Magyarországon* című vígjátékkal mutatkoztak be a Korona vendégfogadóban. A játszóhelyi adottságok nem tették lehetővé, hogy a teljes pesti repertoárt műsorra tűzze a társaság. Gyakran járták a környező vármegyéket előadásaikkal. 1816-ban napirendre került az állandó színház építése, amely

¹⁸ Rédey, *A Nemzeti Színház története*, 36–37.

¹⁹ Kerényi, *Magyar Színháztörténet I*, 128.

²⁰ Kerényi, *Magyar Színháztörténet I*, 133–141.

Borsod megye vállalkozása volt. Miskolcon nyílt meg 1823. augusztus 24-én az első, magyar társulat számára épített színház – Magyarország területén. Igaz, a pesti társulat még csak az ideiglenes színpadon játszhatott, hiszen teljesen csak 1828-ra készült el.

A kolozsvári színjátszás virágkora

Az eközben Kolozsváron maradt magyar társulat 1808 és 1810 között télen nem tartott előadásokat, de 1810-ben Wándza Mihály igazgatásával feléledt a színjátszás. Pick Károly karmestersége alatt megerősödött a zenei részleg, a műsorra tűzött zenés darabok száma azonban elenyésző volt. Annál is inkább, mivel Kótsi János feleségével 1808-ban kivált a társulattól, s így nem volt, aki felvállalja a zenés színdarabok betanítását.²¹ 1813-ban rosszabbra fordult a társulat sorsa, ugyanis az új Kolozsvári Kőszínház felépüléséig nem találtak megfelelő helyet a színdarabok előadásához, megélhetésükért magánházakba és vidéki városokba vállaltak vendégszerepléseket. Kolozsvárott ekkor Johann Gerger és Scotty német társulata játszott. 1819-ben a magyar és a német társulat már felváltva tartott előadásokat, s megnyitott az első kolozsvári zeneiskola, amelynek elsődleges célja a színházi utánpótlás nevelése volt. 1821. március 12-én nyílt meg az új színház épületét, ahol már az őszi évadtól kezdve nagy hangsúlyt fektettek az operaelőadások minőségi javítására, és a műsorrend jelentős bővítésére. A színház igazgatója ekkor Nagy Lázár volt. Ő 1822-ben operadirigensnek szerződtette Ruzitska Józsefet, akinek *Béla futása* című darabját még abban az évben megismerhette a kolozsvári közönség. Az igazgató Bécsben megismerkedett Pály Elekkel²² és feleségével, s szerződtette őket a társulathoz.²³ Pály Elek bővítette a színház híres énekes-színészeinek sorát. A következő évtől virágkorát élte a kolozsvári színjátszás, ami Déryné Széppataki Róza megjelenésének volt köszönhető. Szentpétery Zsigmond²⁴ Kilényi Dávid híres vándortársulatát elhagyva Kolozsvárra érkezett, s ezzel egy időben Szilágyi Pál is

²¹ Lakatos, *A kolozsvári magyar zenés színpad*, 23.

²² Pály Elek (1797–1846) énekes-színész, fordító, rendező. 1819-ben csatlakozott Kilényi Dávid vándortársulatához. 1822-ben a kolozsvári operaegyesület alapító tagja volt. 1827-ig tartózkodott a kolozsvári társulatnál, majd Kassára szerződött. 1833–1835 a budai Várszínház karigazgatója és pénztárosa volt. A Pesti Magyar Színházba prózai szerepekre kívánták szerződtetni, ezért nem lett a színház tagja. Továbbra is vándortársulatoknál játszott.

²³ Lakatos, *A kolozsvári magyar zenés színpad*, 28.

²⁴ Szentpétery Zsigmond (1798–1858) színész, rendező. Kolozsvár után 1827-ben tért vissza Kilényi Dávid társulatával Magyarországra. 1828–1835 között a kassai társulat tagja, 1833-tól annak igazgatója volt. 1835–1837-ig a Várszínházban játszott. A Pesti Magyar Színház alapító tagjai közé tartozik.

a társulat tagja lett.²⁵ Az ő szerződtetésükkel fellendült az operai élet. Déryné ajánlására számos opera és zenés színdarab került előadásra.²⁶ 1824-ben Heinisch József lett a kolozsvári színház karmestere. 1827-ben az operarészleg hanyatlásnak indult Déryné távozásával. Ugyanebben az évben Udvarhelyi Miklós lett a színház bérlője, és a közönség részvétlensége miatt folyamatosan anyagi gondokkal küzdött, s a társulat költözése elkerülhetetlenné vált. Déryné Pály Elekkel, s az Erdélyi Énekes Társaság egy részével – 18 színésszel, 9 színésznővel, karmesterrel és táncmesterrel – együtt²⁷ átszerződött Kassára. Kolozsvárról elindulva a színészek Nagyváradon és Debrecenben is eltöltöttek egy napot mielőtt elérték volna úticéljukat. Déryné emlékirataiból tudjuk, hogy mindenütt szívélyesen fogadta őket a közönség, a jól összeszokott társaság nagyoperai előadásaival a színházba csalogatta az addig csupán németet pártoló városi lakosságot. A váltás legjobban Déryné mondatával érzékeltethető: „S így mondom, hogy Kolozsvárnak köszönhette a hon, hogy e társaságot megteremtette, az énekeseket összehozván Kassa pedig művelte.”²⁸

Kassa

A Kassai Énekes és Színjátszó Társaság – amelynek vezértagja volt Déryné, Szentpétery Zsigmond, Pály Elek, Szerdahelyi József, Szilágyi Pál és Megyeri Károly – műsorán az opera színjátéktípusa jutott fő szerephez. Ezen tapasztalt, tehetséges színészek Kassára érkezése kilátásba helyezte egy, arisztokrata és vármegyei pártolásra is alkalmas társulat létrejöttét. Ezúttal a város is kivette részét a színészet pártolásából. 1829. május 14-én August Voltz ingyen engedte át az általa bérelt városi színházépületet a magyar társulatnak.²⁹ E szerződést később kétszer is meghosszabbították. A kassai színjátszás kezdetben veszteséges volt. Mivel a legnagyobb bevételt az opera jelentette, az arisztokrata művészeti vezetés és a főrangú pártolók páholybérleti díjai is a zenés műsor tértnyerését eredményezték. 1830-ban Heinisch

²⁵ A kolozsvári társulat énekes színésze volt ekkor Udvarhelyi Miklós és felesége, Pergő Celesztin, Jantsó Pál és Kis Júlia is.

Déryné visszaemlékezése szerint, miután Szentpétery Zsigmonddal és Udvarhelyi Miklóssal Székely József kíséretében Kolozsvárra érkezett, a színház kis számú énekes színésszel rendelkezett, és Déryné ajánlásaira vártak. Az énekesnő a Kilényi-féle társulattól ismert Pály Eleket, és az általa Debrecenből ismert Szerdahelyi Józsefet ajánlotta a vezetőknek. E két énekes megnyerése Székely József feladata volt. Lásd Tolnay Gábor (szerk.), *Déryné emlékezései I.*, (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955), 445–446.

²⁶ Ebből néhány: *Preciosa*, *A szép cigánylány*, *Párizsi János*, *Sevillai borbély*, *Tancred*, *Tolvaj szarka*, *Olaszné Algírban*, *Franciaországi tündér*, *Három század*, *Párizsi vízhozó*, *Don Juan*. Lásd Lakatos, *A kolozsvári magyar zenés színpad*, 34.

²⁷ Kerényi, *Magyar Színháztörténet I.*, 166.

²⁸ *Déryné emlékezései I.*, 483.

²⁹ Kerényi, *Magyar színháztörténet I.*, 166.

József – az énekes-színészekhez hasonlóan a kolozsvári színházat elhagyva – szegődött a kassai társulathoz karmesternek. A művészeti vezetés arisztokrata kezekben volt, a társaság vezetését br. Berzeviczy Vince után 1833-ban gr. Csáky Tivadar vette át. Az operák recitativóit ekkor még prózában, az áriákat betétként adták elő, s ezért a műfaj meghatározása is gyakran problematikussá vált. A singspiel, az opera comique, és a romantikus opera műfajából is találunk példát a kassai társulat repertoárjában. 1829 novemberétől 1830 végéig játszott kassai repertoárt Bayer József közölte.³⁰ Ez idő alatt harminckét daljáték és két melodráma (Egy óra [kétszer]; Yelva, az orosz árva) került előadásra. A kassai magyar színjátszás e korszakában a magyar színpadi tánc is óriási fejlődésnek indult. A társulatnak három táncmestere volt: Farkas József, Szöllősy Lajos, és Uhlich József. Közülük az első két táncmester felügyelte és rendezte a táncok és táncjátékok előadásait a budai Várszínházban és később a Pesti Magyar Színházban is. Mindhárom mester nevéhez fűződik táncjáték, amely műfaj az általam vizsgált időszakban is fontos szerepet játszott. A zenei műsor előtérbe kerülésével a – nagyrészt Kolozsvárról származó – prózai színdarabok elavultak. A Kassai Énekes és Színjátszó Társaság nyaranta szüneteltette előadásait. A vidéket járták, s vándorlásuk során Budára is eljutottak. Az énekes részleg Kolozsvárra kívánt eljutni, a drámai részleg pedig – amelynek tagja volt többek között Kántorné Engelhardt Anna, Pály Elek, Bartha János, Megyeri Károly, Telepi György – 1833 nyarán Rozsnyó és Vác látogatása után hírét vette az üresen álló budai Várszínháznak, s reményekkel tele Budán maradt.

Buda

Az ide érkező színészek az irodalmi-szellemi élet fellegvárában találták magukat, ahol a kereskedelem virágzott, a kultúra, és a magyar nyelv ápolása központi helyet kapott. A Magyar Tudós Társaság megalapításával intézményes keretek között valósulhatott meg a magyar nyelv-, és színjátszás korszerűsítése. Pest-Buda felélesztése egyik élharcosának, Széchenyi Istvánnak röpiratában³¹ az addig sikertelenségbe fulladt játékszíni kísérletekről olvashatunk, amely kudarc-sorozatot az anyagi pártolás hiányával magyarázott:

A' czél nem kevésb és semmi egyéb mint hazánkat a' Játékszín kellemiben 's hasznaiban részesíteni általában. De ennek létesítésére eddig valyon [sic.] milly planum szolgált? Fellobbant a' tárgy; rakatott elv; szedetett pénz, itt, ott, amott és szinte mindenütt;

³⁰ Bayer, *Nemzeti játékszín története II.*, 464.

³¹ Széchenyi István, *Magyar játékszínről*, (Pesten: Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1832).

eltanácsoltattak órák, napok, hetek: de egyesítő planum, convergens systema nem volt; 's ím ezért, *éppen ezért sehol* sincs 's nem is lehet valódi siker. Ebben is, mint mindenben, a' szerencsétlen divergentiale systema, vagy jobban mondva, »systema-nélküliség« volt a' nagy szétbontó 's gyászos megsemmisítő – – vagy is inkább: az ébredő életet már bölcsőjében kegyetlenül elfojtó!³²

A Széchenyi által említett *élet* harmadik ébredési kísérlete vette kezdetét e néhány kassai színész Budára érkezésekor. Az üresen álló Várszínházat kibérelni szándékozók szeptember 2-án gyűltek össze. A Kassáról érkezett társaság vezértagjai is részt vettek az összejöveten. Pály Elek, Bartha János, Megyeri Károly és Telepy György vezértagok tisztában voltak azzal, hogy társaságuk csak Pest vármegye pártolásával kezdhetné meg működését. A következő kéréssel fordultak a vármegye vezetéséhez:³³

Tekintetes Karok, és Rendek!

Félszázada mióta ns Pest Városában magyar színjáték kezdődött, 's a' nemzet máig se tekintheti sem Pesten sem Budán, Országának e' két Fővárosában állandó saját játékszínét! Elejénte hosszabb, majd későbbben, haladás helyett, mindig rövidebb ideig tartogathatta fenn magát egy egy színész Társaság Pesten, vagy Budán, 's ha buzgottak is a' nemzeti nyelvért áldozatok, mindenik Társaságnak csak apróbb magyar városokról városokra bujdosóvá kellett válni, részszerint talán készületlenség miatt, részszerint azért, mivel e' két Város játékszíne mind eddig más kibérlő birtokában volt, 's a' magyar, ettől nyert engedelmet, jövedelme felét, vagy harmadát annak vala kénytelen, szolgálként adóul fizetni. Lehetetlen lett így e' mezején a' szépművészégi miveltségnek a' nemzeti kifejlődés, a' színészi jobb talentumot sem bizonyos élelem, sem becsbe juthatás nem ösztönzé, míg több nemes vármegyék előre látó atyjai meg nem indulának fenmaradandó életre hozni az oszladozott magyar játékszint sorvadozásából. – A' mostani idő végre az Ország főbb városaiban is jobban látszik kedvezni e' tárgynak. A' nemzetnek, közelebbi ország gyűléseken közösen kimondott kivánságát nyelvéért, törvénnyel erősítette meg 1830-ban szeretve tisztelt Királyunk Ő Felsége, 's azóta e' magyar földnek eddig nem magyar nyelvű lakosai is nagyobb tekintettel vagynak, a' hivatalokban is már szükségessé tétetett nyelvre, 's így a' honni játékszint is szivesebb ápolás kezdi védeni. Példáját tapasztaltuk mi ennek Tekintetes Karok, és Rendek sz.[abad] kir.[ályi] Buda ns Fővárosában, mely azon általunk hálával említendő válasszát adta e' folyó év Juliusának 11-ikén alázatos folymodásunkra hogy attól fogva a' következő 1834-béli Husvétig ingyen vehetjük hasznát játékszínének, 's egyszersmind könyv, és ruhatárának. Tapasztaljuk továbbá

³² Széchenyi, *Magyar játékszinről*, 7.

³³ A kérvény az 1834-es zsebkönyvben olvasható. Lásd Könyves Máté (szerk.). *Játékszíni koszorú*. [1833] (Buda-pest: Könyves Máté, 1834), 70–75. Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1834. OSZK jelzete 256.

itt létünk óta a' nemzetisedés bővebb ki terjedését az által: hogy társaságunk mind eddig igen jól meg van elégedve jövedelmével, ámbár nem mindenben tehetünk e' nemes közönségnek úgy eleget, mint magunk is kívánnánk, ha pedig tökéletesebb Egészt lehet egybe szerkeztetnünk, akkor azt reméljük, talán ezutánra nagy segedelem áldozatok nélkül is folyamatban maradhat játékszinünk; mint a' hogy valahára annak lenni kellene.

Épen az illy tartós meggyökerezhetés végett bátorkodunk alázatos mély tisztelettel ns Pest vármegye Tek.[intetes] Karainak, és Rendeinek elibe járulni, méltóztatnának a' kezünkben lévő nemzeti ügyet, 's az által minket bölcs elrendeléseik szerint hathatós pártfogásuk alá venni. – Erős elhatározást fog bennünk annak megnyerése ébreszteni arra: hogy az országban több helyen lévő színész társaságoktól: a' jobb tagokat magunkhoz gyűjtsük, 's így a' magyar nemzeti játékszinhez is több bizodalom gerjedhetvén, a' megszakadozott erők végre itten állandó magyar játékszint tartsanak fen.

Társaságunknak mind jobb tagokból állhatásához sz.[abad] kir.[ályi] Buda ns fővárosának előleges kedvezésekor is mindjárt meghívtuk ugyan már eddig néhányat, de tagadhatlanul biztosabban fognak azok hozzánk állani, midőn a' Tek.[intetes] ns Vármegyének kegyes oltalma alá vetetésünkről a' hir beszélni fog; – mi pedig annak paizsa alatt sz.[abad] kir.[ályi] Buda ns fővárosától a' játékszint is három esztendőre bátrabban vennők ki most September 2 kán, melly napra a' ns Város Concursust hirdetett még régibben – azt is tudjuk pedig bizonyosan, hogy mihelyt a' Tek.[intetes] ns Vármegye bennünket pártfogására méltatna, 's annál fogva azon esetre midőn jövedelmünk kivált tél idején csökkenhetne, megállhatásunk felől rendelkezéseket tenni, sz.[abad] kir.[ályi] Buda Fővárosa játékszínét akármely magokat talán jelentett, vagy addig még jelenthető más német társaságok mellett is azonnal nekünk adni hajlandó lészen, mert akkor azon kívánságát, hogy Játékszinének könyv, és ruhatára olyan állapotban maradjon 3 esztendő mulva is, a' millyenbe majd a' kötelezésekor általvennők, elég kezesség biztosítaná.

A' város játékszine így kivehetésének idejét, hogy abban ezután a' magyar legyen első, Tekintetes Karok, és Rendeik azért forgunk mi mostan el nem mulatni, mivel azt ha ismét más nyerné, akkor a' kedvező alkalom elékerülése újra bizonytalan időre halad, 's a' két testvér Főváros ki tudja mikor láthatna megint állandó magyar játékszint; ha pedig mi most Budán meg állpodhatunk, ebből a' környülállások Sz.[abad] Kir.[ályi] Pest Városában is fel váltva játszhatót alkothatnak.

Ujítva esedezünk ennél fogva a' Tek.[intetes] Karok, és Rendeik előtt, kik eddig is nem csak Pesten, hanem az egész megyében, sőt az egész Országra kiható leg célra vezetőbb intézeteket tették, a' nemzetisedés terjesztése végett, hogy minket is ugyanazon leg diszesebb ügy tekintetéből ha körünkben lévő vitelére bennünket mindég jobban igyekezni kívánókat nagy becsü oltalmukra érdemeseknek ítélnék pártfogásukba nagy lelküleg venni méltóztatnának.

Ajánlani így bátorkodván magunkat, a' Tekintetes Karok, és Rendeiknek előttünk örök becsü kegyességeibe vagyunk holtig hálaadó mély tisztelettel. – Tekintetes Karoknak, és Rendeiknek

– Budán auguszt. 25-én 1833-ikban legalázatosabb szolgálói – Pály Elek, Bartha János, Megyeri Károly, Telepi György, az egész Társaság' nevében.³⁴

A pártfogás nem maradt el. A fenti kérvényt a színházi küldöttség augusztus 30-i ülésén felolvasták, s a rendek elfogadták a kéréseket. Földváry Gábor alispán az ún. ideális páholy ötletével igyekezett a társulat anyagi helyzetén javítani „úgy, hogy évi hatszáz forintért számozásának megjelölése nélkül páholyt bérelt a megyeiek részére, de egyúttal lemondott a vármegye igényéről s a páholyt a társulat szabad rendelkezésére bocsátotta.”³⁵ A küldöttség Fáy Andrászt és Döbrentei Gábort jelölte ki a vezetésre, s hogy a társaságot a játszandó színdarabok kiválasztása tekintetében tanácsokkal lássák el. Az 1833. október 1-től 1835 húsvétjáig érvényes szerződés értelmében egy héten legalább négy, jó minőségű előadást köteles tartani a társaság. A tagoknak a városban kellett lakniuk, s bérletszünetes előadás csak havi kétszer lehetett adni. Ezen kívül egy jó képességekkel rendelkező zenekar, s a szagtalan, tiszta olajjal történő világítás is előírásként szerepelt a szerződésben.

A budai társaság tehát kezdetben a vármegye, valamint a Magyar Tudós Társaság – melynek Döbrentei volt a titoknoka – hathatós támogatását is élvezhette. A Kassáról érkezett társaság mellett a várost ebben az időben több vidéki társulat is látogatta előadásaival, s a budai társulat kezdetben aligha volt képzetesebb valamennyi ismertebb vidéki gárdánál. Előnyét leginkább a repertoárján szereplő zenés darabok jelentették. A várszínházi működés korai szakaszában műsorra tűztek ugyan néhány zenés darabot, de a siker még váratott magára. „A zenekarra sok panasz érkezett fegyelmezetlenségük és pontatlanságaik miatt; nehezen sikerült megteremteni a megfelelő színvonalú zenei előadások feltételeit.”³⁶

Míg a társulat saját hiányosságainak kiküszöbölésére igyekezett megoldást találni, az állandó magyar színházépület építésének kérdése is megoldatlanul lebegett a levegőben. A probléma az 1810-es évektől szinte folyamatosan napirenden volt, de már akkor akadályok gördültek az ügy megoldása elé. József nádor annak idején elutasította a kérést, hogy a Rondella helyére magyar színház épülhessen, ugyanis a második magyar színtársulat csekély közönségvonzása előrevetítette számára a leendő magyar színház működésének nehézségeit. A Rondellát 1814-ben Neumayer Miklós, pesti polgár megvásárolta és lebontatta, így Kultsár István, a második magyar társulat igazgatója joggal félt attól, hogy színészei játszóhely nélkül maradnak. Így is lett, s mint tudjuk, színészei a miskolci színházba kényszerültek, de Kultsár

³⁴ Könyves, *Játékszíni koszorú* (1834), 70–75.

³⁵ Rédey, *A Nemzeti Színház története*, 74.

³⁶ Uo, 91.

Pesten maradásuk reményében még abban az évben vásárolt egy telket, amelyet kész volt a vármegyének „minden nyereség nélkül a magyar theatrom építésére általengedni”.³⁷ A telekre idegen építészeket hívtak, hogy készítsenek terveket, s négy év múlva az elkészült tervrajzok bemutatásra kerültek. Az országos adakozás elapadása miatt az építkezésre nem került sor. 1827-ben döntést hoztak a telek eladásáról, mivel kiderült, hogy adóssággal terhelt telken szándékoztak építkezni. Az 1830-as években még inkább fellendült a korábban már említett, színházügyet tárgyaló röpirat-irodalom. A röpiratok megjelenése során tisztázódott, hogy az állandó magyar színháznak Pest-Budán kell felépülnie, s nemzeti jellegét illetően sem volt vita. A játékszín jövőjét tárgyaló röpiratok közül Széchenyi István 1832 áprilisában napvilágot látott, előbb említett írása bírt a legnagyobb jelentőséggel a színházépület körüli viták során. Széchenyi ugyanis egy Duna-parti, központi helyen felépülő pompás és alkalmas épület tervét osztotta meg a rendekkel. Szerinte a legmegfelelőbb hely a mai József nádor téren lett volna.

A hely szinte a város közepén van, száraz, vízárnak nincs kitéve, körül belől téglaház, cserépfedél, könnyű hozzá férhetés 's a' t. – ugy hogy azon mellékes cél elérése végett is, hogy t. i. a város kellemihez és szépségéhez járuljon tehetőleg, nem lehetne jobb 's célirányosb helyzetetés, mint a' József piacza.³⁸

Pest vármegye azonban megelégedett egy szerényebb, külvárosi telekkel. 1834-ben Fáy András, Megyeri Károly és Telepy György bejárták a várost, hogy egy megfelelő helyet találjanak a leendő színháznak. Sikerrel jártak, ugyanis 1834. június 11-én a színházi deputáció Grassalkovich Antal herceg telekadományát jelenthette be a közgyűlésnek. A hercegtől kapott telek beépítésének ügyét Földváry Gábor alispán vette kézbe.

Az állandó színházépület körüli nézeteltérések továbbra is fennálltak. Széchenyi István 1835. január 19-én kérte fel József nádort, hogy egy Duna-parti telket rendeljen el a színház számára. E Duna-parti telek függőben lévő ügyétől eltekintve Pest vármegye augusztus 28-án haladéktalanul megkezdte az építkezést a Grassalkovich-telken. Széchenyi így sem mondott le tervéről. Harcolt a vármegye döntése ellen, ám csekély támogatásra talált. A bécsi előljárók, sőt a püspök is ellenezte a Széchenyi-tervet, így a következő év tavaszára tervezett építkezés végül elmaradt.

³⁷ Idézi Kerényi, *Magyar Színháztörténet 1790–1873*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 222.

³⁸ Széchenyi István, *Magyar játékszínről*, (Pesten nyomtatta Fűskúti Landerer, 1832), 48.

A vármegyét a budai Várszínházban játszó társulat romló anyagi helyzete is az építkezés siettetésére buzdította. Bár a budai társaság 1834-ben zeneileg kisség megerősödött, énekes-színészekkel egészült ki a névsor, s így egyre több zenés darabot választhattak jutalomjátékkul a színészek. Számos várszínházi dokumentum támasztja alá, hogy a budai társulat rossz anyagi helyzetbe került, annál is inkább, mert ez említett bővülés miatt jelentősebb pénzbeli támogatásra volt szükségük. A zenekari tagok száma 17-re növekedett. Kiegészült a személyzet is, valamint új ruházatra és eszközökre tettek szert. Ez a társulat 1834. november 11-i beadványában is olvasható:

„Akkor amidőn a’ múlt Esztendei Augusztusban a’ fent említett Társaság mutatóványait elkezdte az egész 1833^{ik} Esztendei télen segedelemre nem vala szüksége: hogy most megkivántatik: több okai vagynak, ugymint: 1^{ször} Tábla Biró Director Úrak oda lévén utasítva, hogy a’ Társaságot, és annak előadásait mindinkább tökéletesíteni igyekezzenek a’ Személyek számát 22^{ról} 30ra szaporították, ugy szinte a’ muzsikai karnak 17. számra tett bővítése, és a’ csinósításra kívántató új eszközök és ruhák készitete több költséget kivántak, mint ennekelőtte [...]”³⁹

A társulat többek között a pesti állandó színház építésére félretett pénzből is kért a Várszínház ügyének támogatására. A színészek anyagi helyzete, s az állandósulásért folytatott szakadatlan harc reménytelenséggel töltötte el a társulat tagjait. A két igazgató, Fáy András és Döbrentei Gábor közötti feszültségek és viták pedig mindinkább rontottak a helyzeten. Fáy a Pesti Magyar Színház építése körüli, és a Várszínház műsorarányairól folytatott polémiák miatt már 1834-ben lemondott az igazgatóságról.

Az új színházépület munkálatainak megkezdése évében a budai magyar társulat az előző évadban már közönségsikerré vált táncjátékok mellett az énekes műsor bővítésére fektette a hangsúlyt. A német színpadon már a megnyitása óta az opera és a balett állt középpontban, s az 1835-ös év a magyar színészek számára is lehetőséget nyújtott az énekes játékok előadására. A társulat egésze belátta, hogy megmaradásának záloga egyedül a zenei repertoár gazdagítása, s ahhoz, hogy sikerük legyen, így kellett Budára hódítaniuk a pesti német színház közönségét. „Az általános színházi felvirágzásban a daljátékot nem lehetett mellőzni, mivel ezt a német együttesek is erősen kultiválták.”⁴⁰ A német és magyar színészet szembenállása és versengése már ekkor egyértelmű jeleket mutatott, s nemcsak a Pesti

³⁹ Színháztörténeti Tár Irattár, 245–246. doboz (Várszínházi iratok 1833–1836)

⁴⁰ Tallián Tibor, „Operaművelés Magyarországon”, in Gupcsó Ágnes (szerk.), *Erkel Ferenc első három operája. Bátor Mária, Hunyadi László, Bánk bán. Szövegkönyvek, tanulmányok*, (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2011), 22.

Magyar Színház megnyitása utáni harcokban tűnik fel „a magyar színházi csetepaték háttérében zajló valódi, nagy és meghatározó pesti színháztörténeti ütközet, amely a magyar és német színház között zajlott — a dolog természetéből következőleg főleg operai fronton.”⁴¹ Az OSzK Színháztörténeti Táranak Irattáros dobozaiban⁴² lévő várszínházi iratok között megtalálható az a jegyzőkönyv, amely a színházi küldöttség 1835. január 20-i üléséről számol be. A deputáció arról győzi meg a rendeket, hogy amíg nem kerül át Pestre a társaság, csak úgy tud nagyobb népszerűsége tenni, ha operákat is játszik. Ez magában foglalja a táncok gyakoribb előfordulását. Azt is említik, hogy mivel nehéz és költséges lenne színész-, énekes- és külön táncársaságot fenntartani, a színész tagoknak mindennemű feladatból részt kell vállalniuk.

Döbrentei felvette a kapcsolatot az Erdélyi Énekes és Színjátzó Társasággal, amely addig már több ízben nagy sikerrel vendégszerepelt Budán, és „tölkön azon Tudósítást vette, hogy a Budai Társasággal magokat öszvekapcsolni, készek legyenek”.⁴³ Az 1834-es kolozsvári zsebkönyv felsorolja az erdélyi társulat játszó tagjait, melyek között megtalálható azon néhány színész neve is, akik a következő évtől már a budai színpadon játszottak.⁴⁴ Az erdélyiek csatlakozásáig 19 férfi, 10 nő és 2 gyermek alkotta a budai társaságot.⁴⁵ Az említett jegyzőkönyv végén található fizetési listán már szerepel a Kolozsvárról a Budára szerződött Szerdahelyi József, Szigligeti Ede, Udvarhelyi Miklós, Egressy Gábor, Egressyné, Szilágyi Pál, valamint Lendvai Márton és Lendvainé neve is, s így kerültek a budaiakhoz az Erkel testvérek is. Erkel Ferenc karmesteri működésének is köszönhető a zenés műsor előretörése, amely április 11-én a Sevillai borbély előadásával vette kezdetét, s amely még fokozódott Déryné május 23-tól november 7-ig tartó budai vendégszereplésével. Bár a zsebkönyv nem említi Erkel Ferenc nevét, a Foster testvérek 1835. június 24-i előadását hirdető színlap már zeneszerzői tevékenységéről is tanúságot ad: „A’ darabban előforduló dalocska’ muzsikáját

⁴¹ Tallián Tibor, *Schodel Rozália és hivatásos magyar operajátszás kezdetei*, Akadémiai Doktori Értekezés, (Budapest, 2011), XI.

⁴² OSzK Színháztörténeti Tár Irattár, 245–246.doboz. A Várszínházi iratokról bővebben lásd 34–41.

⁴³ OSzK Színháztörténeti Tár Irattár, 245–246.doboz (Várszínházi iratok, Theatralis Deputatio 1835).

⁴⁴ A zsebkönyv a következő neveket sorolja fel: „Férjfiak: Bartha Mózes, Bodáky Ferencz, Egresy Gábor, Egresy Bénéjámín, Eránosz József, Farkas József, Gillyén Sándor, Hazslini Ferencz, Kubay Pál, Latabár András, Lendvai Márton, Lőrinczy József, Mátéfy József, Szentpétery Zsigmond, Szerdahelyi József, Szilágyi Pál, Udvarhelyi Miklós, Udvarhelyi Sándor. Asszony személyek: Déryné assz. szül. Széppataky Rozália, Éder Luiza, Eránoszné assz. szül. Jeremiás Károlina, Hegedűs Károlina, Kubayné assz. szül. Éder Antonia, Lipcsey Klára, Mátéfyne assz. Csávási Mária, Néb Mária, Székelyné assz. szül. Ungár Anna, Székely ’Su’sánná, Széppataky Johanna, Topner Rozália, Vincze Juliánna. Muzsika igazgató: Erkely József.”

⁴⁵ Könyves, *Játékszíni koszorú* (1834), 54–56.

szerzette Erkel Ferencz úr, kar-igazgató”. A *dalocska* elhangzásáról ügyelőkönyv is beszámol, de zenei anyaga nem maradt fenn.⁴⁶

Az 1835 márciusában igazgatóságáról lemondott Döbrentei helyére június 17-én a rendek Simontsis Jánost nevezték ki.⁴⁷ A július 3-i ülésen már ő közvetítette a színészek kéréseit a küldöttség felé. Ekkor Déryné kívánalmait is tolmácsolta, miszerint „meghatározott fizetésén kívül egy Concertnek a’ maga költségén leendő adatását, és egy fél jutalomjátékot” kér.⁴⁸ Az említett várszínházas irattári anyag jegyzőkönyveinek nagy része a színészek fizetésükkel kapcsolatos elégedetlenségéről, jutalomjáték-igényléséről számol be. Az 1835. november 29-i jegyzőkönyv szerint a budai társaság kölcsönt kért a vármegyétől, mivel a rossz időjárás miatt nem tudtak a hídon átmenni, hogy a német színpadon tartsanak előadást, így hatalmas jövedelemtől estek el.⁴⁹ A színészeknek nagy részvétlenséggel kellett megküzdeniük télvíz idején, mert a budai közönség nem jutott el a színházba, s a társulat minden reménye a pesti közönségben volt. A vármegye nem tudott anyagi segítséget nyújtani, mert nem volt pénztár, amelyből bármennyit is kölcsön tudtak volna adni, de adakozásra szólították fel az arisztokratákat. A segélyezést az 1835. novemberi közgyűlés indította el. Elsőként Földváry Gábor tett le 500 forintot, s példáját a rendek is követték. Az adakozások sora ezzel nem zárult le. A várszínházi dokumentumok 1836-os iratai között található egy jelentés Simontsis Jánostól, amelyben leírja, hogy 117 váltóforintot gyűjtött össze a téli hónapokban szűkölködő budai társaság számára a Pilisi járásban.⁵⁰ Egy 1836. április 10-én kelt levélben Buda vezetősége ír az alispánnak, mert hallották, hogy az új színház építése hamarosan befejeződik, és tekintve, hogy a budai társaság rövid időn belül Pestre költözik, szeretnék a Várszínházat még idejében bérbe adni.⁵¹ A budai társaság 1837. március 19-én *Esti mulatsággal* búcsúzott a budai közönségtől. A Pesti Magyar Színház igazgatóját csak a 1837. július 26–27-i ülésen választották meg Bajza József személyében, s mellé Mátray-Róthkrepf Gábort nevezték ki zenei vezetőnek. A Várszínház áprilisi kényszerű elhagyása után a színészek szétszéledtek, hogy az új épület nyitásáig vándorszínészként keressék meg kenyerüket. A társaság egy része együtt maradt és Székesfehérvárott, majd Balatonfüreden

⁴⁶ Lásd bővebben II. fejezet, 58–60.

⁴⁷ OSzK Színháztörténeti Tár Irattár, 245–246.doboz (Várszínházi iratok, Theatralis Deputatio 1835).

⁴⁸ OSzK Színháztörténeti Tár Irattár, 245–246.doboz (Várszínházi iratok, Theatralis Deputatio 1835).

⁴⁹ Nagy nehézséget okozott a színészeknek átjutni Pestre, mert a hajóhidat kiszedték, és Buda elzáródott Pesttől. Az átkelés a zajló Dunán néha húsz percig is tartott, mert ha nagy volt a jég, nem lehetett evezni, s az utasok himbálták a csónakot. A leírást lásd Bayer József, *A Nemzeti Játékszín története II.* (Budapest: Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1887), 139.

⁵⁰ OSzK Színháztörténeti Tár Irattár, 245–246.doboz (Várszínházi iratok, 1836. jan.-nov.).

⁵¹ OSzK Színháztörténeti Tár Irattár, 245–246.doboz (Várszínházi iratok, 1836. jan.-nov.).

játszott. Képviselőnkben Bartha János jelentkezett az igazgatóválasztmánynál, hogy Pestre költözésükhöz 1000 váltóforint útiköltséget igényeljen. Kérésüknek eleget tettek azzal a feltétellel, hogy írásban kötelezik magukat az augusztus 1-jei Pestre érkezésre és szerződésre. A Pesti Magyar Színház augusztus 22-én fogadta először a pesti közönséget. Az első esten kevéssel a nyitás előtt szerződött játékszíni karmester, Heinisch József zenéje hangzott fel elsőként (Thalia diadalma az előítéleteken), majd Vörösmarty *Árpád ébredése* című előjátékát és egy magyar táncot követően Eduard Schenk Belizár-ját adta elő a társulat. Első operaként *A sevillai borbély* hangzott el egy héttel a megnyitó után. Hogy kezdetben mennyire nem számolt operajátszással a színház vezetősége, azt az is elárulja, hogy „csupán napokkal az 1837. augusztus 22-i megnyitás előtt bízták meg Mátray Gábort a zenekar megszervezésével, a kottatár s a zenekari játékhöz szükséges kellékek összegyűjtésével.”⁵² A színvonalas operaelőadások sorát a *Norma* október 30-i előadásától számíthatjuk, amelynek címszerepében a nemzeti opera megalapítójának tartott Schodelné Klein Rozália lépett fel,⁵³ akinek meggyőző *Norma*-alakítása után „nagyvonalú feltételeket ajánlottak, és valósággal könyörögve adtak kifejezést a reménynek, hogy »a művészet azon ágának mellynek ő maga olly tündöklő diszt ád, meg honosításában segédül lenni nem idegenkedik.«”⁵⁴ Schodelné nem idegenkedett, s ellentmondást nem tűrő modorával kezébe vette a nemzeti opera irányítását. Az opera megalapítása, Schodelné közös munkája és együttműködése – vagy éppen annak hiánya – Erkel Ferencsel, az igazgatókkal és rendezőkkel, Tallián Tibor disszertációjának köszönhetően mára már nem ismeretlen történet.

Amint a bevezetőben is olvasható, a Pesti Magyar Színház a *Bátori Mária* 1840. augusztus 8-i bemutatója alkalmával felvette a Nemzeti Színház nevet, s az év végén az intézmény a nemzeti színházi státuszt is elnyerte.⁵⁵

⁵² Tallián, „Operaművelés Magyarországon”, 22.

⁵³ Tallián, „Operaművelés Magyarországon”, 23.

⁵⁴ Tallián, *Schodel Rozália és hivatásos magyar operajátszás kezdetei*, 4. Idézet innen: Fáy András tulajdonából származó akták a Magyar Játékszín történetéből 1840 előtt, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1963., 167r.

⁵⁵ Pukánszky Kádár Jolán (szerk. és közr.), *A Nemzeti Színház százéves története II. Iratok a Nemzeti Színház történetéhez*, (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1938), 136–140; valamint Kerényi, *Magyar Színháztörténet I*, 284–285.

II.2 Repertoár

Az Országos Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti Tár Irattárában megőrzött anyagok is feldolgozásra kerültek jelen dolgozat munkálatai során. A budai magyar színeset megszilárdításáért folytatott harcot, a repertoár alakulását, és az állandó színház felállításáért való küzdelmet számos, várszínházi forrás dokumentálja.⁵⁶ Az irattári dobozokban lévő Várszínházi dokumentumok vegyes összetételűek. Jegyzőkönyvek, beadványok, az egyes színészek által benyújtott kérvények, levelek alkotják a gyűjtemény nagy részét. A teljes fennmaradt anyag átvizsgálása lehetőséget nyújt arra, hogy a társulat alakulásának és erőfeszítéseinek történetét korabeli levelek, közgyűlési iratok segítségével mélyrehatóbban elemezhesük.

Az Irattári dobozokban különálló mappákban különböző jegyzőkönyvek, levelek, kérvények és elszámolások találhatók. Az ezek között található legrégebbi jegyzőkönyvek az 1791-1797-es évekből származnak. Az első doboz többek között várszínházi könyvtárjegyzékeket is magában foglal.⁵⁷

A várszínházi színjátszás idejéből fennmaradt iratok nem ismeretlenek a korszak zenei életével foglalkozó kutatók számára. Bayer József alapos levéltéri kutatásain kívül jónéhány 19. századi értekezést, röpiratot, újságcikket átvizsgált. Alapul vett országgyűlési naplókat és az Erdélyi Országgyűlések jegyzőkönyveit, Déryné naplóját, valamint többek között Mátrai Gábor, Döbrentei Gábor, Toldy (Schedel) Ferenc, Szigligeti Ede írásait.⁵⁸ Az OSzK SzT Irattár dobozaiban bőséges, Bayer József által *A Nemzeti Játékszín története* kötetében közölt levéltári anyag található. Gurmai Éva a már említett Várszínházi zenés színjátszásról szóló írásában⁵⁹ számos 1833-as – a társulat zenei működéséről szóló – dokumentumból idézett, amelyek a társulat működésének kifejtését alátámasztották, s a Várszínházi iratok teljes anyagát átvizsgálta.

A Várszínház és a Pesti Magyar Színház műsorának csupán felületes vizsgálata során is kitűnik, hogy a pesti magyar színpadon műsorra tűzött darabok nagy része már a budai társulat repertoárján is szerepelt. A Várszínház/ Pesti Magyar Színház periodus, valamint az azt megelőző pesti és vidéki színjátszás műsorának összevetése céljából

⁵⁶ Országos Széchenyi Könyvtár, Színháztörténeti Tár, Irattár 245–246 doboz.

⁵⁷ OSzK SzT Irattár 245.

⁵⁸ Lásd Bayer, *Nemzeti játékszín története II*, 348–351.

⁵⁹ Gurmai Éva, „A budai Várszínház zenei élete 1833–1837”, in Somorjai Olga (szerk.). „... de még szebb a színház” *Írások Belitska-Scholtz Hedvig emlékére*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2010, 89–102.

repertoárvizsgálatot végeztem. Az 1833–1841-ig repertoáron szereplő egyes darabok forrásainak feltérképezését megcélzó kísérletem – a teljesség igénye nélkül – csupán képet kíván adni a színdarabok eredetéről az előző fejezetben tárgyalt társulatok vándorlása tükrében.⁶⁰ A vizsgálat során az első két pesti magyar társulat (Pest 1, Pest 2), a várszínházi színjátszást megelőző 1829–1830-as kassai színészek – Bayer József által közölt – műsorát (Kassa),⁶¹ s a Lakatos István által összeírt 1793–1840-ig játszott kolozsvári színdarabok jegyzékét (Kolozsvár)⁶² az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Táranak Irattár részében található repertoárjegyzékek (Könyvtárjegyzék 1, 2., Pály Elek könyvtárjegyzéke), valamint Pukánszky Kádár Jolán levéltéri másolatában fennmaradt Udvarhelyi Miklós-jegyzékmellé állítottam.⁶³ Végül a következő fejezetekben részletes elemzésre kerülő, általam készített műsoradatbázis darabcímes kivonata alapján közöltem a Várszínház és Pesti Magyar színház teljes színdarabjegyzékét, valamint az előadások dátumát.⁶⁴ A repertoár táblázatban szereplő forrásokat a következő formában állítottam egymás mellé:

Pest 1	Kolozsvár	Pest 2	Kassa	Pály Elek jegyzéke	Könyvtárjegyz. 1.	Könyvtárjegyz. 2	Udvarhelyi Miklós jegyzéke	Darabcímek VSz– PMSz
--------	-----------	--------	-------	--------------------	-------------------	------------------	----------------------------	----------------------

A táblázat első négy oszlopában az említett irodalmak műsorközlése alapján bevezetett címek szerepelnek, amelyeket a Színháztörténeti Tár egyes jegyzékeiből kiemelt darabcímek követnek. Az egyik a Várszínház Pály Elektől megvásárolt könyvtárának jegyzéke, a másik Udvarhelyi Miklós – főként zenés darabokat tartalmazó – Pesti Magyar Színház számára felajánlott könyvtára. Két Várszínház-as jegyzék is kiegészítésül szolgált, amelyek szintén az előző fejezetben vizsgált Várszínházi dokumentumok között találhatóak (Könyvtárjegyzék 1, Könyvtárjegyzék 2).

A Bayer, illetve Lakatos által közölt korai műsorrend összesítéséből kitűnik, hogy számos várszínházi/pesti magyar színházi repertoáron szereplő mű már a korai magyar társulatok műsorán is szerepelt, vagyis korábbi műsorrétegekből is átöröklődtek egyes színdarabok a Pesti Magyar Színházba.⁶⁵ Ilyen régóta műsoron lévő darab többek között a

⁶⁰ A repertoár táblázatot lásd CD-ROM, *A Pesti Magyar Színház repertoárjának eredete*

⁶¹ Bayer, *A Nemzeti Játékszín története II* (Függelék), 374–470.

⁶² Lakatos, *A kolozsvári magyar zenés színpad* (Függelék), 113–128.

⁶³ OSzK Színháztörténeti Tár Irattár, 245–246 doboz.

⁶⁴ A Darabcím-mutatót lásd CD-ROM, *Műsorjegyzék: Darabcímek szerint rendezve*.

⁶⁵ Az „országos műsorréteg” fogalmát az „avuló régi, a pillanatnyilag kedvelt és a felbukkanó új színjátéktípusok együttélésének könnyebb áttekintésére használjuk [...] amely metszetet ad egy meghatározott időszakban a

Dugonics András által fordított *Bátori Mária*; a *Csörgősapka, vagy A jötevő zarándok*; korai társulatok által egyik leggyakrabban játszott érzékenyjáték, az *Embergyűlölés és megbánás*; a *Hunyadi László*, stb.

Az irodalmak által közölt műsorok másodlagos forrásként állnak rendelkezésre, ám a fennmaradt várszínházi dokumentumok között található kéziratos jegyzékekkel együtt szűk, de átlátható keresztmetszetet adnak a repertoár kialakulásának folyamatáról.

A *Könyvtárjegyzék I.* egyrészt egy 47 pontból álló listát tartalmaz, amelyen egész korai, 1767-es fordítású színdarabok is szerepelnek. A lista 12–15. pontja (*Magyar Játékszín 4 kötet, Pesten 1792*) az első magyar társulat által játszott darabok egy részét négy kötetbe sorolva foglalja magába. A 17–18. pont alatt a kolozsvári Erdélyi Játékos Gyűjtemény összesen tizenegy színdarabjának címlistája található. A jegyzékben található darabok nagy része nem került színpadra a Várszínházi működés alatt. A *Könyvtárjegyzék I.* ugyanakkor a magyar nyelv művelését elsődleges feladatnak tartó Magyar Tudós Társaság azon darabjainak felsorolását is tartalmazza, amelyeket a budai színészeknek 1835. május 4-ig átadott.

A színdarabok a következők:

<i>Átöltözködések</i>	<i>Így változik a világ</i>
<i>Fogadósné</i>	<i>Válóper</i>
<i>A' jötevő és az árva</i>	<i>Közbíró</i>
<i>Maximilian</i>	<i>Első behatás</i>
<i>Sir' hölgye</i>	<i>Anya és leány</i>
<i>Juan Murillo</i>	<i>Gyámánya és gyámleány</i>
<i>Huszárok és dámák</i>	<i>Hogy' lehet olcsón élni</i>
<i>Quäker és tánczosnő</i>	<i>Hogy' teheti az ember szerencsését</i>
<i>Örökké</i>	<i>Elvek</i>
<i>Fiatal férj</i>	<i>Belisar</i>
<i>Vártorony</i>	<i>Két alakú</i>
<i>Fiatal keresztanya</i>	<i>Hölgyrablás</i>
<i>Filep</i>	<i>Vasorrú bába (eredeti)</i>
<i>Visszapótlás</i>	<i>Lidérczek (eredeti)</i>
<i>Asszonygyűlölség</i>	<i>Szezelem elvet győz (eredeti)</i>

„Kiadta Jakab István biztosság' jegyzője.”

Az iratok között található egy hasonló, kibővített jegyzék is, amelyen a következő cím olvasható: „Azon színdarabok jegyzéke, amelyeket a Tudós Társaság a nemzeti színész

színjátéktípusok jelenlétéről, fejlődésük irányáról” Lásd Kerényi Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981), 12.

társaságnak használatra átadott. Kelt 1835. szept.7-én. A leltárt ellenőrizte Benke József könyvtárnok.”

A színdarabok:

<i>Átöltözködések</i>	<i>Válóper</i>
<i>Fogadósné</i>	<i>Első behatás</i>
<i>A' jótevő és az árva</i>	<i>Anya és leánya</i>
<i>Maximilian</i>	<i>Gyámánya és gyámleány</i>
<i>Sir' hölgye</i>	<i>Hogy' lehet olcsón élni</i>
<i>Juan Murillo</i>	<i>Hogy' teheti az ember szerencsését</i>
<i>Huszárok és dámák</i>	<i>Elvek</i>
<i>Quäker és tánczosnő</i>	<i>Vártorony</i>
<i>Örökké</i>	<i>Belisar</i>
<i>Fiatal férj</i>	<i>Két alakú</i>
<i>Fiatal keresztanya</i>	<i>Hölgyrablás</i>
<i>Filep</i>	<i>Domonkos</i>
<i>Visszapótlás</i>	<i>Vasálarcz</i>
<i>Asszonygyűlölség</i>	<i>Vasorrú bába (eredeti)</i>
<i>Közbíró</i>	<i>Lidérczek (eredeti)</i>
<i>Így változik a világ</i>	<i>Szerelem elvet győz (eredeti)</i>
<i>Hangmü a' Vasorru bábához (eredeti)</i>	<i>Mátrai rabló (eredeti)</i>

E művek tehát a Tudós Társaság révén kerültek be a várszínházi repertoárba. Az eredeti drámairodalom fejlesztésére pályázatokat hirdetnek meg, s az előadások nyelvi ellenőrzése céljából a Várszínházban páholyt béreltek.⁶⁶

A *Könyvtárjegyzék 2.* Pest vármegye játékszíni könyvtárának darabjait tartalmazza Megyeri Károly kézírásával. A jegyzékben 440 prózai mű címe olvasható, amely az 1834-ben megjelentetett *Játékszíni koszorú*⁶⁷ könyvtárjegyzéke mellett a legteljesebb képet adja a színház könyvtárában található színdarabokról.⁶⁸ E jegyzék teljes tartalmát nem emeltem be táblázatba a repertoár elemzés során. A prózai művek felsorolása után 26 zenés darab szerepel

⁶⁶ 1833 novemberében létrejött egy nyolctagú állandó játékszíni bizottság, amelynek tagjai drámapírálattal és a színdarabok nyelvéllapotának és stílusának korszerűsítésével foglalkoztak. A bizottság tagjai: Fáy András, Döbrentei Gábor, Vörösmarty Mihály, Csató Pál, Dessewffy Aurél, Jakab István, Tessedik Ferenc, Mátray-Róthkrepf Gábor. Lásd Kerényi Ferenc (szerk.). *Magyar Színháztörténet 1790–1873.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 177.

⁶⁷ Könyves Máté (szerk.), *Játékszíni koszorú.* [1833] (Buda-pest: Könyves Máté, Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1834) OSzK jelzete 256.

⁶⁸ A Játékszíni koszorú hasonlóan egész képet ad a játékszíni könyvtár tartalmáról. Az ott található zenés darabokat Gurmai Éva is kigyűjtötte (Lásd Gurmai Éva, „A budai Várszínház zenei élete 1833–1837”, in Somorjai Olga [szerk.], „... de még szebb a színház” *Írások Belitska-Scholtz Hedvig emlékére,* [Budapest: Argumentum Kiadó, 2010], 100), de felsorolása nem tartalmazza a zsebkönyvben szereplő összes zenés színdarabot. A tanulmány függelékében feltüntetett listán nem szerepelnek a Játékszíni koszorúban található következő zenés színdarabok: *Varázssíp, Viszkos Jankó, Villi táncz, Cordelia, Szemorvos, Kemény Simon, Árva és gyilkos, Perseus és Andromeda, Formenterei remete (néhány forráson zenés darabként szerepel. Lásd például Könyvtárjegyzék 1), Lumpaci vagabundus, Tulokmányi Máté, Három század, Peleskei notárius, Walburg éje.*

a listán „muzsikai szerek” cím alatt, majd egy kiegészítés „Aprós egyveleg” címmel, amelyben egyes táncok zenei anyaga is található. A teljes jegyzék feldolgozása helyett csupán ezen darabok beillesztésére szorítkoztam.

A Várszínházi dokumentumok között lévő Pály Elek-jegyzék 135 színdarab címét sorolja fel, amelyek közül a Várszínház színpadán előadásra került művek mindegyike bekerült a repertoár-táblázatba:

1. Adermál gróf	47. Hegyi lélek
2. Átok áldás	48. Harmincz eszte[endő] 1 játékos
3. Argirus	49. Óra világ
4. Bánom házasságom	50. János kulacsa
5. Bocskai István	51. Igasság jutalma
6. Benjamin Lengyelországból	52. Jegyző könyv
7. Bánk bán	53. Igaz szerelem
8. Bosszuló lelki ösméret	54. Ilka
9. Bársony czipő	55. Jártos költés vőlegény
10. Bújdosó Ámor	56. Királyi korona
11. Bak óz	57. Két péter
12. Caesario	58. Két feledékeny
13. Cserni György	59. Kastély az ország útján
14. Cataláni (muzsikával)	60. Kérők
15. Cronsteini harcjáték	61. Keresztes vitézek
16. Constantia	62. Kulmhegyi haramják
17. Csalódások	63. Katinka
18. Dijoni örültek háza	64. Ki légyen [?] ő?
19. Donna Dianna	65. Külső szín csalja a világ[?]
20. Essex gróf	66. Le égett ház
21. Egervári Balázs	67. Lucza széke
22. Esküvés	68. Lepecsételt polgár m[ester]
23. Elevenholt házaspár	69. Lámpás torony
24. Ezüst lakodalom	70. Levegő ég leánya
25. Elfride	71. Leopard és kutya
26. Élet álom	72. Mombelli grófok
27. Figaro lakodalma	73. Menezikov Sándor
28. Fejedelem és polgár	74. Meg bosszul hitszegő
29. Fösvény	75. Magának akart másnak kért
30. Fecske demeter	76. Meny asszony és vőlegény 1 személyben
31. Frigyesi elek	77. Mirandolina
32. Fayel [?]	78. Mikor pattant n hittem volna
33. Formenterai remete [?]	79. Mátyás napja Soroksáron
34. Girbachi Matilde	80. Módi
35. Gyémánt szem	81. Maskarák
36. Gyermeki szeretet ereje	82. Moor Károly
37. Hamlet	83. Matskási Julianna
38. Házi orvosság	84. Magnes álom járó
39. Helvétusok birodalma	85. Napi parancsolat
40. Hazajövetel	86. Nepimucenus [?] jános
41. Hedvig	87. Nők iskolája
42. Házaspár	88. Nőtlen philosophus
43. Hamis pénzverők	89. Néma
44. Hív asszony	90. Nagy atyafiság
45. Halott' rabló	91. Nagy zürzavar
46. Hunyadi László	92. Negyedik lászló

93. Nemes jóltévő	115. Szenvedő ida
94. Octavia	116. Szerelem gyermeke
95. Oberster [?]	117. Szécsi Mária
96. Odioso [?]	118. Szigetvár ostroma
97. Ős anya	119. Szerencsétlenek
98. Örökségi eggyezés	120. Szerecseny rabok
99. Pártosság dühe	121. Szökött katona
100. Pruth vize mellett kötött béke	122. Szerelem mindent véghezvihet
101. Persely	123. Salamon király
102. Pártütők	124. Tündér kastély
103. Pajzán ifju	125. Toni
104. Paluzzi kastély	126. Titus
105. Rolla halála	127. Talált gyermek
106. Rágalmazók	128. Tűz próba
107. Rafaela	129. Tudalikos
108. Régi pénzek	130. Testvérek ellenkezése
109. Rendtartó házi gazda	131. Tréfa valóság
110. Stibor vajda	132. Valburg éjszakája
111. Sapho	133. Világ hangja
112. Sváb ország örökösse	134. Véres örökség
113. Szasszeni julius	135. Véték sulya
114. Samson	

A Várszínház által megvásárolt könyvtárban van néhány olyan színdarab, amely már a kolozsvári, majd az 1829–30-as kassai periódusban a műsor részét alkotta, s nem véletlenül szerepel Pály listáján, hiszen ő is a Kolozsvár–Kassa–Buda út pódiumait járta be. A Várszínház színpadán első zenés darabként 1833. július 14-én előadott *Ál-Catalani* például már a kolozsvári (1821. november 27) és a kassai (1829. december 6) repertoáron is jelen volt. A prózai darabok közül hasonló módon átöröklődött színdarab többek között a Várszínház nyitó darabja, az August Kotzebue *Ubaldo*-ja után magyarított *Bocskai István* is. Pály Elek fordításainak illetve nyomtatásban megjelent munkáinak listája megtalálható néhány várszínházi színlapon is.⁶⁹

Pukánszky Kádár Jolán másolatában maradt fenn Udvarhelyi Miklós⁷⁰ könyvtárjegyzéke, vagyis „Azon Daljátékok neveinek jegyzéke, mellyeket alulírtt az e folyó 1837^{ik} év Augustus Hónapjára felnyitandó Pesti Nemzeti Színház könyvtárába, akár becsü értékük, akár alku szerént beadni kívánna”. A listán tizennégy daljáték címe olvasható, amelyeket Udvarhelyi teljes zenei anyaggal, partitúrával ellátva ajánlott az új színháznak:

⁶⁹ Lásd például az 1833. november 7, november 9, november 10, november 11 és az 1834. június 6-i színlapon.

⁷⁰ Udvarhelyi Miklós (1790–1864). Színész, énekes (basszus), színházigazgató, rendező. 1813-ban a második pesti társulat tagja. 1824-től a kolozsvári színház színésze, 1827-ben annak igazgatójaként megszervezte az első operatársaságot. 1828-tól 1835-ig a kassai társulat tagja, 1835-től a budai Várszínházban játszott, majd a Pesti Magyar Színház tagja lett.

- 1, Kőműves és lakatos. /:Le Macon:/ Partitúra, Magyarul textizálva, Magyar Darabbal, és minden ének részeivel. /: musikája Auber-től:/ 3. F. vonás.
- 2, Párisi vízfordozó. Partitúra, minden musika, és ének részek, magyar Darab Szerepek. - /: musikája Cherubinitől:/ 3. F. vonás.
- 3, Raul, a kékszakálu Herczeg. Minden ének részei tisztán hiány nélkül, és Magyar Darab. /: musikája Grétry-től:/ 3. F. vonás.
- 4, Norma. Partitúra, Magyar, és Német darab, és két ének rész, /: musikája Bellinitől:/ 2. F. vonás.
- 5, Helena. Partitúra, - Magyar Darab, - két Musika rész, - /: musikája Méhültől:/ 3. F. vonás.
- 6, Kisértet. Partitúra Magyarul, minden Musika, és ének részek. /: musikája Gyrovecz-től:/ 4. Felvonás.
- 7, József, és testvérei. Partitúra, minden musika, és némely ének részek, két Magyar Darab. - /: MusikájaMéhul-től:/ 3. Felvonás.
- 8, Fejér asszony. Partitúra. Magyar Darab, néhány musika rész. /: musikája Boieldieu-től:/ 3. F. vonás.
- 9, Sorel Ágnes. Partitúra. Magyar Darab, minden musika, és ének részek. /: musikája Gyrovecztől:/ 3. F. vonás.
- 10, Egy óra. Partitúra, - minden musika, és ének részeivel. Magyar Darabbal. /: musikája Báro Lanoytól:/ 3. Felvonás.
- 11, Preciosa. Partitúra, minden musika, és ének részek. Magyar Darab. /: musikája Weber K. Máriától:/ 4. F. vonás.
- 12, Félbe szakadt innepi áldozat. Partitúra, minden musika, és ének részek. /: musikája Vinter-től:/ 3. F. vonás.
- 13, Zampa. Partitúra, minden musika, és ének részek, Magyar Darab, szerepek. /: musikája Heroldtól:/ 3. F. vonás.
- 14, a' Két szó musika részei, /complet:/ /: NB; mivel az ide való rész, a mint mondják, s eddig is az enyimből adatott mindenkor:/

Ezeket felyül ráadásul a következőket adom:

- 1, Duetto, /: La Sposa fedele:/ egész musikájával, /:20 musika szerre:/ és két ének rész. /: Olaszul, és Magyarul:/
- 2, Templariusokhoz Chorus. „Hozzad ó véghetetlen” Partitúrába.
- 3, Gyász Chorus. /:”Szent előttünk ezen gyászos inneplés:/ Partitúrába is feltéve, 4. musika szerrel és 4 ének résszel.
- 4, Szapárhoz /”Mirül apám angy busan szólt”:/ Partitúra 4. énekrész, és 14 musika szerre.
- 5, Magyar Dal. „Mariskám, Mariskám eszem a szemedet”/ Partitúrába.
- 6, Kettős Magyar Dal. „El mehetsz drága madár” Partitúrába, és 8 musika szerre.
- 7, Ős-anyához. gyász Chorus. 9 musika szerre és 4 ének rész.
- 8, Velencei Csajkához musika 7. musika szerre /:Erkeltől:/

Udvarhelyi Miklós

A repertoár-összesítő táblázatban a színész által bejárt társulatok – úgy mint a Pály-jegyzék esetében – követhetővé válnak. Ő is a Kolozsvár–Kassa–Buda vonalat járta be pályája során, s számos zenés színdarabbal csak 1835-ös várszínházi szerződése után ismerkedhetett meg a pest-budai közönség. Így válhatott a repertoár részévé a *Fehér asszony*, amelynek nyitánya Kolozsvár és Kassa után 1836 májusában Budán is elhangzott. Feltehetően így került a budaiak könyvtárába a *József és testvérei* – amiből ismét csak részletek hangzottak el –, és a *Párisi vízfordozó* is. Udvarhelyi már a második pesti magyar társulatnak is tagja volt, majd Kolozsvári igazgatósága alatt operatársaságot alapított. Nagyban hozzájárult az opera-, és zenés színdarab-repertoár bővüléséhez. A *Két szó* című Dalayrac opera címe után maga jegyezte fel: „NB; mivel az ide való rész, a mint mondják, s eddig is az enyimből adatott

mindenkor.” A jegyzékben szereplő daljáték-címek után nyolc egyéb zenei betét, dal szerepel, amelyek Udvarhelyi tulajdonát képezték. Ezek között található Pacini *A hű feleség*-ének egyik duettje is, amelyből a Pesti Magyar Színház színpadán más részlet nem is hangzott el. Udvarhelyi kottaanyaga az operarészlet elhangzásakor (1838. május 8) már a színház kottatárához tartozott. A *Szapáry Péter* és az *Ős anya* című színdarabok zenei betéteiről egyedül Udvarhelyi jegyzéke árulkodik, hiszen a Szapáry hősi játékként, az *Ős anya* szomorújátékként tűnik fel a színlapokon. Mindenesetre ezen darabok zenei betétei is az ő kottatárában szerepeltek, s kerültek aztán a színház tulajdonába.

A repertoárelemzés során átvizsgált anyagok mindegyikében találunk olyan zenés vagy prózai darabot, amelyek végül nem hangzottak el a Várszínház/Pesti Magyar Színház közönsége előtt. A zenés darabok előadásainak legfőbb akadálya a budai színjátszás kezdeti korszakában az elégtelen személyi feltételekben keresendő, amelyek már korábban is említésre kerültek. A másik lényeges körülmény, hogy a budai színjátszás során kezdetétől fogva egyre nagyobb teret nyertek a drámafordítások, és az eredeti drámák, amelyek a Magyar Tudós Társaság nyelvújító törekvéseinek eredményeként egyre inkább leszorították a műsorról az elavult színdarabokat.

II. A BUDAI VÁRSZÍNHÁZ ÉS A PESTI MAGYAR SZÍNHÁZ FELDOLGOZOTT FORRÁSAI

A műsorjegyzék összeállításának munkálataihoz különböző típusú források álltak rendelkezésemre. A különböző gyűjteményekben megőrzött színlapok, színházi zsebkönyvek, valamint az előadások gyakorlatát tükröző különböző szöveges-, és levéltári források tették lehetővé a vizsgált korszak teljes műsoranyagának összeállítását. A következőkben az egyes forrástípusokat és a forráshelyzetet ismertetem, valamint ezzel összefüggésben áttekintem a korábbi forráskutatások eredményeit.

II.1 Színlapok

Forráshelyzet

A táblázatban feltüntetett adatok döntő többsége a színházi eseményekhez előzetesen elkészített cédulákról, vagyis színlapokról származik. Számos alkalommal volt szükség azonban egyéb források használatára, a színlapok tehát csak a többi forrással együtt szolgálnak teljes értékű információval a vizsgált időszak komplett műsorjegyzékének elkészítéséhez.

A Várszínház és a Pesti Magyar Színház előadásainak színlapjai több gyűjteményben is fellelhetőek. Az adatgyűjtés során az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Színlaptárában őrzött szórványos anyagot is átnéztem, de a legteljesebb formában – bár nem hiányok nélkül – a vizsgált korszak színlapállománya az OSzK Színháztörténeti Tárában található. A Színháztörténeti Tár hatalmas, több mint háromezerezer darabot számláló színlapgyűjteménye különböző forrásokból gyarapodott, alapját a színlapgyűjtő magánszemélyek – Fánecy Lajos, id. Szinnyei József, Krecsányi Ignác – példányai teremtették meg.¹ A gyűjteményben lévő színlapok több példányban is fellelhetőek: egyrészt kötetes formában kronologikus rendben, másrészt szintén évenként csoportosítva, de külön mappákba, tékába rendezve. A kötetes állomány az összes megmaradt színlapot magában foglalja, a mappákban lévő duplumok állománya hiányos, így a kétféle anyag együttesen adja ki a Várszínház és Pesti Magyar Színház teljes színlapállományát. A Várszínház színlapanyaga 1833. október 1-től 1835. március 29-ig négy kötetben található. Emellett ezen

¹ Staud Géza (szerk.), *A magyar színháztörténet forrásai I* (Budapest: Színháztudományi Intézet, 1962), 61–62.

évek színlapjai – hiányosan – tékába rendezve is megtalálhatóak. A szórvány-anyag hiányosságait számos esetben pótolták a kötetes példányok, amelyet a műsorjegyzék utolsó oszlopában minden alkalommal jelöltem (K). A kötetes és téka állomány összevetését jelentő ellenőrző munka leginkább az 1834–1835-ös várszínházi év műsoradatainak összeírása alkalmával hozott eredményt, ahol a mappákba rendezett színlapgyűjtemény a legtöbb hiányosságot mutatta. Az 1835. március 29. utáni várszínházi állomány csak tékába rendezve maradt meg.

A Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház) színlapállományában kevesebb a hiány. A Pesti Magyar Színház általam vizsgált 1837–1840-es időszakának színlapjai – az 1840-es év kivételével – kötetes és téka formában egyaránt rendelkezésre állnak. Az 1839-es év a számos duplum ellenére is rendkívül hiányos, míg az 1840-es állományában bár kevesebb a duplum, lényegében csaknem hiánytalanul fellelhetőek az év előadásainak színlapjai. Az OSzK-ban található színlapállomány hiányait sajnos az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet színlaptára sem pótolja. Ez az állomány ezekből az évekből csak szórványanyagot tartalmaz.

A hiányok pótlásánál így alapvetően a zsebkönyvek műsorközléseire hagyatkoztam, és ha erre lehetőség volt ezt egybevettem az adott előadás – a közvetlenül megelőző színlapon rendszerint megtalálható – előzetesével.² A zsebkönyvi műsorközlések beemelése esetében Zsb jelzés figyelmezteti a műsoradatbázis felhasználóját arra, hogy az előadás adatainak közlésénél az eredeti színlap nem állt rendelkezésre. A színlapok adatait azonban minden esetben összevettem az adott év zsebkönyvének műsorjegyzékével.³

Várszínház		
<i>Év</i>	<i>Előadások</i>	<i>Azon esetek, amikor az előadás színlapja hiányzott és adatait az adott év zsebkönyvéből pótoltam (Zsb)</i>
1833	130	43
1834	295	1
1835	256	174
1836	236	70
1837.03.19-ig	51	1836. 12. 01 – 1837. 08. 22 nem készült zsebkönyv
Pesti Magyar Színház		
1837.03.22-től	125	—
1838	335	—
1839	376	66
1840	365	5

² Ez történt például az 1833. július 24-i *Benjamin Lengyelországból, vagy a nyolcgarasos atyafi* című vígjáték és az 1835. április 11-i *Sevillai borbély* esetében is.

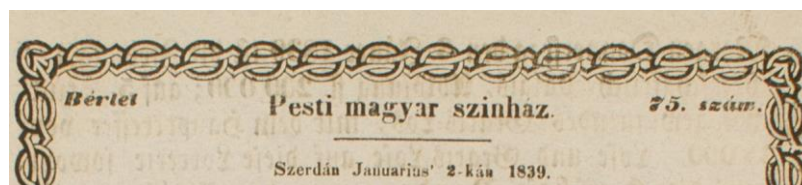
³ Lásd IV. fejezet, 88–89.

Színlapadatok

A színlapok formája, illetve tartalma az idők során változott. A 19. századi egyoldalas színlapok meghonosodása a 18. századi német színészetnek köszönhető. Küllemük és a közölt információk fajtája és mennyisége társulatonként változó volt.

A Várszínház és a Pesti Magyar Színház színlapjai egyaránt bőséges információval szolgálnak az egyes előadásokról: általában közlik az előadásra kerülő színdarab címét, az előadás helyét és idejét, valamint a színészek és színésznők nevét. A szerző, és főként a fordító neve a várszínházi periódus és a pesti magyar színházi időszak színlapjairól is gyakran hiányzik. Feltűnik a színlapon rendszerint a szereposztás, a helyárák, a színdarabokkal egy napon előadott zenék és táncok címe és előadói, egyes esetekben a színészek hirtelen megbetegedése vagy elutazására vonatkozó hirdetések, a színház nyitvatartására vonatkozó közlemények, esetleg táncoktatás hirdetése, nyomtatott zeneművek árulása, és egyéb különböző hirdetés is.

A színlapokon közölt adatok a dolgozatomban vizsgált korszakon belül periódusonként csak kisebb eltérést mutatnak. A várszínházi periódus színlapjai kisebb méretűek, és gyakran fekvő formátumúak. A fejlécen a játszóhely neve, két oldalt a bérlet megnevezése és a cédula sorszáma olvasható. A korai, Várszínház-as színlapok fejlécén a bérlet számának meghatározása mellett helyszínként „Szabad királyi nemes Buda főváros színháza. Nemzeti Játékszín” tűnik fel, majd az adott darab pontos adatai. A Pesti Magyar Színház által kibocsájtott színlapok fejlécén baloldalt „Bérlet”, jobboldalt a bérlet sorszáma – vagy éppen „Bérletszűnés”⁴ –, közöttük a játszóhely neve „Pesti magyar színház”, végül pedig az előadás részletei olvashatók. A Pesti Magyar Színház színlapjainak fejléce az alábbi mintát követi:

⁴ Lásd a lenti képen.

Az 1840. augusztus 8-i *Nemzeti Színház* név felvételét követően egy címerrel is bővült:

Az első képen is látható díszes keret fölött olykor híres énekesek, zenészek, színészek vendégszereplését, vagy jutalomjátékát:⁵

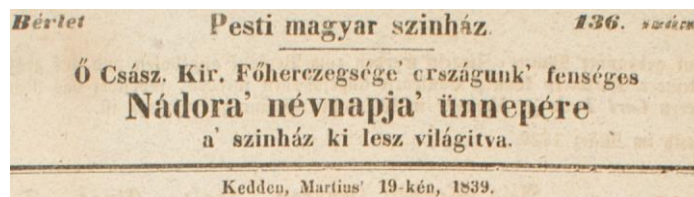
A színház neve alatt az előadások pontos dátuma szerepel, illetve esetenként feltüntetik, hogy hányadik alkalommal kerül színpadra az adott színdarab, opera vagy mutatvány. Általában egy bemutatóra kerülő darab első három előadásánál tüntetik fel, hogy hányadik alkalommal adják elő. Itt is vannak kivételes esetek, úgymint egy mutatványos társaság pesti turnéja,⁶ ahol minden egyes alkalommal feltüntetik a színlapon, hogy a bűvészek hányadik alkalommal lépnek fel a színpadon.⁷ Ezután kapott rendszerint helyet a felhívás, ha a darab valamilyen ünnepélyes alkalomból adatott – esetleg jelezve, ha a színház nézőtere emiatt díszesebb formát öltött. A Várszínház és a Pesti Magyar Színház színlapjain is a fejléc alatt tűntek fel az ilyen és hasonló jellegű felhívások, ajánlások. Ez utóbbira példa az 1835. június 24-i Foster testvérek előadás, amelyen az ajánlás az alábbi képen látható felhívással azonos helyen szerepel: *Buda fővárosi' asszonyi-kórház' javára*. Az alábbi illusztráció a pesti színház egyik színlapjának részletét mutatja:⁸

⁵ A fejléc az 1839. január 9-i *A szerelmi bájital* előadás színlapjáról származik.

⁶ Példaként lásd Döbler Lajos bűvész 1840. március 18-tól április 9-ig történt tizennégy fellépését.

⁷ Staud Géza közlése szerint az utóbbi évtizedekben a huszonötödik, ötvenedik századik stb. előadást is fel szokták tüntetni propaganda céljából. Ezek a számok azonban nem megbízhatók, mert színházi szokás szerint ilyenkor rendszerint többet tüntetnek fel a valóságnál, hogy a darab sikerét alátámasszák. Lásd Staud (szerk.), *A magyar színháztörténet forrásai* I, 60.

⁸ A képrészlet az 1839. március 19-i *Lear király* előadás színlapjáról származik.

A várszínházi színlapoknál néhány esetben a dátum közlése után jelölik, ha az adott színdarab a Pesti Német Színház színpadán kerül előadásra. Ez főként az 1835–1836-os cédulákon olvasható, mivel a budai színjátszó társaság ezekben az években kapott engedélyt arra, hogy a német színpadot is játszóhelyül használja.

Ezután következik a cím, az előadásra kiírt darab műfajmegjelölése, felvonásainak száma, a szerző/zeneszerző és a fordító neve, esetenként a fordítás „megrendelője”, a Magyar Tudós Társaság.⁹ Rendezőt ezekben az években még nem jeleznek.¹⁰ Egyes esetekben a szereplők felsorolása előtt kiegészítő bandáról (színpadi fűvös együttesről),¹¹ a ruhák, illetve a díszlet készítőiről kapunk információt. Bár az 1834-ben kiadott *Játékszíni koszorú* jelez egy „játékszíni ékesítő”-t Peerer Jós[ef] személyében, a várszínházi színlapokon kizárólag Telepy György, a budai társaság egyik színésze tűnik fel, mint festő és díszítő.¹² Az „öltözetek gondviselője”-ként „Göczer úr, egy segédjével” szerepel az említett játékszíni zsebkönyvben és a színlapokon egyaránt.¹³ Állandó festők, díszítők és szabómesterek alkalmazásának gyakorlata csak a Pesti Magyar Színház működése során szilárdult meg.¹⁴

⁹ A fordítók neve után gyakran olvasható „a' magyar tudós-társaság' költségén” megjegyzés.

¹⁰ Erről lásd részletesen a II.3 fejezetben a rendezőpéldányok említésénél.

¹¹ A várszínházi időszakból az 1836. október 31-i *Belizár* előadásához alkalmazott díszítmények és hangászkar ismertetését hozom fel példának. A színlapon lásd: „[...]A' diadaljárás alkalmával, a' helyben tanyázó Báró Söldenhofeni Söldner gyalog ezred tábori öszves hangászkarja fog a' színpadon megjelenni.” A Pesti Magyar Színház nyitása után időkből a színház zenekarát kiegészítő hangászkar alkalmazásának színlapon való megjelenítésére jellegzetes példa a *Norma* előadásainál közreműködő zenekar feltüntetése: „A' hangászkar gróf Rothkirch 12-dik számú nemes gyalogezredének tábori hangász-karával leend erősítve.”

¹² A Várszínházban nem alkalmaztak állandó festőt és díszítőt, ezt a feladatot Telepy György látta el. Többek között a Garabonczás diák című darabhoz is ő készítette a díszítményeket: „Az A pesti TIVOLI-t ábrázoló és egyéb szükséges díszítményeket, és gépelyeket készítette Telepi úr.” (Lásd 1834. augusztus 23). Az 1836. május 17-i *Az aranykirály, a madarász és az uszkárnyíró* című előadás összes díszítményének elkészítését vállalta: „Az új függönyöket, díszítményeket, erőműveket 's a' játékot bevégző arany 's ezüst essőt készítette 's elrendeli Telepy György.”

¹³ Az öltözetek készítői között találjuk a Várszínházi színlapokon Kostyál Ádám nevét is, aki később a Pest Magyar Színház főszabója lett, de a legtöbbször a zsebkönyvben is feltüntetett Götzner nevű szabómester neve áll a színlapokon. Így például az 1834. augusztus 24-i *A nagyidai lakodalom* céduláján is: „Az új öltözeteket készítette Götzner úr.”

¹⁴ A Pesti Magyar Színház díszítményeinek elkészítéséhez nem ritkán a pesti német színház alkalmazottai is segítséget nyújtottak. Így történt már az 1837. augusztus 22-i nyitóelőadás esetében is: „A' díszítményeket festette Neffe ur a' pesti német színház' festője – A' magyar színház' ábrázolatát, valamint Pest' duna-sorát festette Otto ur, a' pesti magyar színház' festője. – A' gépelyeket készítette Schütz úr a' müncheni kir. színház' gépely mestere./ Az öltözeteket készítette Kostyál Ádám úr, szabó mester és pesti polgár.” Itt ugyan még egyszerű pesti polgárként tüntetik fel Kostyál Ádámot, de az 1838. június 5-i *Az aranykirály, a madarász és az uszkárnyíró* darab színlapján már színházi szabóként, Johann Engerth pedig már színházi festőként tűnik fel: „Az

A szereplők sora alatt az esetleges felvonások közötti vagy a színdarabot követő zenei események – táncok, hangversenyek, mutatványok – részletei, valamint az előadók neve olvasható. A gyakorta színpadra kerülő egyvelegek (quodlibetek), illetve a zenés darabokban előforduló táncok részletei mindkét periódusban – a Várszínház és Pesti Magyar Színház esetében egyaránt – megtalálhatók a színlapok alján. A részletek itt alapvetően a különböző versenyművek, áriák, táncok címére, előadóira, ritkábban szerzőire is vonatkoznak. A cédulák alján a bemeneti árak, a kezdés időpontja és gyakran magyar illetve német nyelvű hirdetések kapnak helyet. Ide kerülnek olyanok is, mint egy-egy tánctanár otthoni különóráinak, vagy éppen Pály Elek fordításainak hirdetése.¹⁵ A várszínházi periódusból fennmaradt színlapok esetében a hirdetések *Játékszíni híradás* cím alatt jelennek meg, s számuk elenyésző a későbbi, Pesti Magyar Színház példányokéhoz képest. Utóbbiakra jellemző, hogy két oldalból állnak, amelynek egyikén egész oldalt betöltő, különböző témájú hirdetéseket jelentettek meg. Egyedi esetnek számít az *Eskü, vagy a syracusai zsarnok (Il giuramento)* című opera 1839. január 21-i második előadásának színlapján szereplő *Programma*, ahol részletesen közölték az opera cselekményét.

A színlap alján található belépti díjak és a kezdés időpontjának jelzése fölött található a következő napokra vonatkozó előzetes hirdetések. Ez a várszínházi színlapokon és pesti magyar színházi színlapokon egyaránt gyakorlattá vált. Műsorjegyzékem összeállításakor mindig összevettem az előzetes hirdetéseket az adott napra hirdetett előadás aktuális színlapjával, és kizárólag abban az esetben tüntettem fel táblázatomban, ha a tényleges előadás színlapja hiányzott, illetve ha sem zsebkönyv, sem színlap nem jelenítette meg az adott – nagy valószínűséggel elmaradt – előadást. A várszínházi periódusból tizenhárom, a Pesti Magyar Színház 1837–1840-es gyakorlatában három ilyen alkalmat jeleznek a hirdetések.

Beharangozott dátum	Tervezett előadás	A színlap, amelyen az előzetes hirdetés megjelent
1835.04.11	Sevillai borbély	1835.04.10
1835.11.14	A neslei torony	1835.11.12
1835.12.11	A neslei torony	1835.12.10
1836.10.30	A kísértő hegyi lélek, vagy A három kívánság	1836.10.29
1836.12.02	Az amerikai	1836.12.01
1836.12.09	Griseldis	1836.12.08
1837.01.13	Borgia Lucretia	1837.01.11

előadás' minden új díszítményeit festette Engert színházunk egyik festője. – Az új öltözeteket készítette Kostyál Ádám, színházunk fő-szabómestere, a' gépelyzeteket Osterith, színmester."

¹⁵ Lásd I. fejezet, 39.

Beharangozott dátum	Tervezett előadás	A színlap, amelyen az előzetes hirdetés megjelent
1837.01.20	Haramiák	1837.01.19
1837.01.27	Dienes, vagy A királyi ebéd	1837.01.25
1837.02.10	Örökké!	1837.02.09
1837.02.17	Ügyvédek	1837.02.16
1837.02.24	Szapáry Péter	1837.02.23
1837.03.10	Lumpáci vagabundus, vagy A három jómadár	1837.03.09
1839.10.12	Báléj	1839.10.11
1839.12.18	Báléj	1839.12.16
1840.09.06	Bátori Mária	1840.09.05

Utólagos bejegyzések a színlapokon

A színlapokon nagy számban találunk utólagos javításokat, mivel az OSzK Színháztörténeti Tárában őrzött nemzeti színházi színlapok között gyakoriak azok, amelyeket a Pesti Magyar Színházban, illetve Nemzeti Színházban a nyomdának elküldött korrektúra példányként is felhasználtak. A bemutatók kivételével ugyanis a legegyszerűbb volt, ha a nyomda az előző előadáshoz készült színlap alapján dolgozott, amelybe rendszerint tollal rávezették a javítandó adatokat: ez a keltezésen, az előadás sorszámán kívül gyakran a szereposztást, a fellépő tánckart, táncosokat, a közreműködő színpadi zenészeket (bandát), sőt felújításoknál a díszletet és jelmezeket is érinthette. De jelezni kellett az esetleges új betéteket, nagyban kiemelni a vendégszereplőket vagy a jelentősebb vendégek jelenlétét. A nyomdai javítás menetét bizonyítja a következő tévesztés is, amely *A peleskei notárius* 1838. október 14-i második előadásának színlapján érhető tetten. Az október 8-i bemutató színlapján az előadás sorszámát ugyan kijavították a nyomdába küldés előtt, de a keltezés javítása elmaradt, így a dátumot utólag írták át tollal:

Léteznek korábbi, a várszínházi évekből származó színlapok is, amelyekre tintával vagy ceruzával utólagos – ám ez esetben nem a nyomdának szánt – informatív megjegyzéseket

találunk. Ilyen látható például az 1833. november 10-i cédulán, ahol egy tintás bejegyzés jelzi: „E napon a’ tudós társaság in Corpore jelent meg”.

II.2 Színházi zsebkönyvek

A színlapállományhoz hasonlóan a műsoradatbázis összeállítása során a színházi zsebkönyveknek az OSzK Színháztörténeti Tárában hiánytalanul meglévő sorozatát is feldolgoztam. A vizsgált évek mindegyikéből fennmaradtak az évad végén megjelenő, a színházi élet minden eseményét egybegyűjtő könyvecskek. Adott évre kiadott zsebkönyvek jelzete megtalálható az Országos Széchenyi Könyvtár kiadásában megjelent zsebkönyv-bibliográfiában, amely alapján az 1833–1837-ig terjedő időszak összes zsebkönyve kikérhető a gyűjteményből.¹⁶

A zsebkönyvek, almanachok kialakulása a 17. századra nyúlik vissza. A kezdetben szórakoztató jellegű kiadványok „csillagászati adatokat, az elmúlt évről összefoglaló áttekintést, a jelenről átfogó képet, a jövő évről pedig jóslatokat közöltek. Az adatközlő részek mellett a szórakoztatást rövid elbeszélések, költemények, anekdoták és nem utolsósorban képek szolgálták. Az almanach tehát tulajdonképpen ismeretterjesztő adatokkal és szépirodalmi anyaggal bővített naptár volt.”¹⁷

A zsebkönyv elnevezés a német „Taschenbuch” fordításából származik, hiszen ritka kivételtől eltekintve ezeknek a „Magyarországon bő száz éven keresztül divatozó kiadványoknak maximális mérete 24 lap, de többnyire ennél szerényebb; inkább füzetterjedelműek [...]. A gyűjtés–megőrzés folyamán valóban könyvszerűbb formát is ölthettek, gyakorta két vagy több zsebkönyv összekapcsolásával, vagy egy fedélbe kötésével alakult ki a könyvjelleg.”¹⁸ Ahogy a *Színháztörténeti lexikon* is összefoglalja, a zsebkönyv nem más, mint a „18–19. századi társulatok sűgői által a szezon végén kiadott és árusított könyvecske, amely általában tartalmazta a társulati névsort, az évad műsorát, az együttes állomáshelyeit, a vendégszerepléseket. Gyakran színészverseket, teljes színdarabszövegeket vagy jeleneteket is közöltek benne. A színházi folyóiratok megjelenésével veszítette el jelentőségét.”¹⁹ A kiskönyvek részletes információval szolgálnak a színházi évadban

¹⁶ Hankiss Elemér – Berczeli A. Károlyné (összeáll.), *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája. 18–19. század*, (Budapest: Országos Széchenyi Könyvtár, 1961).

¹⁷ Staud (szerk.), *A magyar színháztörténet forrásai I*, 75.

¹⁸ Egyed Emese, „Színház- és irodalomismeret a színházi zsebkönyvek révén”, in Egyed Emese (szerk.), *Theátrumi könyvecske. Színházi zsebkönyvek és szerepük a régió színházi kultúrájában*. Sapientia Könyvek 4. (Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2002), 11.

¹⁹ Székely György (szerk.), *Magyar Színházművészeti lexikon*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984), 880.

bekövetkezett változásokról: a játékszíni könyvtár állományáról, a taglétszám bővüléséről vagy éppen csökkenéséről. A szezonban előadott darabokról pedig napokra lebontva beszámolnak. Kiegészítésként általában egy népszerű színdarab szöveggönyvét és képeket is közölnek – ahogy Staud *A magyar színháztörténet forrásai* című tanulmányában és a *Színháztörténeti lexikon*-ban is olvashatjuk – bár ezt a korai zsebkönyvek esetében más helyettesítette.

Legbővebb információval az 1833-as évad *Játékszíni koszorúja* szolgál, amelynek elején a magyar nyelvű színjátszás állandósulásának „összefoglaló áttekintése” olvasható.²⁰ Az ismertető jegyzőkönyvi részleteket is idéz, ezzel alátámasztja a budai színjátszás történeti előzményeinek hitelességét. Az alatta található könyvtárjegyzék tételesen felsorolja a színház könyvtárában található színdarabokat szerzőkkel és fordítókkal együtt. Ezután betűrendben tűnnek fel a színjátszók nevei, majd a „A’ budai játékszín belső alkotmánya”, amelyben az igazgatók, orvosok, színészek és a személyzet tagjainak névsora jelenik meg. Végül az 1833. júliustól december 31-ig játszott műsornaptár részletei olvashatók. A színdarabok címe mellett a műfaj rövidítése és a felvonások száma, a lista végén pedig a rövidítések feloldása is megtalálható. Az 1833-as zsebkönyv végén más, vidéki – kassai, dunántúli és miskolci és egyéb mezővárosokban játszó – társulat névsorát is közölték. A budai színjátszó társulat első pár hónapjáról beszámoló *Játékszíni koszorú* két évvel később kibővített formában is kiadásra került.²¹ A vizsgálat alá vett további évek zsebkönyvei, ha intézménytörténeti összefoglalót nem is tartalmaznak, de minden más említett, adott évadot értékelő adatközlést magukban foglalnak.

A zsebkönyvekben listázott társulati névsor a további, pesti magyar színházi periódusban is nagy forrásértékkel bírnak. A későbbiekben szóba kerülő rendezői szerepkör kialakulását, a vendégszínészek, újonnan szerződött színészek és színésznők színházi működését leginkább a zsebkönyvi közlések alapján tudjuk tisztázni.

²⁰ Könyves Máté (szerk.), *Játékszíni koszorú*. [1833] (Buda-pest: Könyves Máté, 1834. Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1834) OSzK jelzete 256.

²¹ Könyves Máté (szerk.), *Játékszíni koszorú*. [1833] (Pest: Könyves Máté, 1836²) Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1836. OSzK jelzete: 260.

JÁTÉKSZINI
KOSZORÚ.

MELLYBEN
A' KÉT MAGYAR HON
NEMZETI
SZINJÁTSZÓ TÁRSASÁG'

eredete, környülállása, eddig való fenn állása; a' Játékszini' holléte, száma, épülése' módja; könyvtárának mennyisége, — Szerzők, és Fordítók' Nevei foglaltatnak.

Szerkezteté', 's Kiadá:

KÖNYVES MÁTÉ,

tek. ns. Sz. Fehér vármegye' pártfogása alatt volt nemzeti szinjátszó Társaság. Sugója, most a' Budá-Pesti Társaságnál Ügyelős.

PESTEN, 1834.

NYOMTATTA FÜSKÚTI LANDERER.

Az 1833-ra megjelentetett *Játékszini koszorú* első kiadásának címlapja

II.3 Sógópéldányok, cenzúrapéldányok, rendezőpéldányok

A műsorjegyzék repertoárjának összeállítását követően az Országos Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti Tárának katalógusaiban rákerestem az adatbázisban szereplő összes színdarab és opera szöveges, valamint kottás forrásanyagára. A szövegek könyvek a különböző színpadi mozzanatok megjelenítése szerint csoportosíthatók. Eszerint léteznek (1) rendezőpéldányok [Rp], (2) sógókönyvek [Sp], (3) olvasópéldányok [Op], (4) ügyelőpéldányok [Üp], (5) világosító példányok, (6) kelléklapok, (7) bútorlapok, (8) szerepek, és (9) cenzúrapéldányok [Cp].²²

A katalógusban darabcímek, illetve szerzők szerint is megtaláljuk az egyes művek fennmaradt szöveges forrásainak adatait összegző nyomtatott cédulákat, amelyek az alábbi ábrán feltüntetett információkat az ábrázolásnak megfelelő helyen tüntetik fel.²³

Jelzet			
Szerző:	Cím.	Műfaj	Felvonások száma
[Bemutató dátuma Várszínház; Bemutató dátuma Nemzeti Színház, a szövegek könyv fajtája (<i>Sp</i>), <i>Kézirat</i> vagy <i>gépírat</i>] ÉV, a szövegek könyv mérete (<i>X lev., X cm</i>) <i>C.p.</i> : cenzor neve, és a cenzúra ideje. Könyvtár megnevezése (pl. Krecsányi Ignác könyvtára)			

Az általam vizsgált időszakban előadott színdarabok katalóguscéduláin kétféle jelzet fordul elő: az N. Sz. A. 11 típusú nemzeti színházas szövegek könyv-jelzet, és az MM 1234 típusú, amely jelzet alatt található szövegek könyv bárholnan bekerülhetett a Színháztörténeti Tár gyűjteményébe. A cédulák minden esetben feltüntetik a színdarab szerzőjére, címére, műfajára és a felvonások számára vonatkozó adatokat. Egyes katalóguscédulák a fordító, esetleg rendező nevét is jelzik. A két bemutató dátuma után szerepel általában, hogy az adott bemutatóról milyen típusú szövegek könyv maradt fenn. Számos esetben egy színdarabnak

²² Staud, *A magyar színháztörténet forrásai* I, 19–20.

²³ A szövegek könyvekre a Színháztörténeti Tár „Magyar nyelvű szövegek könyvek” elnevezésű cédulakatalógusában lehet rákeresni.

többféle szövegeknyve is megtalálható a Tárbán. A cédula alján található a forráskönyvtár megnevezése. A Színháztörténeti Tár szövegeknyvgyűjteményének alapján ugyanis hat színházi könyvtár alkotja: a pesti és budai német színházak, a Nemzeti Színház, a budapesti Népszínház, a budapesti Vígszínház, Krecsányi Ignác, végül a Palatinal Theater könyvtár anyaga.²⁴ Ezek közül a legértékesebb anyagnak a Nemzeti Színház egykori könyvtári anyaga számít. Ez a gyűjtemény 3.171 műből, illetve 5.729 kötetből áll, és alkalomszerűen napjainkban is gyarapodik. Számtalan olyan anyagot tartalmaz, amely a Pesti Magyar Színház megnyitása előtti időkből származik.²⁵ Legkorábbi rétege a budai várszínházi színjátszás idejéből – és még korábbi időkből – származó szövegeknyveket is magában foglal. A Krecsányi Ignác-féle, a századvégi vidéki színtársulatok által előadott darabok szövegeknyveit tartalmazó állományt különálló egységként kezelik, mivel csak 1954-ben került át a Nemzeti Színház pincéjéből a Színháztörténeti Tárbá.²⁶ A fennmaradt szövegeknyvek mennyiségének áttekintése érdekében egy külön táblázatot hoztam létre, amely csak a fennmaradt szöveges forrásokat tartalmazza.²⁷

A súpópéldányok változó méretű, kétoldalas könyvek, amelyek a színházi súpó részére készültek, az ő használatában voltak, s a színdarabnak kizárólag a színpadon elhangzó szövegét tartalmazzák. Néha kellékekre, egyéb díszítményekre, vagy éppen – a kutató számára legfontosabb jelzésnek számító – zenei közreműködésre vonatkozó utasítások is belekerültek. Sok esetben ceruzás húzásokat, és javításokat találunk a példányokban.

A fenti ábrán is feltüntettem a szögletes zárójel után jelzett évet, amely azt jelöli, hogy maga a szövegeknyv melyik évből maradt fenn. A katalóguscédulák alján a szövegeknyv cenzorának nevét, és a felülvizsgálat idejét olvashatjuk. A Várszínházak periódus színdarabjainak katalóguscéduláin cenzorként általában John Ludwig, a későbbi pesti magyar színházi szövegeknyvek esetében pedig Pongrácz János nevét tüntetik fel. Cenzúrázás esetében a súpópéldány elején egy pecsét látható az ellenőrző személy nevével, és dátummal megjelölve. Az ilyen, pecséttel ellátott példányok a cenzúrapéldányok. Ezeket a szövegeknyveket a cenzúrázást követően zsineggel kötötték át, hogy újabb lapot ne lehessen beiktatni.

²⁴ Staud, *A magyar színháztörténet forrásai* I, 33–34.

²⁵ Lásd az Országos Széchényi Könyvtár honlapján található különgyűjteményi ismertetőben: http://www.oszk.hu/szinhaztortenet_i_dokumentumok

²⁶ Staud, *A magyar színháztörténet forrásai* I, 41.

²⁷ Lásd CD-ROM, *Műsorjegyzék: Szöveges forrással rendelkező darabok*.

A szövegek között a rendezőpéldányok alakultak ki legkésőbb, hiszen a rendezői szerepkör csak a Paulay Ede igazgatása alatt, 1878 után teljessé vált ki. Mégis találunk olyan színdarabokat és operákat, amelynek rendezőpéldánya is fennmaradt:

Dátum	Darab címe	OSzK jelzet
1834.03.16	Nevelő ezer bajban	MM 2654 [Rp. Kézirat]
1836.07.03	Tolvaj szarka (részlet)	MM 7111 [Rp. díszletrajzzal]
1837.08.29	Sevillai borbély	MM 13.915 [Rp. Rend.: Szerdahelyi József]
1837.09.07	Két szó	MM 13.748 [Rp]
1837.09.13	Stíbor vajda	N.Sz.S.13 [Rp. Rend.: Egressy Gábor]
1837.12.04	Műveltség és természet	N.Sz.M.58 [Rp]
1838.01.20	Halottrabló	MM 4763 [Rp. Kézirat – vlsz későbbi: címváltozata: Londoni halottrabló, Szabó Antal könyvtárából származik]
1838.02.21	A rágalom iskolája	N.Sz.R.26 [Rp]
1838.08.11	Oberon (részlet)	MM 13.852 [Rp, Op]
1838.08.21	Tékozló	N.Sz.T.51 [Rp]
1838.08.22	Kemény Simon	N.Sz.K.23 [Rp, Üp]
1839.05.03	Messinai hölgy, vagy A testvéri vihar	N.Sz.M.52 [Rp]
1840.02.08	Antony	N.Sz.A.56 [Rp]
1840.07.25	Két korona	N.Sz.K.78 [Rp]

A színdarabok ilyen korai rendezőpéldányai egy kialakulóban lévő, részleges rendezői tevékenység mozzanatait örökítették meg. „A Nemzeti Színház első rendezői – Konti Károly, Lendvay Márton, Szentpétery Zsigmond, Egressy Gábor, Fánicsy Lajos, stb. – akiknek a nevét a színlap feltünteti, a rendezőpéldányokban csak az alaprajzot és az állásokat, valamint a külső zajokat jegyzik fel.”²⁸ Az operák esetében más a helyzet. Az operarendezői poszt betöltése már a Pesti Magyar Színház megnyitásakor központi kérdés volt.

Az opera előadása a műfaj heterogén elemek magasabb szintű koordinációját követeli meg, mint a prózadráma. Utóbbit egyetlen testület, a színészeké viszi színre a rendező irányításával, mely akkoriban a minimumra szorítkozott. Az operában viszont három-öt testület tagjainak kell bonyolult zenei összefüggésrendszer igényei szerint együttműködniük: énekesek, kórus [...] táncosok, zenekar, nem ritkán színpadi zene.²⁹

A Pesti Magyar Színházban 1837. október 28-án bemutatott *Norma* színlapján Szerdahelyi József tűnik fel, mint daljáték-rendező.³⁰ A következő rendezői utalás az 1838. március 13-i

²⁸ Staud, *A magyar színháztörténet forrásai* I, 21.

²⁹ Tallián, *Schodel Rozália és a magyar hivatásos operajátszás kezdetei*, 36.

³⁰ Lásd a műsorjegyzékemben a *Norma* 1837. október.28-i, október 30-i, és a november 9-i színlapjának adatait.

Beatrice di Tenda, vagy Az ursinói kastély című opera színlapján olvasható, ahol már Szilágyi Pál szerepel rendezőként. Az operarendezők sorát Tallián Tibor alábbi listája foglalja össze.³¹

Szerdahelyi József: 1837 operai rendező

Szilágyi Pál: 1838 operai rendező

Schodel János: 1838 operai főrendező, énektanár

Komlóssy Ferenc: 1838 színjáték főrendező, fő ügyelő

Udvarhelyi Miklós: 1838 operai alrendező, 1839 operai rendező,

Komlóssy Ferenc: 1840 operai rendező, bohózáti rendező, énekes ellenőr

Ahogy a rendezőpéldányokat összegyűjtő táblázatból is kitűnik, csak néhány esetben maradtak fenn az operák rendezői példányai, leginkább a pesti magyar színházi periódus anyagában található ilyen fajta szövegeknyvek. A későbbi, a dolgozatban vizsgált időszakot követő évtizedek előadási anyagában – főként Paulay Ede igazgatásától kezdődően – nagyobb számban maradtak fenn a szövegeknyvek közül legnagyobb forrásértékkel bíró rendezőpéldányok.

Bár a fejezetben felsorolt szövegeknyvek közül a műsorjegyzékben szereplő színdarabokhoz legtöbbször csak sűgőpéldány társítható, a CD-ROM-on található, fennmaradt szöveges forrásokkal rendelkező darabok jegyzéke minden színdarabot felsorol, amelynek akár csak egy szövegeknyvtípusa is megtalálható az OSzK Színháztörténeti Tárában. A Várszínházban és Pesti Magyar Színházban 1833–1840-ig színpadra kerülő darabok közül 451 esetében maradt fenn sűgőpéldány. Ezek között 142 várszínházi színjátszás idejéből származó szövegeknyv található. Tizenegy alkalommal bár a Pesti Magyar Színházban is előadásra került az adott színdarab, csak korábbi időkből fennmaradt szöveges forrás áll rendelkezésre.³² A szövegeknyvek katalóguscéduláin jelzett cenzort, a cenzúra helyé és idejét műsorjegyzékemben is minden esetben regisztráltam. A következő kimutatásból is látszik, hogy a katalóguscédulákon C.p. jelzéssel ellátott cenzúrapéldányok milyen nagy számban maradtak fenn a várszínházi és pest magyar színházi periódus anyagában:

Várszínház		Pesti Magyar Színház	
A darab címe	A cenzor neve	A darab címe	A cenzor neve
Abellino	John Ludwig	Az ajánló levél	Pongrácz János
Asthorni bányaöböl	John Ludwig	Az alsúti rózsák	Pongrácz János

³¹ Tallián, *Schodel Rozália és a magyar hivatásos operajátszás kezdetei*, 37.

³² Csak várszínházi szöveges forrással rendelkező színdarabok: Arkádiai menyasszony, Belizár, Borgia Lucretia, Éjfél, A mexicói vőlegény, Nagy rokonság, A párt dühe, vagy A hit ereje, A szerencsétlenek, Testvérek ellenkezése, Vigjáték, Walpurg éjszakája.

Várszínház		Pesti Magyar Színház	
A darab címe	A cenzor neve	A darab címe	A cenzor neve
A cremonai szövétnekes ifjú, vagy A velencei véres menyegző	John Ludwig	Bátori Erzsébet	Pongrácz János
Éjféli	John Ludwig	Egyesüljünk!	Pongrácz János
Gyámatya és gyámleány	John Ludwig	Elmellőzés	Pap Gábor
Gyűlölség és szerelem	John Ludwig	Falusí egyszerűség	Pongrácz János
Hadd nyugodjanak a holtak	John Ludwig	Fidelio	Pap Gábor
Hamis pénzverők	Magyar Joseph	Földszint és első emelet, vagy A sors szeszélyei	Pongrácz János
A házasság szerző	John Ludwig	A habozó	Pongrácz János
István, a magyarok első királya	John Ludwig	Hagyjatok olvasni	Pongrácz János
Két nap falun	John Ludwig	Ismertség a városi erdőcskében [...]	Pongrácz János
Kötőtűk	John Ludwig	Istenítélet	Pongrácz János
A lepecsételt polgármester, vagy A babonás szekrény	John Ludwig	Kakas és Hector	Pap Gábor
Mátyás napja Soroksárott, vagy sem embergyűlölés sem megbánás	John Ludwig	Kalapos és harisnyatakács	Pongrácz János
Megjártszott cselek	John Ludwig	A kénytelen király	Pongrácz János
A megoszlott szív	John Ludwig	Két korona	Pongrácz János
Menyasszony és vőlegény egy személyben	John Ludwig	Két színész	Pongrácz János
Negyven rablók, vagy Sancha barlangja	Magyar Joseph	Korszellem	Pongrácz János
Nőm férje	John Ludwig	Marót bán	Pongrácz János
A rabszolgák	John Ludwig	A moóri vásár	Pongrácz János
A rágalmozók	Magyar Joseph	A nagyravágyó nő	Pongrácz János
Rikeburg háznép	John Ludwig	A növendék	Pongrácz János
A rózsák	John Ludwig	Az örült gyermeke	Pongrácz János
Szécsi Mária	John Ludwig	A párisi adós	Pongrácz János
Tóni, vagy: Franciák St. Domingóban	John Ludwig	A politikus csizmadia	Pongrácz János
Tulokmányi Máté, vagy a nyíri fi először Pesten	John Ludwig	A rágalom iskolája	Pongrácz János
Valóságos derék feleség	John Ludwig	Richard király a Szentföldön	Pongrácz János
Veresköponyeges	John Ludwig	Romilda	Pongrácz János
Waldemar álma, vagy a molnár leányai	John Ludwig	Rozika, a holdkóros leányka	Pongrácz János
		Saluzzoi korona	Pongrácz János
		A sánta orvos, vagy Hasonszenves orvosság	Pongrácz János
		A száműzött	Pongrácz János
		Szerettetni vagy meghalni	Pongrácz János
		Az utolsó kaland, vagy Az áruló kesztyű	Pongrácz János
		A velencei kalmár	Pongrácz János
		Visegrádi kincskereskedők	Pongrácz János
		Voltaire szünnepjei	Pap Gábor
		Zolky, a vén diák	Pap Gábor

II.4 Ügyelőkönyvek

Az OSzK Színháztörténeti Tárának nemzeti színházi kötetes iratai közt önálló kötetekként állnak rendelkezésre a különböző évekből, különböző színdarabok ügyelőpéldányait összegyűjtő könyvek. Hat ilyen kötet foglalta magában a műsorjegyzékben szereplő színdarabok némelyikének ügyelői példányát, egy kötetben egyszerre 5–10 színdarab szöveggönyve is megtalálható.³³ Az egyes darabok különböző minőségű és korú papírokra íródtak, amelyeket utólag fűzték kötetekbe.

Az ügyelőpéldányok is segítséget nyújtottak a műsoradatbázis forrásadatainak tisztázásához. Ezek a szöveggönyvek azon fajtái, amelyeket a színházi ügyelők készítettek, s az előadás technikai mozzanatait jelenítették meg bennük. Az ügyelő személy a példány alapján irányította az előadást. A kelléklistákon, világításon, díszítményeken, színpadtechnikai effektusokon, viselkedésre vonatkozó utasításokon, háttérzajok előírásán kívül nem ritkán fontos zenei utasításokat is találunk ezekben a példányokban. A színészek szövegeinek sokszor teljes mondatait, de néha csak végszavakat jelölnek, s előfordul, hogy egy adott színdarabban elhangzó dal szövegét is feltüntetik. Kevésbé fontos, jelző-, vagy háttérzajokra utaló beírás található az *Arkádiai menyasszony*,³⁴ a *Huszárok és dámák*,³⁵ *A habozó*³⁶ című színdarabok ügyelőpéldányában. A *Notre-dame toronyőre* ügyelőpéldányában – bár a cím alatt 1851-es dátum szerepel – nem kevés színpad mögötti zenére utaló bejegyzés olvasható.³⁷

Fontos zenei jelzések találhatóak a következő zenés színdarabok ügyelőpéldányában: *A falusi borbély* (Üp 986), *Ludas Matyi* (Üp 988),³⁸ *Sevillai borbély* (Üp 988),³⁹ *Tékozló* (Üp

³³ Bár összesen nyolc ilyen kötet található a OSzK Színháztörténeti Tár Nemzeti Színház kötetes iratok állományában, ezekből csak hat szolgált számomra dolgozatomban felhasználható adatokkal (OSzK SzT Nemzeti Színház kötetes iratok 981, 982, 985, 986, 987, 988.)

³⁴ Ügyelőpéldányában a negyedik felvonás elején lásd „posta síp”. OSzK SzT Nemzeti Színház kötetes iratok [továbbiakban a jelzetet Üp jelzéssel helyettesítem] 984.

³⁵ Az ügyelőpéldányban lásd a második felvonás elején a „Trombita hangja” bejegyzést. Lásd Üp 986.

³⁶ Ügyelőpéldányában a következő zenére utaló bejegyzések olvashatók: Első felvonás 2. jelenet: „»Posta síp«”, 6.jelenet: »Zene«”

³⁷ Első felvonás 1. jelenet: „furuja szó” [sic.], 4. jelenet: „Eddig tartott a zene”. Második felvonás eleje: „zeneszóval”, 1. jelenet: „dob, citera”; Ötödik felvonás 4. jelenet: „a színpad alatt kürtök, trombita, fent tamtam legyen készen, 6. jelenet: „kürtszó 4er”, 7. jelenet: „érkezési trombitaszó”.

³⁸ [Kétféle toll és ceruzás írás az ügyelőpéldányban] Zenei utalások: Első felvonás 1. jelenetben: „Kar végével”, 3. jelenet: „Matyi bent énekel. Dal után /mondja/: [...]”, 5. jelenet: „Kettős ének”, Változás „# fent legyenek a trombitások” [itt egy részre kiegészítést ragasztottak az előző darabhoz + húzás a 18. jelenetig]. Második felvonás 2. jelenet: „Ilus- maga. a’ szín megürül ének után /el/”, 4. jelenet: Kettős ének után Ilus /el/, 15. jelenet: „tánczkar után”, 25. jelenet: „tánczkar után”. Harmadik felvonás 5. jelenet: „Táncz”, 8. jelenet: „Zene” [ceruzás bejegyzés], 16. jelenet: „karének kezdetével [...]”.

³⁹ Első felvonás 1. jelenet: „Fiorillo, Kar” „Introductio után”, 3. jelenet: Figaro kün accordokat ad Almoviva elvonultával” „Guitár”, 14. jelenet: „Almoviva Finale zene alatt”, 15. jelenet: „Bartoló zene alatt”, 16. jelenet:

988),⁴⁰ *Visegrádi kincskereskedők* (Üp 985),⁴¹ *Yelva, az orosz árva* (Üp 981),⁴² és a *Csörgősapka, vagy a jótevő zarándok* (Üp 985) szövegeknyvében is. Számos alkalommal prózai színdarabon belül elhangzott zenei betétek jelenlétére utalnak az ügyelőpéldányok. Ilyen színdarabok, drámák és vígjátékok sorába tartozik az *Angelo* (Üp 981),⁴³ *A növendék* (Üp 986),⁴⁴ *Két Péter és a saardami polgármester* (Üp 986),⁴⁵ *Korona és vérpad* (Üp 981),⁴⁶ *Sajdár és Rurik* (Üp 985),⁴⁷ *Stibor vajda* (Üp 984),⁴⁸ *Kronsteini harcjáték, vagy A három ismertető jel* (Üp 985),⁴⁹ *Czillei Fridrik* (Üp 986),⁵⁰ *Caligula* [előjátékkal] (Üp 986),⁵¹ *Horatiusok és Curiatiusok* (Üp 988).⁵²

Néhány darab esetében az ügyelőkönyvek zenei utalásai miatt az adott mű sűgőpéldányát is ellenőriztem, ugyanis zenei betétek jelenlétére utaló bejegyzésekre a sűgőkönyvekben is gyakran találunk példát. Az imént felsorolt művek között is olvasható *Angelo* című Victor Hugo dráma sűgőpéldányának átvizsgálása során az ügyelőkönyvi jelzések megerősítést nyertek, s az utóbbi szövegeknyv által bejegyzett „Rodolfo ének és gitár mellett” utalást a dal szövegének közlésével egészítette ki a sűgőkönyv. Erre azonban nem ez

„Rozina zene alatt”, 17. jelenet: „Bazilio zene alatt” [lap szélén lásd „hangjegy”], 18. jelenet: „Figaro zene alatt”, 19. jelenet: „Kar, Tiszt”. Második felvonás 3. jelenet: „Bartoló, Rozina. ária végén”, 6. jelenet: „Berta, Ambrosio. ária – ennek végével esni kezd a szín ürültével”, 9. jelenet: „Figaro, Almaviva, Rozina. ének végével”. [ez a vége az ügyelőkönyvben]

⁴⁰ Első felvonás 1. jelenet: „Kar. Kar után Kürt szó”, 6. jelenet: „Bálint. ária”, 7. jelenet: „Katicza. duett”, 8. jelenet: „Vadászkürt”. [...] jertek ki, kezdődik a tánc [...]”. *I. Változás*. 11. jelenet: „Christane melodram”. *II. Változás*. 13. jelenet: „Vadászok sé a 4 kürtös Kar”. Második felvonás 1. jelenet: „Színen Zene. Kün Zene”. *III. Változás*. 17. jelenet: „Két kar – tánc [...]”. Harmadik felvonás 10. jelenet: „Bálint. ária után”.

⁴¹ Zenei utalások: Első felvonás 1. jelenet: „Vasváriné kívül énekel”, 5. jelenet: „Aria”, 6. jelenet: „muzsika” [...] „Kar”. Második felvonás 1. jelenet: „Kar”, 7. jelenet: „Aria”, 9. jelenet: „táncz-grupp”. Harmadik felvonás 1. jelenet: „Duett”, 8. jelenet: „táncz”.

⁴² Második felvonás 12. jelent: „kűnn zene”, 13. jelenet: „Ének és zene”, 15. jelenet: „zene után Yelva a' kép elé borul...”

⁴³ Ügyelőpéldányán az 1837. augusztus 30-i dátum szerepel. Az első felvonás kellékeinél lásd: „guitarre”, a második felvonás 3. jelenetében pedig a „Rodolfo ének és gitár mellett”.

⁴⁴ Első felvonás 7. jelenet: „Robert kívül énekel” Harmadik felvonás 7. jelenet: „táncz muzsika”, 8. jelenet: „A' vendégek 's a' játszók tánczolnak”.

⁴⁵ Első felvonás 15. jelenet: „lakodalmi marsch”. Második felvonás 1. jelenet: ceruzás bejegyzéssel „Kar”.

⁴⁶ Ügyelőpéldányában lásd: „Függöny fölmenetekor a' zenekarban intráda”. Ceruzás bejegyzés az első felvonás végén: „Kívül legyen készen ezentúl guitáros” Második felvonás: a király érkezésekor kürt. Harmadik felvonásban „trombita jobb old. a halált ábrázolja”. Ötödik felvonás: „itélethirdetésekor trombita”.

⁴⁷ Ügyelőpéldányában található zenei utalások: „kürtök”, „trombita”, és egy „marsch” a második felvonásban.

⁴⁸ Zenei bejegyzések: Első felvonás: „vadász kürtök”. Második felvonás: „dob, trombita”. Harmadik felvonás: „trombita”. Negyedik felvonás: „trombita”, majd „dob- trombita »Éljen!«

⁴⁹ Első, második és harmadik felvonásban csak „trombitálj” megjegyzések. Negyedik felvonás 1-2-3. jelenet: „dob, trombita”, 3. jelenet: „marsch”, 6. jelenet: „marsch piano” és „marsch alatt” megjegyzések, 7. jelenet: „dob, trombita”.

⁵⁰ Első felvonás 4. jelenet: „6 [cer.] Kürt”. Harmadik felvonás 4. jelenet: „Muzsika” bejegyz. tollal: „[...] marsch j.”

⁵¹ Az Előjáték 10. jelentében „6 muzsikus” szerepel; „[...] a' karének után Felhő [...]”; V. felv. 1. jel.: „ének 's táncz után” 3. jel.: „ének”.

⁵² Első felvonás 2. jelenet: „[...] majd tuba szó” „tuba hang”, 4. jelenet: „Tuba”. Harmadik felvonás 6. jelenet: „Tuba szó” „Ének”, majd „zene megszűnik”, 7. jelenet: „Tuba szó”. Negyedik felvonás 5. jelenet: „Menet /zene/ Marsch”.

az egyedüli példa. A *Foster testvérek* ügyelőpéldányában a második felvonás 1. jeleneténél ceruzás bejegyzés jelzi: „énekelnek”. Miután a színdarab 1835. június 24-i színlapján olvasható közlés szerint „a’ darabban előforduló dalocska’ muzsikáját szerzette Erkel Ferencz út, kar-igazgató”, a darabhoz rendelhető súpópéldány⁵³ vizsgálatát fontosnak tartottam. Az 1835. június 24-i színlap tehát *kar-igazgató*ként tünteti fel Erkel Ferencet, ami lényeges információ karmesteri működési idejének tisztázásához. Erkel várszínházi működését az 1835-re kiadott zsebkönyv sem jelzi. Bayer József sem említi Erkel Ferencet az 1835-ben várszínházi működésüket megkezdő színészek és zenészek között. Tallián Tibor ír Erkel budai működésének 1835-ös kezdetéről:

„A kolozsvári színház 1833–34-ben átmenetileg jobb operai napokat látott, de 1835 tavaszán ismét csödközeli helyzet állt be. Az Erkelek a társulattal együtt Budára menekültek, Pest vármegye színházi bizottmányának védőszárnyai alá, a Várszínházban működő Nemzeti Játékszínbe. Itt oly rövid ideig maradtak, hogy az 1835. évről megjelent színházi zsebkönyv nem is említi nevüket, s ha a Honművész nem rögzítette volna néhány alkalommal, hogy valamely daljáték adatásakor „az orchestrum Erkel Ferenc úrnak, új karmesterünknek vezérlete alatt igen helyesen viselte magát”, csupán egyetlen fizetési jegyzék informálna, hogy a testvérek szerepet cseréltek. Ferenc vezényelt, József pedig mint karénekes és *inspiciens* jutott alkalmazáshoz.”⁵⁴

Legány Dezső sem említi a dalocskát Erkel korai művei között. A feltehetően 1834 és 1836 között írt Velencei csajkás című betétdal⁵⁵ után következő Erkel műként az 1836-os *Alpenunschuld* című zongorakíséretes dalt tünteti fel.⁵⁶

Az ügyelőkönyvet és súpópéldányt összevető munka meghozta a várt eredményt. A súpópéldányban egyszerre tűnik fel az eredeti – talán az 1835-ös – dalszöveg, s Fánicsy Lajos 1848-as piros ceruzás javítása. Az alább kiragadott kocsmajelenetben a súpópéldányon áthúzásokkal és átírásokkal jelölt változtatások különválasztásával a két változatot egymás mellé helyeztem, hogy jól látszódnak a dal szövegének változásai. Az eredeti dalszöveget normál, az 1848-as változatot dőlt betűvel írtam.

István:

Úgy jó barátim. Vigan kell élni, és vigan meg is halni! Vigye el a hóhér valamennyi alattomos kushadókat ’s az afféle kájhavitézetek, kik még a bátor hörpentéstől is

⁵³ A súpópéldány jelzete: N. Sz. F. 36.

⁵⁴ Lásd Tallián Tibor, „A kibírás zsenije”, in Gupcsó Ágnes (szerk.), *Erkel Ferenc első három operája. Bátori Mária, Hunyadi László, Bánk bán. Szövegkönyvek, tanulmányok* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2011), 32.

⁵⁵ Pukánszkyne levéltári másolatában maradt fenn Udvarhelyi Miklós jegyzéke, amely ezt az Erkel-dalt feltünteti. Lásd I. fejezet, 40.

⁵⁶ Legány Dezső, *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1975), 19–20.

irtóznak. De fiuk már most neveltünk. Most még daloljunk egy rövidet, aztán fogjunk a' főmesterséghez. Ki tud közületek olly igazi talpra esett takaros dalocskát?

Fleece:

Ki egyébb mint Sharpe. Olly torca van a' gazgyereknek, olly simult, mint a scótiái mezei pacsirtának.

Sharpe:

De nektek is kell velem együtt karban dalolnotok.
Mindnyájan: Mindnyájan dalolunk, mindnyájan.
[ceruzával két szem int figyelemre]

Sharpe:

Volt egykor egy előkelő
Selyem 's aranyban fényle ő
Tágas bugyogót hordozza
Nyakáról becses láncz lógga
Zsebe mindig üres vala
Miért is haragra lobbana

*Volt egy gazdag úr hajdanában
Fülig ült selyemben, aranyában
Hímes bugyogót hordozott
Nyakáról gyémánt láncz sugárzott
De zsebe szörnyen megfogyatkozott
Miért ő embert 's világot átkozott!*

Mindnyájan:

Zsebe mindig üres vala
Miért is haragra lobbana.

De zsebe szörnyen s: a: t:

Sharpe:

Így szól egykor ő kegyelme
Miként szerezzek munkát[?] pénzt
Ej Igyunk

*Így szóla egykor urasága
Nagy lőn a' pénznek ritkasága
Lopni csak nem lehet-----*

István: (félbeszakítja a dalt)

A dalocska előtti megjegyzésem, miszerint ceruzával rajzolt két szem int figyelemre, a szövegek könyvek gyakori jelzései közé tartozik, amellyel a zenei mozzanatokra figyelmeztették a sűgőkat illetve ügyelőket. A fenti sűgőpéldányból kiragadott részlet példája is igazolja a szövegek könyvek tüzetes ellenőrzésének fontosságát a különböző színdarabok zenei betéteinek felkutatása érdekében. Számos ilyen példát találhatunk még a műsoradatbázisban szereplő művek szöveges forrásainak ilyen alaposságú kutatása során, ám ezek részletes elemzésére jelen dolgozatban nem kerül sor.

II.5 A Nemzeti Színház kottatára

Az előadások zenei forrásanyagára – vezérkönyvekre, karpartitúrákra, zenekari szólamanyagokra, szerepszólamokra, zenei betétekre – az Országos Széchenyi Könyvtár Zeneműtárának különböző katalógusaiban lehet rákeresni. Kutatásaim alapjául négy katalógus

anyaga szolgált: (1) az Országos Széchenyi Könyvtár Zeneműtárának Népszínházi Gyűjteménye; (2) a Zeneműtár „Zenei kéziratok, hagyatékok” elnevezésű katalógus (műsorjegyzékemben: Nagykatalógus); (3) az Operaház [„Bánya”] zenei anyagát, hazai és külföldi operák fennmaradt forrásait egybegyűjtő cédulakatalógus (műsorjegyzékemben: OB); végül a műsoradatbázisban esetenként előforduló különálló dalok szövegének azonosításához felhasznált (4) Szövegkezdeti katalógus.

A legrégebbi forrásanyaggal is bíró, várszínházi periódusból származó kottaanyagokat is magában foglaló katalógus a Népszínházi Gyűjtemény (1). Az OSzK Színházzenei gyűjteménye a fővárosi és vidéki színházakban az 1830-as évek óta műsoron lévő darabok zene anyagát dokumentálja.⁵⁷ A gyűjtemény teljes anyaga 1954-ben került a Fővárosi Könyvtárból az OSzK Színháztörténeti Tárába és Zeneműtárában. Turay Mihály, a Nemzeti Színház egykori karnagya ekkor harmadik alkalommal rendezte.⁵⁸ A katalóguscédulákon az ő kézírása olvasható.

E katalógusban kutatásaim során a műsoradatbázisban szereplő összes prózadrámai és zenés színdarabra rákerestem. Az alfabetikusan rendezett cédulakatalógusban szereplő fennmaradt zenés források szerzők és címek szerint egyaránt kikereshetők. Kézzel írott céduláin a bal felső sarokban megjelenő jelzet alatt általában feltüntetik a színdarab szerzőjét, zeneszerzőjét, a műfajrövidítést, és a felvonások számát. Ezután a fennmaradt zenei anyag részletezése olvasható általában a következő formában: *Part (ms) – Szólamok (ms)*, majd a szólamanyag részletei következnek. Általában szögletes zárójelben jelzik a szólamanyag kifejtése után, hogy az anyag mely évből maradt fenn, s szintén szögletes zárójelben tűnik fel a zenei anyag előadási helyének megnevezése a cédula jobb alsó sarkában: [*Nemzeti Színház*]. A Népszínházi Gyűjteményben kétféle jelzettel találkozhatunk. A dolgozatomban vizsgált korszakra vonatkozó katalóguscédulákon a *Népszh. 626* típusú jelzet található, amely a Várszínház és Pesti Magyar Színház/Nemzeti Színház fennmaradt zenei anyagának adatait tünteti fel. A másik, a *Színház 1001* típusú jelzet későbbi, gyakran Krecsányi Ignác könyvtárából (lásd fent) származó zenei anyagot részletez. Műsorjegyzékemben mindkét típusú jelzet előfordul, mert adott esetben egy színdarab általam vizsgált periódusokon kívüli zenei anyagának fennmaradását is jeleztem. A Népszínházi Gyűjtemény katalógusában számos szórványos zenei anyagot összegyűjtő cédula létezik, amelyek *Vegyes zeneanyag*,⁵⁹

⁵⁷ Lásd az Országos Széchenyi Könyvtár honlapján olvasható különgyűjteményi ismertetőknél: <http://www.oszk.hu/zenemuvek>

⁵⁸ Berczeli Károlyné, „A Népszínház könyvtára”, in *Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve* 1958, 369–378.

⁵⁹ Például a „Népszh. 792–67 Vegyes zeneanyag” feliratú gyűjteményes anyag, amelyben többek között a vizsgált periódusban gyakran játszott *Én* című vígjátékhoz írt dalocska zenei anyaga található.

*Különfélék,*⁶⁰ *Felvonásközi zenék,* stb. címen található meg, s a bennük található anyag tüzetes átvizsgálása után néhány esetben értékes zenei forrásokra leltem. A zenés színdarabok és operák anyagára a Népszínházi Gyűjtemény válogatott, „Eredeti kéziratok a színházzenei anyagból” feliratú katalógusában is rákerestem, ez utóbbi azonban ritkán szolgált a fenti katalógust kiegészítő adatokkal.

Az OSzK Zeneműtár kéziratos törzsanyagát tartalmazó nagykatalógus (2) céduláin lévő jelzet minden esetben az Ms. mus. 2.156 illetve az Ms. mus. IV. 541 mintát követi.⁶¹ Ezek az Esterházy gyűjtemény jelzeteire utalnak. E gyűjteményben volt Ms. mus I (Joseph Haydn), Ms. mus. II (Michael Haydn), Ms. mus. III (Gregor Joseph Werner), és ezt a jelzést megtartva lettek a Zeneműtár további rezidenciális anyagai Ms. mus IV. alá sorolva. Az Ms. mus. jelzetű törzsanyag sokféle zenei forrásból áll össze. Található benne kamarazenei anyag, templomi együttesek vokális-hangszeres anyaga, tartalmaz többek között Erkel-hagyatékból megvásárolt autográfokat, és számos más, akár a Nemzeti Színházban használt kottát.

A katalóguscédulákon nyomtatott szöveg olvasható, amelyen a Népszínházi Gyűjtemény katalógusához hasonlóan feltüntetik a címet – és az adott operából származó áriát, duettet vagy egyéb részletet –, a zeneszerzőt, a librettistát, s esetenként azt is, hogy milyen gyűjteményből származik a zenei anyag. Ebben a gyűjteményben általában csak a zenés darabok és operák címére, illetve zeneszerzőjére kerestem rá, de egyes kérdéses esetekben – amikor más, előzőleg vizsgált katalógusban vagy forrásanyagban egy prózai színdarab zenés betéteire utaló jelzéseket találtam – prózai darabok zenei anyagát is kerestem benne.⁶² A gyűjteményben főként operarészletek kottás forrásai találhatóak, s a színházban előadott zeneművek egy részéhez is volt lehetőségem e katalógus alapján zenei forrást társítani.

Az Operaház OSzK-ba került régi kottatárának anyagában – a „Bánya-anyagban” – külön kerültek rendszerezésre a külföldi (jelzetük ZBK) és magyar operák (jelzetük ZB) partitúrái és különböző szólamanyagai. A budapesti Operaházba 1884-ben az intézmény megnyitásakor átvitt nemzeti színházi kottatár leíró gyorskatalógusának céduláin az egyes operák zeneszerzőinek megnevezésén kívül a fennmaradt zeneanyag fajtáinak – partitúra, karszólam, szerepszólam, stb. – felsorolását találjuk. A katalógus anyaga megegyezik az

⁶⁰ Például a „Népszh. 1217/7 Különfélék” jelzetű cédula, amely tartalmaz többek között egy *Indulót a Hamlethez* [1839].

⁶¹ Az OSzK Zeneműtár állományáról többek között Lavotta Rezső is részletesen írt. Lásd Lavotta Rezső, *Zenei kéziratok* (Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1940) (=Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke, 6).

⁶² Lásd például a *Siklósi leányok, vagy Zsigmond király álma* című 1840. január 1-jén bemutatott regényes színjátékot, amelynek kéziratos partitúrája megtalálható a katalógusban OSzK Zeneműtár Ms. mus. IV. 1.782 jelzet alatt.

OSzK Színháztörténeti Tárban található ún. Bánya-naplótételeivel,⁶³ amely az operák fennmaradt zenei forrásanyagát listázza a következő módon:

B= Bánya

B15= sorszám

/a= Partitúra

/b= zongorakivonat

/c= Zk-i szólamok

/d= színpadi zk.

/e= karpartitúra

/f= kóruzzólamok

/g= szerepszólamok

/h= szövegkönyv

/i = foglietto, ballett korrepetítor

/j =

A napló és a katalógus az adott opera fellelhető példányainak típusát a fenti módon nevezik meg, s az egyes forrástípusok példányainak számát is meghatározzák. A Bánya-anyag katalógusának vizsgálata során rábukkantam egy „Betétek” elnevezésű, táncbetétek zenei anyagát összeíró cédulatömbre, amelyből több mint száz különböző táncbetét, variáció, himnusz zenei forrásának jelzeteit jegyzeteltem ki. Ezen anyag részletes vizsgálata ismét egy újabb diplomamunka témája lehetne, hiszen nem csekély anyaggal szolgál az amúgy is hiányos tánczenék forrásainak kutatásához.

A műsoradatbázisban néhány helyen előfordul, hogy az előadott dalnak csupán a szövegkezdeté ismert a színlapokról.⁶⁴ Az 1834. október 3-i *Fejedelmi nagyság* című színjáték után elhangzó dal esetében, a következőt olvashatjuk a színlapon: „A’ játék után, az Ő Felségéhez intézett tiszteletet tárgyazó ábrázolat mellett Tartsd meg Isten királyunkat népdal, fog a’ társaság’ tagjai által elénekelteni.” Ilyen esetben az OSzK Zeneműtár Szövegkezdeti katalógusa segít beazonosítani az adott dal zeneszerzőjét és szerzőjét.

Az OSzK Zeneműtárban lévő katalógusokon kívül a Nemzeti Zenede kéziratos anyagát is áttekintettem, amelytől – bár inkább az OSzK katalógusai során forrás nélkül maradt, főként az egyvelegekben előforduló különböző zeneművek forrásanyagának pótlását reméltem – csupán a műsoradatbázisban szereplő egyes operák fellelhető forrásanyaga bővült.

A felsorolt gyűjtemények anyagában számos daljáték, zenés színmű és egyéb zenemű anyagának kottás forrása fennmaradt. A következő alfejezetben ezen fennmaradt forrásanyagok fajtáit műfajok szerint, fellelhető kottaanyaguk lelőhelyét is megjelölve

⁶³ OSzK Színháztörténeti Tár, *A Nemzeti Színház és az Operaház régi kottatárának anyaga.*

⁶⁴ Példaként lásd az 1834. 10.03-i *Fejedelmi nagyság* című színjáték után elhangzó dalt, amelyet a következőképpen tüntet fel a színlap: „A’ játék után, az Ő Felségéhez intézett tiszteletet tárgyazó ábrázolat mellett Tartsd meg Isten királyunkat népdal, fog a’ társaság’ tagjai által elénekelteni.”

tételesen sorra veszem. A kottás forrásokkal rendelkező darabok listája a CD-mellékleten is megtalálható.⁶⁵

II.5.1 Zenei források: Daljátékok

A daljátékok kottaanyagának összegyűjtéséhez az összes felsorolt kottatári katalógust átvizsgáltam. A Pesti Magyar Színházban elhangzott darabok legteljesebb anyaga az Operabánya gyűjteményében maradt fenn. Ez kizárólag nemzeti színházi provenienciájú kottaanyagokat foglal magába. A Nagykatalógusban általában operarészletek kottás forrásanyaga található. Számos daljáték forrására lelhetünk azonban a Népszínházi Gyűjteményben (1) is. Ahogy fent említettem, a Zenede kéziratok anyaga is főként az operák forrásanyagát egészítette ki. A táblázatban csak a kottás forrással rendelkező daljátékok kerültek felsorolásra. Az Operabánya gyűjteményében fennmaradt kottás forrásokat a katalóguscédulán közölt rövidítésekkel illesztettem be a táblázatba.

A daljáték címe	Népszínházi Gyűjtemény (1)	Nagykatalógus (2)	Operabánya (3)	Zenede
Gemma di Vergy		recitativo és ária	Part, zg kiv, zkr-i szól., karpert, karszól, szerepszól	
A bűvös vadász	Ének-zong (német szöveg) – Szólások; Szólóének és 6 karszólam (szövege német)	áriák kéziratok partitúrái, nyitány több példányban, nyitány különböző zk szólamai, recitativo és ária	Part., 1 db zk szólam	Erster Aufzug, No. 2 »O diese Lonne«
A csel			Part.ered kézirat. Zkari szól., szerepszól	
A fehér asszony (részlet)		Ballada zg-ra; Nyitány 2 zg. 8 kézre átdolg.	Part. zgkiv. zkari szól, karpert, karszól	
A fekete asszony	Szólamok, 3 szólóének és karsz.	Kéziratok part.		
A portici néma	Kéziratok szólások (1841)	Nyitány kézirat; négykezes átdolg.		
A puritánok			Part, zgkiv, zkari szól., karpert., karszól., szerepszól	
A saardami polgármester			Part, zkari szól., karpert, karszól, szerepszól	
A szerelmi bájjal		két ária ének-zg.	Part, zgkiv, zkari szól, karszól, szerepszól. (1 db)	
Az alvajáró		Áriák ének-zg; Nász dal	zgkiv, zkari szól., karpert	
Armida		Duett – 22 kéziratok szólam		
Asthorni bányaöböl	Kéziratok szólások, 7 karsz.			
Aurelia	Kéziratok part. (hiányos), és szólások			

⁶⁵ Lásd CD-ROM, *Műsorjegyzék: Kottás forrással rendelkező darabok.*

A daljáték címe	Népszínházi Gyűjtemény (1)	Nagykatalógus (2)	Operabánya (3)	Zenede
Az ismeretlen nő		Áriák ének-zg.	Part, zkri szól, karszól, szerepszól	
Al Catalani	Kéziratos part., 18karsz.			
Báléj			Part., zg.kiv., zkari szól., karpert, karszól., szerepszól.	
Bátori Mária	A dráma zenei anyaga: „A Sopr. ária/ Cabaletta és 4 karsz. mint betét Erkel operájából, 1840-ből”	Eredeti kézratos part. (nyitány hiányzik); Nemzeti kar (1841.04.24); nyitány 2zg 8 kézre; nyitány négykezes átdolg. (Ruzitska Gy. 1864 – ered. kézirat); Ruzitska Gy. kéziratos part.	Zkari szólások, kézirat, színpadi zkari szólások, karszólások, szerepszólások	
Beatrice di Tenda	Hárfaszólások (1838)	Ária ének-zg.	Part, zgkiv, zkari szól, karszól, szerepszól.”	
Béla futása	Kéziratos zk szólások, karszólások	Kéziratos partitúra		
Berenice Szíriában		Cavatina – kéziratos szólások:1 szerepszól, 16 zk szól		
Boleyn Anna		Ária, duett, tercett	Part (kézirat), zkari szól, karpert, karszól, szerepszól	
Borgia Lucretia (op)	Hárfaszólások (1837)		Part, zg.kiv, zkr-i szól, színpadi zkr-i szól, karpert, karszól, szerepszól	Tercett. Ének.zg, ének, szólások (olasz szöveg)
Don Juan, vagy A kőbálvány-vendég	Kéziratos part., szólások. Végszavas zenei sorrendjegyzék.	Kéziratos zongorakivonat, Nyitány-kéziratos szólások (18 db), áriák, duett		
Egy óra	Kéziratos part és szólások, nyitány külön 15 szólammal	Part. és szólások		
Eliza és Claudio		„Choro tacete non temete” Kézirat a/ ének-zg, b/ 4 db szól; duettek- kéziratos part.	Part. zg.kiv	No. 3 Recitativo und Aria. [Partitúra, német szöveg]
Eskü, vagy a syracusai zsarnok	Hárfaszólások (1839)		Part, zgkiv, zkari szól (2 sorozat), karpert, karszól, szerepszól, szöveggkönyv	
Fidelio		Kéziratos part. (Op.72 No.10 és nyitány)		
Fra Diavolo		Nyitány kézirat – 22 db szól; 18 fűvóskari szól	Part, zgkiv, zkari szól, karpert, karszól.	
I baccanali di Roma		<i>Eburizio</i> áriája kórossal kézirat.		
Il Pirata		Kéziratos áriák		
Joconde		Romanze – kéziratos part. és szólások; kvartett-kéziratos szól-5 db		1–3 felv. - Partitúra, német szöveg

A daljáték címe	Népszínházi Gyűjtemény (1)	Nagykatalógus (2)	Operabánya (3)	Zenede
József és testvérei	Nyitány –zg.kiv	Tercett (5 db szólam, Nyitány		
Két szó		Kéziratos partitúrák, szerepszólamok, zk szólamok		
Kómúves és lakatos			Part., zgkiv, zkari szól, karpert., karszól.	
Lodoiska		Nyitány – kéziratos partitúra és szólamok		Kéziratok: recitativók, duettek
Marie		Kéziratos part, szólamok; Nyitány – 20 db kéziratos szólam.	Part., zkari szól., karszól, szerepszól	
Marino Faliero			Part., 2 db zgkiv., zkri szól., karszól., szerepszól	
Montecchi és Capuletti párt		Áriák – kézirat; Nyitány – kézirat, 24 db szólam.		
Negyven rablók, vagy Sancha barlangja	Kéziratos part. és szólamok, 4 karsz. (1834-ből)			
Norma	Ének-zg – kéziratos szólamok (német-olasz szöveg)	Kéziratos part. és part. töredék, áriák és más részletek (kézirat)	Part, zgkiv, zkari szól	
Oberon		Nyitány – kéziratos part. és 28 db szólam; Jelenet és szoprán ária	Part, zgkiv, zkari szól, színpadi zkari szól, karpert, karszól, szerepszól, foglietto	
Olasz nő Algírban		Nyitány – kéziratos part, négykezes átírat, duettek, Cavatina, stb.		
Othello		Nyitány zg.kiv – kézirat, további részletek – kézirat.	Part. (kézirat) zg.kiv, zkri szól., karszólam, szerepszólam	
Ördög Róbert		Fúvószenekari áthangszerelések (Sedlak): kéziratos szólamok.	zgkiv, zkari szólam, színpadi zkari szólamok, karpertitúra, karszólamok, szerepszólamok, „foglietto”	
Perseus és Andromeda		15 db kéziratos zk. szólam, 8 db kéziratos szerep- és kóruszólam		
Preciosa	Kéziratos (Szerdahelyi) part. és szólamok, nyitány anyag külön is.	Nyitány vl I. szólam.		
Semiramide			Semiramis – Part. részlet	
Sevillai borbély		Kéziratos part., 8 db szerepszólam, további részletek (kéziratok)	Part. és csak betét zkari szól.	Cavatina: Act I. No. 4. Cavatine [olasz szöveg] É-Pf
Szerencsés tévedés	Ária (No.3) ének-zg, kézirat	Part., szólamok, szerepkönyvek; Duett ének-zk - kéziratos part.		

A daljáték címe	Népszínházi Gyűjtemény (1)	Nagykatalógus (2)	Operabánya (3)	Zenede
Tancredi		Nyitány, ének-zg szólamok, nyitány zongorakiv. (kézirat másolat), további részletek (kéziratok)	Part. zkari szól	1. felv, Partitúra; Cavatina nell'Opera Tancredi [»Di tanti palpiti«]
Tolvaj szarka	Nyitány - kézirat part. [1840 körüli időkből]	No. 9. Cavatina. Kézirat – 2 db szólam, További részletek		
Varázsfuvola		Ouverture (zenekar). Kézirat. 17 db szól., További részletek	Zg kiv.(kézirat), zkari szól	
Vesztaszűz		Nyitány-kézirat; kézirat szólamok	Part., zkari szól., karpert., karszól., szerepszól	Spontini: La Vestale [...] Ms, h. é. n., Francia, német szöveg
Yelva, az orosz árva		Nyitány, 2 db vl.I szólam		
Zampa, vagy a márvány hölgy		Nyitány (kézirat másolat), ária, kvartett, stb.	Part, zgkiv, zkari szól, karpert, karszól, szerepszól, szöveggönyv	

II.5.2 Zenei források: Prózai darabokban használt zenei betétek

A prózai darabok betéteinek forrásanyaga nagyrészt a Népszínházi gyűjteményben maradt fenn. Amint fent írtam, a műsoradatbázisban szereplő összes színdarab címére és szerzőjére rákerestem a gyűjteményben. Számos zenés színdarabhoz találtam kézirat partitúrát és zenekari-, kar-, és szerepszólamokat. Ritkább esetben kézirat forrásokra bukkantam a Nagykatalógus átvizsgálása során is. Az alábbi kimutatásban csak azokat a színdarabokat tüntetem fel, amelyekhez kottás forrás társítható. Bár a műsoradatbázisban egy adott színdarab zenéjének későbbi forrásanyagára vonatkozó jelzeteket is feltüntettem, az alábbi táblázatban csak az általam vizsgált periódusok zenei anyaga jelenik meg:

A zenés színdarab címe	Népszínházi Gyűjtemény (1)	Nagykatalógus (2)
Kobold	Kéziratok zk szólamok, 27 karszólam	
A falusi borbély		jelzete: Ms. mus. OK-13/a-c
A havasi rémkirály és az embergyűlölő	Kézirat (Pály Elek) partitúra és szólamok, 1 gyermek-szóló és 21 karsz.	
A peleskei nótárius	Szólamok és partitúrák kül. kéziratokban; zg. kivonat, 1 szólóének, karszólamok	
A politikus csizmadia	Kézirat partitúra és szólamok, 25 karszólam	
Adorjánok és Jenők	Kézirat partitúra és szólamok	

A zenés színdarab címe	Népszínházi Gyűjtemény (1)	Nagykatalógus (2)
Az aggszínész és leánya, vagy: Mégis kivívta	Kat. céd. lásd: „Marsch szólamanyag Az aggszínész és leányához. 2cor, 2cl, 1fg „	
Az aranykirály, a madarász és az uszkárnyíró	Kéziratos partitúra és szólamok; 6 magánének és 23 karsz.	
Az élet álom	Kéziratos partitúra és szólamok (későbbi)	
Árpád ébredése	„Üldözzük őt, gyötörjük őt” kardal – Vegyeskari part., 37 karsz.	
Bohózáti énekesnő és az atyja	Kéziratos part. és szólamok, 24 karsz.	
Borgia Lucretia (dr.)	Bordal és Halotti kar - Part. és szólamok Szerdahelyi eredeti kézírásában	
Borsszem Jankó	A világosság királynőjének dala (Mercadante) Kéziratos szólamok (1835)	
Caligula	Kéziratos part. és szólamok, 19 karsz. (1838)	Caligula Marsch (kézíratos part.)
Csörgősapka, vagy a jőtevő zarándok	Kéziratos part. és szólamok (1791)	
Ecsedi tündér	Kéziratos szólamok, 10 karsz. (1830 körüli)	
Egy óra	Kéziratos part. és szólamok (Pály Elek). Nyitány külön 15 szólammal.	Kéziratos part. és szólamok
Én	Dal az előadáshoz – kéziratos part. és szólamok.	
Enzersdorfi postalegény	Kéziratos part. és szólamok, 16 karsz. (1838)	
Falusi lakodalom	Kéziratos part. és szólamok, 25 karsz.	
Fiasco	Kéziratos szólamok	
Földszint és első emelet, vagy A sors szeszélyei	Kéziratos part. és szólamok, 3 szólóének és 22 karsz. (1838)	
Franciaországi tündér, vagy: A rózsaszínű lélek	Kéziratos part. és szólamok, 5 szólóének és 16 karsz. (1837)	
Garabonciás diák	Kéziratos part. és szólamok. 28 zk-i, 1 szólóének-, és 4 karszólam, 1834	
Hét leány formaruhában	Kéziratos szólamok - 7 énekszólam	
Kalapos és harisnyatakács, vagy: Ősanya a falu pajtájában	Kéziratos part. és szólamok. 18, karsz. (1840)	
Kemény Simon	Kat. céd: lásd Kemény Simon Zene:?. Ősbem. 1838.	
Kézművesek lakomája	Kéziratos part. és szólamok, 4 szólóének (1834-1837-ből)	
Kronsteini harcjáték	„Duetto a Kronsteini Turnier c. darabhoz. Szöveg:? Zene:? Kéziratos szólamok [Igen régi anyag]”	
A leányörző	„Rózsacsókkal leng a szellő” Dal. Írta Káldy Gyula. Ének-zongora [ered. kézirat]. (1838)	
Ludas Matyi	Kéziratos part. és szólamok (1838)	
Lumpáci vagabundus, vagy a három jómadár	Kéziratos part. (1837). [Lásd még későbbi átdolgozás forrásait]	
Macbeth	Zenéje: (régebbi időkből), Kéziratos szólamok.; 1 Direction, 1 Ének-zong, 1 vl.I, 2 karszólam a legrégebb korból. Színpadi zene kislakú szólamai különböző korokból	
Majom és vőlegény	19 karsz. (1838)	
Notre-dame toronyőre	Kéziratos part. (Heinisch), 4 karsz. (1837)	
Nőragadás az álorcásbálból, vagy az egyetlenlen kérők	Kéziratos part. és szólamok. 10 karsz. (1837)	
Siklósi leányok, vagy Zsigmond király álma	Kéziratos part. (muzeális), 2 szólóének, 6 karsz., Zk-i szólamok	Kéziratos part.

A zenés színdarab címe	Népszínházi Gyűjtemény (1)	Nagykatalógus (2)
Soroksári János	Kézírtos part. és szólamok, 15 zk-i szólam, 1 szólóének, 5 karsz.	
Szapáry Péter	Dalbetétje: „Miről apám nagy búsan szólt”- Kézírtos part. és szólamok (1837)	
Tékozló	Kézírtos part. – Kat. céd. lásd „A régi – Ebből szólamanyag nincs. Van még egy újabb part., amelynek zenéje nem azonos az elsővel. A dalszövegek témája igen, csak a fordítás más) [1835]”	Ouverture – [átd. zongorára Derlik József által] Kézirat
Tulokmányi Máté, vagy a nyíri fi legelőszőr Pesten	Kézírtos part. és szólamok. Kat. céd. lásd „4 szólóének – és 6 karszólam. [Egyik szólamon Erkel úr olvasható] 1837 körüli”	
Tündér Iлона	Kézírtos part. és szólamok. 20 karsz. (1838)	
Tündérkastély Magyarországon	Kat. céd. lásd: „Zene: Szerdahelyi. 1833 [Talán Egressyvel közösen]. Part. [Egybekötve 2 partitúra. A második ered. kézirat] Karp. [ered. kézirat].” Ua. jelzet másik céduláján lásd: „Tündérkastélyban Cserebogár., Mi füstölög, Ég a kunyhó dallamai”	Duettino »Tündérlak«-ból két szopránra. Másolt vezérlőkönyv, szólamok
Tündérvilági leány, vagy a paraszt mint dúsgazdag	Dús paraszt cím alatt kézírtos. Kat. céd. lásd „7 karsz. [Egyik basszus szólamban Szerdahelyi, Szentpéteri, Szilágyi és Mar.. nevek bejegyezve] (1830 körüli)”	
Új Theseusok, vagy Ilus meg Kati Tündérországon	Kat. céd. lásd „Ilus és Kati opera 3 felvonásban. [1834-ből]”	
Visegrádi kincskereső		Ered. kézírtos vezérlőkönyv (Vö. Lavotta)
Walpurg éjszakája, vagy: A Szent Gellért-hegyi bűbájos tulipán	Kézírtos szólamok, 16 karsz.	
Zrínyi, vagy Szigetvár ostroma	Induló Zrínyihez. Kézírtos szólamok (1837)	

II. 5.3 Zenei források: Egyéb zeneművek

A műsorjegyzékben előforduló előadások előtti és alatti, felvonásközi zenék, valamint hangversenyek és quodlibetek során elhangzott különböző – főként hangszerre írott – zeneművek kottás forrásainál tapasztaltam a legnagyobb hiányosságot az OSzK említett katalógusainak vizsgálata során. A színpadra kerülő hangszeres művek részleteiről, és előadási dátumáról a CD-ROM-on csatolt műsorjegyzék teljes képet ad, s néhány mű a III.3 fejezetben található – főként felvonásközi zenéket és áriákat soroló – kis táblázatban is szerepel.⁶⁶ A színlapok olykor pontatlan és hiányos közlése okán az egyes zeneművek beazonosítása gyakran nehézségekbe ütközött. Sok esetben olvasható olyan darabcím-közlés a

⁶⁶ Lásd III. fejezet, 76–79.

színlapokon, amely alapján nem lehet pontosan kideríteni az elhangzó zenemű címét és zeneszerzőjét. Ilyenek a különböző variációk, változatok, magyar nóták, ouverture-ök (például *Ouverture 20 trombitán*, *Magyar ouverture*), potpourrik (*Potpourri violoncellre*), amelyekhez cím és szerző alapján sem nem lehetett kottás forrást társítani.

Mivel az OSzK Zeneműtár katalógusaiban a hatalmas műsorjegyzékben nagy számmal előforduló hangszeres darabok közül nagyon kevés darabhoz találtam kottás forrást, a teljes forrásanyag elemzéséhez nem elegendő a Zeneműtár katalógusainak vizsgálata, további gyűjtemények alapján még kiegészítésre szorul. Így egy, a fentihez hasonló kottás forrásokat műfajonként soroló táblázat a különböző hangszerekre írt, különböző műfajú zeneművek esetében nem adna pontos képet. A fent említett CD-ROM-on közölt műsorjegyzék ezen különálló zeneművekről és a néhány fennmaradt kottás forrásról is informál.

III. A MŰSORADATBÁZISBA FELVETT FORRÁSADATOK

III.1 Korábbi műsorjegyzékek

A feldolgozott források adatait a szakdolgozat mellékletében található műsoradatbázis összegzi. A digitális feldolgozás előnyeit kihasználva a táblázatos formában található műsorjegyzék – az előadók teljes körű felsorolását kivéve – a színlapokon szereplő összes adatot megjeleníti, és ebben alapvetően eltér az eddigi, a jelen adatbázis összeállításakor referenciaként egyébként felhasznált nemzeti színházi műsorjegyzékektől.

Az OSzK Színháztörténeti Tár nemzeti színházi kataszterei – Péchy Gyula Nemzeti Színház operai jegyzéke (1a),¹ és ennek tisztázata (1b),² valamint a Nemzeti Színházban előadott operák műsoradatai összegyűjtő ún. zöld könyvek (1c),³ –, továbbá Hajdu Algernon statisztikája (2), Staud Géza 1965-ös műsorjegyzéke a *Nemzeti Színház* történetében (3a), majd a pár évtizeddel későbbi, a *Nemzeti Színház 150 éve* című kötetben kiadott műsorjegyzék (3b) az előadott prózai és zenés színdarabok, valamint operák címét (1–3), szerzőjét/zeneszerzőjét (1–3), fordítóját (1–3), műfaját (1–3), esetleg előadóit (1b) tünteti fel. A különböző jegyzékek által közölt adatok áttekintésére szolgál az alábbi ábra:

	Péchy-jegyzéke (1a–b)	Hajdu-statisztika (2)	NSz kataszter (1c)	NSz 150 (3b)
Színdarabok		X		X
Operák, zenés színdarabok	X	X	X	X
Szerzők/Zeneszerzők	X	X	X	X
Fordítók	X	X	X	X
Rendezők				X
Műfaj	X	X		operáknál, baletteknél
Felvonások száma	X	X	X	
Bemutató dátuma	X	X	X	X
Az összes előadást felsorolja	X	X	X	
Szereplők			X	

¹ Péchy Gyula, *Operai műsor a Nemzeti Színházban 1837–1884*, OSzK Színháztörténeti Tár, Nemzeti Színház kötetes iratok, 832.

² *Operajátszás a Nemzeti Színházban 1837–1884*. OSzK Színháztörténeti Tár, Nemzeti Színház kötetes iratok, 833. A műsorjegyzék a Péchy Gyula-féle kataszter tisztázata. Lásd Szacsvai Kim Katalin, *Az Erkel-műhely. Közös munka Erkel Ferenc színpadi műveiben (1840–1857)*, Doktori értekezés (Budapest, 2012), 285.

³ OSzK Színháztörténeti Tár. Jelzete: Ms 132/1–21.

A legkorábbi jegyzék ezek közül Péchy Gyula munkája, amely Bíró Lajos Pál *A Nemzeti Színház története 1837–1841* című kötetének függelékében is megjelent.⁴ Péchy Gyula 1884–1927 között a Nemzeti Színház főpénztárnoka, az 1884-es adminisztratív egyesítést követően titkára volt.⁵ Színházi működése alatt állította össze jegyzékét. Az OSzK Színháztörténeti Táranak Nemzeti Színházi kötetes iratai közt található kataszter tartalmazza az előadott operák betűrendes mutatóját, az operák első előadásait időrendben, felsorol nevezetesebb eseményeket a Nemzeti Színház múltjából, s az egyes operák előadásait tételesen leírja. Jegyzékének végén közli az egyes operák zeneszerzőinek rövid életrajzát, a színház vezetőségének névmutatóját, és a legelső zenekar tagjainak névsorát.

Hajdu Algernon László a Nemzeti Színház színészeként, ügyelőjeként és titkáráként is dolgozott. Jegyzékét valószínűleg színházi zsebkönyvek, színlapok, valamint a sajtó alapján állította össze. Munkája 1837. augusztus 22-től 1941. június 22-ig napra kimutatva cím-, és szerzőmutatóval, címekkel, és szereposztással közli a Pesti Magyar Színház (majd Nemzeti Színház) műsorát. Kefelevonatban található jegyzéke különböző szempontok – szerzők, címek, szereplők – szerint, kötetekbe rendezve maradt fenn. Bár csupán alig néhány példánya érhető el közkönyvtárban (sajnos nincs digitalizálva), Hajdu statisztikája fontos, sokszor nélkülözhetetlen segédanyaga a kutatásnak: „Hajdu jóvoltából ismerjük a külföldi énekesek és zenészek Nemzeti Színházbéli vendégjátékainak időpontját, megvan a Nemzetiben vendégként fellépő magyar színművészek névsora; sőt a táncművészek, artisták és mutatványosok szerepléseiről is készült regiszter.”⁶ Jegyzékének különböző szempont szerint rendezett kötetei megtalálhatók az OSzK Színháztörténeti Tárában, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárának állományában.

Az 1965-ös *A Nemzeti Színház* című kötetben Staud Géza által megjelentetett műsorjegyzék az 1837–1964-es periódust öleli fel, és a Pesti Magyar Színházban, majd Nemzeti Színházban előadott színdarabok szerzőit, és bemutatójuk időpontját tünteti fel.⁷ Ezt a feldolgozás veszi át és bővíti ki a *Nemzeti Színház 150 évének* függelékében közölt műsorjegyzék, amely a Pesti Magyar Színház működésének kezdetétől az 1987-ig eltelt időszakot dolgozza fel. Próza-drámát és zenés darabokat egyaránt tartalmaz, de szintén kizárólag a bemutatókat közli. A darabok címét, szerzőit, a fordítókat és a rendezők nevét

⁴ Kerényi, *Magyar Színháztörténet* I, 477.

⁵ Szacsvai Kim Katalin, *Az Erkel-műhely. Közös munka Erkel Ferenc színpadi műveiben (1840–1857)*, Doktori értekezés (Budapest, 2012), 285.

⁶ Gajdó Tamás (szerk.), „*Források és file-ok*” in *Digitális színháztörténet: Színháztörténeti és módszertani tanulmányok*, (Budapest: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2009), 109–115.

⁷ Staud Géza: „Nemzeti Színház műsora 1837–1964”, in Székely György (szerk.), *A Nemzeti Színház*, (Budapest: Gondolat, 1965).

tartalmazza, kerüli a műfajmegjelöléseket, és a felvonások számának közlését, de operák és táncjátékok esetében a műfajt is jelzi. A jegyzéket a színlapok, zsebkönyvek és színházi nyilvántartások alapján Gazdag Márta és Molnár Klára állította össze.⁸

III.2 Jelen műsoradatbázis

A dolgozatomban közölt műsoradatbázis a fent említett előadásadatok mindegyikét magában foglalja, ugyanakkor számos új adatot is tartalmaz. Lényegében valamilyen formában a színlapokon szereplő összes, a repertoárra vonatkozó információt regisztrálja: az előadások idejét, címét, szerzőjét és zeneszerzőjét, fordítóját, műfaját, a felvonások számát, s ezen felül a forrásokon szereplő egyéb említett adatok is – hirdetések (szó szerint vagy éppen csak utalásszerűen), különböző színházi és színházon kívüli események, a színészek hirtelen megbetegedése vagy elutazása miatt, illetve bármilyen más okból (például az 1838. márciusi árvíz) bekövetkezett műsorváltozások közlése, a színház nyitvatartására vonatkozó hirdetések, előadási helyszínek, stb. – bekerültek a „megjegyzések” oszlopba vagy esetenként lábjegyzetbe. A különböző adattípusok sorát, s a megjegyzések helyét lásd a fejlécen:

Dátum	Zszerző/ Zszerző-forr.	Szerző/ Szerző-forr.	Cím/ Cím- forr.	Műfaj forr.	Mf	Fv	Ford./Ford.- forr.	Megjegyz.	Forrásadatok
-------	---------------------------	-------------------------	-----------------------	----------------	----	----	-----------------------	-----------	--------------

A táblázatban megjelölt adattípusokkal kapcsolatos további információk részletesen az utolsó, *Közreadás* című fejezetben olvashatók.

Egyik fontos nyeresége a műsoradatbázisnak a korábbi jegyzékekhez képest, hogy a digitális formának köszönhetően az adattípusok sokaságát képes felölelni anélkül, hogy ez az adatfolyam átláthatatlanná váljék. Hiszen a felhasználó ezek között szabadon válogathat, ezeket szabadon listázhatja, csoportosíthatja. A teljes adatbázis digitális közlése mindenki számára használhatóvá, forgathatóvá tette a feldolgozott adatokat, és így lehetőség nyílik arra is, hogy a zenei adatok – vagy más műfajok az adott tárgyra való rákeresés során – egymás mellé csoportosuljanak. A táblázat CD-n történő csatolásának tehát nemcsak terjedelmi okai vannak, hanem ezáltal lehetővé válik, hogy minden felhasználó saját szempontjai szerint vizsgálja azt. A digitális feldolgozás előnyeit Gajdó Tamás is összefoglalta a már hivatkozott

⁸ Kerényi Ferenc (szerk.), *A Nemzeti Színház 150 éve*, (Budapest: Gondolat, 1987), 215–221.

munkájában, ahol az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet által létrehozott digitális bemutatótár 20. századi eredményeit, és a digitalizálás korszakalkotó jelentőségét fejtette ki.⁹

A digitális forma előnyei mellett a színlapok újbóli feldolgozásában leginkább az motivált, hogy ez a forma lehetővé tett egy sokkal teljesebb repertoár-feldolgozást. Ez idáig, mint láttuk egyetlen műsorjegyzék készítője sem vállalkozott arra, hogy a színpadra kerülő műveket minden műfajra kiterjedően összeírja, és részletezze. Most viszont a színdarabokkal egy színlapon szereplő hangversenyek, táncok, vagy különálló áriák is részletesen bevezetésre kerültek. Az adatbázisban az egyes hangversenyek, felvonások előtti vagy közötti táncok pontos adatai megtalálhatóak. Jeleztem a felvonásközi zeneként, vagy quodlibetben előadott áriák, versenyművek, keringők zeneszerzőit, előadóit, a primadonnák, neves énekesek címszerepeit, és a híres művészek vendégjátékát is.¹⁰ Azzal, hogy a fent említett zenei adatok – hangversenyek, felvonásközi zenék és táncok – táblázatomba mind, külön egységként bekerültek, minden egyes előadott dal, ária, versenymű, tánc zeneszerzője, előadója és címe külön-külön is visszakereshetővé vált. A korábbi műsorjegyzékekhez képest tehát a zenei adatok sokasága lett hozzáférhető, tanulmányozható.

Bár a legtöbb műsoradatbázisba bekerülő adat a színlapokról származik, ezen adatokat – a színlapállomány egyes elírásai illetve hiányosságai miatt, kritikai értékelés céljából – más források alapján is ellenőriztem és kiegészítettem. A zsebkönyvi könyvtárjegyzékek és a színészek névsorai is segítséget nyújtottak. A színlapok adatainak felülvizsgálata során a zsebkönyvek által közölt adattípusok közül a műsorközlések kerültek az összehasonlító elemzés középpontjába. A két anyag összevetésére a műsoradatbázis összeállítását követően került sor, így derült fény a rendelkezésre álló forrástípusok esetleges hibáira, hiányosságaira. A zsebkönyvekben szereplő adatok gyakran pótolták a színlapok sorában fellelhető hiányokat,¹¹ ám – sokkal ritkábban – előfordult az is, hogy a zsebkönyvi listából maradtak ki előadások. Ezeket műsorjegyzékem „megjegyzés” oszlopában következetesen *Zsb deest* rövidítéssel jelöltem.

⁹ Gajdónak még nem volt lehetősége beszámolni az azóta létrehozott Erkel operák digitális feldolgozásáról. Gajdó (szerk.), „*Források és file-ok*” in *Digitális színháztörténet: Színháztörténeti és módszertani tanulmányok*, (Budapest: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2009), 109–115.

¹⁰ A műsorjegyzékben minden vendég-, és jutalomjáték megjelenik, az vendég előadókat ilyen esetekben mindig feltüntettem.

¹¹ Lásd a fenti táblázatot.

Év	Előadások száma	Zsebkönyvből hiányzó színdarabok száma
Várszínház		
1833	130	5
1834	295	5
1835	256	3
1836	236	3
1837. 03.19-ig	51	0
Pesti Magyar Színház/ Nemzeti Színház		
1837. 03. 22-től	125	1
1838	335	4
1839	376	1
1840	365	7

Néhány esetben az OSzK Színháztörténeti Tár szöveges katalógusainak céduláiról is pótoltam szerzők, fordítók nevére vonatkozó adatot. A katalóguscédulán közölt információk közül a várszínházi és pesti magyar színházi bemutatók adatait minden esetben összevettem a műsorjegyzékemben szereplő bemutató-időpontokkal, amelyek alátámasztották a színlapok, vagy adott esetben a színlapok hiányát pótló más források közlését.

A fent említett hiányok pótlásához néhány esetben szakirodalmakból is nyertem információt. Főként az 1833-ban színpadra került zenei egyvelegekhez nyújtott segítséget Bayer József munkája, valamint Gurmai Éva említett, a Várszínház zenei életéről szóló tanulmánya.¹² Az 1833. július 26-i hangversenyen elhangzó művekről csak Bayer közlése alapján szereztem tudomást: „a német színháznak akkoriban szereplő híres vendége, Wild, ki pesti születésű volt, Beethoven Adelaidejét éneklé collegialitásból”, valamint „az akkor Budán tanyázó Württemberg gyalogezrednek katonai zenekara egy potpourrit adott elő – de leeresztett függöny mögött” utalásai alapján.¹³ A nem sokkal későbbi, augusztus 3-i egyvelegről a zsebkönyv beszámol ugyan, – valószínűleg a korabeli sajtóból származó – részletekkel azonban csak Gurmai tanulmánya alapján volt lehetőségem kiegészíteni.¹⁴ Számos színlapról lemaradt a szerző-, és fordítónév. Olykor a színlapokról hiányzó vagy helytelenül írt adatok pótlásához, valamint javításához a Színháztörténeti Tár fent említett szöveges katalógusainak céduláin kívül a *Nemzeti Színház 150 évében* található jegyzéket is igénybe vettem. Ezen szakirodalmak alapján történő javítást a „Lásd NSZ 150”; „Lásd Bayer [...]”; „Lásd Gurmai” jelzésekkel láttam el a táblázat megjegyzései között, és a pótlásokat szögletes zárójellel jelöltem.

¹² Gurmai Éva, „A budai Várszínház zenei élete 1833–1837”, in Somorjai Olga (szerk.). „... de még szebb a színház” *Írások Belitska-Scholtz Hedvig emlékére*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2010, 89–102.

¹³ Bayer valószínűleg a korabeli sajtó alapján gyűjtötte össze az előadásokra vonatkozó adatokat. Bibliográfiáját lásd Bayer, *A Nemzeti Játékszín története* II, 348–351. Mindkét idézetet lásd Bayer, *A Nemzeti Játékszín története* II, 85.

¹⁴ Gurmai, „A budai Várszínház zenei élete 1833–1837”, 94.

III.3 Előadásközi zenék, hangversenyek és egyéb zenés produkciók

A zenei vonatkozású színlapadatok külön egységként történő bevezetése a műsorjegyzékbe az eddigi színháztörténeti összefoglalók és műsorjegyzékek által közölt műsoradatok jelentős kibővítése mellett a színházi élet zene-iparának működésére is ráirányítja a figyelmet. A Várszínház és Pesti Magyar Színház színpadán sokféle zenei esemény zajlott a vizsgált időszakon belül. E zenei alkalmak átfogó elemzése során különválasztom a hangversenyek, illetve egyvelegek vizsgálatát a színházak zenei életben is fontos szerepet betöltő különböző táncok tárgyalásától.

Zenei élményekben a Várszínház és Pesti Magyar Színház közönségének különböző alkalmakból volt lehetősége részt venni. Egyrészt felvonásközi vagy előadás utáni zeneművek, áriák illetve egyvelegek és hangversenyek kerültek a színház színpadára, másrészt számos alkalommal lépett fel a színházakban egy-egy híres vendégművész, aki akár egész estét betöltő előadásával vonzotta a színházba a hallgatóságot. A Várszínház tizenkét alkalommal látott vendégül híres művészeket:

1833.10.07	Havasi dalosok mutatványa
1834.04.15	Addner úr hangversenye
1834.04.25	Onitsch Nina hangversenye
1834.05.06	Anna Blume hangversenye
1834.07.08	Nemes Kontski háznép hangversenye
1834.07.23	Kontski Apollinar névnapi hangversenye
1835.05.14 (Zsb)	Ouri úr, londoni hegedűs hangversenye
1835.09.04 (Zsb)	Antman Prosper fuvola-játszó hangversenye
1835.10.14	Szelka úr hangversenye
1836.01.26	Arnestein Antal hangversenye
1836.05.13	Smolik Vilmos hangversenye
1836.11.21	Hindle János hangversenye
1837.03.14	Grimm Miksa hangversenye

A Pesti Magyar Színház színpadán jóval több alkalommal került sor vendégművészek fellépésére:

1837.11.25	Lewy József Rudolf hangversenye
1837.11.30	Lewy József Rudolf hangversenye
1838.10.04	Jansa úr hangversenye
1838.11.30	Brosche úr hangversenye
1839.04.04	Menter József búcsúhangversenye
1839.04.20	Dimiriyeff Schäfer Miklós felvonásközi hangversenye
1839.05.05	Ole Bull hangversenye
1839.06.26	Ole Bull hangversenye
1839.12.06	Promberger János hangversenye
1840.01.04	Liszt Ferenc hangversenye

1840.01.06	Liszt Ferenc hangversenye
1840.01.11	Liszt Ferenc úr Nagy hangversenye
1840.06.19	Ernst H. W. úr búcsúzó nagy hangversenye
1840.10.21	Veszter Sándor és társaságának hangversenye
1840.10.23	Veszter Sándor és társaságának hangversenye
1840.10.26	Veszter Sándor és társaságának hangversenye
1840.10.28	Veszter Sándor és társaságának hangversenye
1840.10.30	Veszter Sándor és társaságának hangversenye
1840.11.17	Lewy testvérek hangversenye
1840.11.21	Lewy testvérek hangversenye
1840.11.28	Lewy testvérek hangversenye

Számos esetben került egy este alkalmával színpadra prózai és zenés produkció, amelynek legfőbb célja a közönségvonzás volt. Bizonyos új szerzemények bemutatása is prózai előadások felvonásai között valósulhatott meg, s válhatott az adott darab közönségsikerré, ahogy egy-egy kezdő énekes színpadi bemutatkozásához is megfelelő helyet és alkalmat biztosítottak a felvonásközi szünetek. Két színlapon is olvasható egyes énekesek szabadkozása első színpadi fellépésük esetleges sikertelensége miatt.¹⁵ Nem minden Pestre látogató vendégművész adott egész estét betöltő hangversenyt, sokszor ilyen vendégfellépők is az előadások, felvonások szünetében szórakoztatták a közönséget. Felvonások közt lepték meg, vagy tisztelegtek az adott estén jutalomjátékot nyert színésznek a társulat tagjai. Erre példa az alábbi táblázatban az 1839. március 7-i *Halley üstököse, vagy Pest a haladás világában* című tüneményes vígjáték szünetében Szerdahelyi József tiszteletére énekelt négyes is. Az alábbi táblázat felsorolja a felvonások között elhangzó, illetve az előadásokat megelőző vagy bevégző zenei eseményeket. A színlapokról pontosan idézett neveket, információkat, azonosítatlan adatokat kurziválva jeleztem:

Dátum	Előadott színdarab	Felvonásközi zene előadói	Előadott művek
1833.10.12	A veszedelmes szomszédság	Havasi dalosok mutatványa	nincs részletezve
1833.10.17	Fecske Demeter A két feledékeny	Havasi dalosok mutatványa	nincs részletezve
1833.10.19	Gróf Adermal, vagy a lelkiismeret kínjai	<i>muzsikaikar</i>	Miller Emília új keringői
1834.04.15	Természet leánya	<i>Addner úr, svéd királyi udvari muzsikus</i>	<i>Rossinótól Phantasia klarinetre;</i> Bernhard Klein: Variációk.

¹⁵ Lásd az alábbi táblázatban Mogyorósi Nina (1834.06.22) és Bódogh János (1838.06.29) első fellépését.

Dátum	Előadott színdarab	Felvonásközi zene előadói	Előadott művek
1834.06.05	Menyasszony és vőlegény egy személyben	péteváradai tamburások	<i>hat válogatott muzsikai darab</i>
1834.06.22	A kísértő hegyi lélek, vagy A három kívánság	Pály Elek és Mogyorósi Nina ¹⁶	Rossini: Armida/ <i>Amor possente</i> című duett; Rossini: Olasz nő Algírban/ <i>Tűrd szívem még továbbra</i> című ária (Mogyorósi Nina)
1834.08.23 és 25	Garabonciás diák	Bunkó János társaival (<i>A' második felvonásban, TIVOLI-ban elékerülő multság' alkalmával</i>)	Bunkó János saját magyar nótái
1834.09.21	Béla futása	Mogyorósi Nina (<i>2-dik felvonásban</i>)	Jakab István: A bajnok búcsúdala
1834.10.15	Viszonyok hatalma	Utalás felvonásközi zenére: <i>Az új ouverture és felvonásközi muzsikát szerzette Kreutz Ferencz</i>	
1834.11.05			
1834.11.20	Menyasszony és vőlegény egy személyben	Pály Elek és Mogyorósi Nina	Rossini: Armida/duett; Rossini: Olasz nő Algírban/ária
1835.02.01	Béla futása	[hangászkar]	Mátray (Róthkrepf) Gábor magyar nótái
1835.02.06	Borsszem Jankó	<i>muzsikaikar</i>	Kaczér Ferenc „Rózsa” című új keringői
1835. 03.26	Falusi lakodalom	<i>muzsikaikar</i>	Jakab István magyarjai
1836.05.26	Az aranykirály, a madarász és az uszkárnyíró	Konti Nina	Rossini: Semiramide/Semiramide áriája
1836.05.29	Bársony cipő	<i>a' személyzet</i>	hódoló ének és ábrázolat
1836.06.05	Az aranykirály, a madarász és az uszkárnyíró	Konti Nina	Bellinitől <i>Alla gioia ed al piacer</i> kezdetű ária
1837.03.09	Essex	<i>Casatti</i>	Bellini: Il Pirata/egy tenor ária
1837.08.22	Árpád ébredése	hangászkar	Rózsavölgyi Márk: Nemzeti örömhangok a pesti magyar színház megnyitásának emlékére
	Belizár	hangászkar	Heinisch József: Thalia diadalma az előítéleteken
1837.09.06	Zsebkönyv (Jegyzőkönyv)	<i>Wurda úr</i>	Bellini: Montecchi és Capuletti párt/ária

¹⁶ Színlapon lásd „Jelentés: Mogyorósi Nina, ma lépven fel legelőször játékszínen, a' nagy érdemü Közönségnek kegyes elnézését kéri.”

Dátum	Előadott színdarab	Felvonásközi zene előadói	Előadott művek
1837.09.16	Tolvajkulcs, vagy A jutalmazás órája	Carl Henriette	Üdvözlő dal magyar nyelven; Bellinitől <i>Alla gioia ed al piacer</i> kezdetű ária; Bellini: Montecchi és Capuletti párt/ <i>egy egész jelenet</i>
1837.12.06	Természet leánya	Kovács úr énekel	Rossini: Othello/ária
1838.01.08	A gyámság	<i>Dobrowszky úr</i> énekel (a két vígjáték között)	Bellini: Norma/ Sever áriája; Rossini: Sevillai borbély/ Almaviva áriája
	A két özvegy		
1838.01.13	Fiatal házasok	<i>Dobrowszky úr</i> énekel	Hérol: Zampa/ <i>Ivódal</i> ; Bellini: Norma/ Sever első áriája magyarul
1838.04.19	Dominique, vagy Az ördög cimborája	<i>Schön Eduárd</i> énekel	Rossini: Tolvaj szarka/ Podesta áriája
1838.06.29	Három egyszerre	<i>Bódogh János, kardalnok</i> énekel ¹⁷ (a két vígjáték közt)	Bellini: Norma/ Sever áriája
	Két brittus		
1838.08.02	Világ divatja	<i>Stampfl Ferdinánd</i> énekel	Bellini: Beatrice di Tenda/ Enrico áriája karikisérettel
1838.08.22	Kemény Simon	hangászkar (felvonások közt)	Felvonásközi ouverture
	Árpád ébredése	<i>Schlesinger úr</i> cselló játéka (az Előjáték után)	Kummer: <i>Nagy Phantasia</i>
1838.09.06	A lepecsételt polgármester, vagy A babonás szekrény	Paolo Cervati	Carafa: Berenice Szíriában/ Cavatina
		<i>Konti és Cervati urak</i>	Mercadante: Eliza és Claudio/ <i>E fia ver</i> kezdetű duett
		Bäuerle S[ándor] úr	Beriot: D-dúr hegedűverseny
1838.09.20	Tündérkastély Magyarországon	<i>Várai úr</i> [Váray Ferenc] énekel	Bellini: Sonambula/ária
1838.09.25	Atya és vőlegény egy személyben, vagy A konstantinápolyi út	Leopold Jansa (hg.) és <i>Taborszki Gabriella</i> (zg.)	Beriot–Asborne: Változatok
		Leopold Jansa	<i>Hevenyéz</i> hegedűn
1838.09.28	Örökké	Leopold Jansa (<i>szerzette és előadja</i>)	<i>Adagio és Rondo di bravura; Capriccio</i>
1838.11.06	Parlagi Jancsi, vagy A szerelem csudái	<i>4-dik felvonásban Sátorfy úr hangászkar' kíséretével</i>	Dicz: Dal üdvözlöt
1839.03.07	Halley üstököse, vagy Pest a haladás világában	<i>Schodelné assz., Erkel, Konti, Egressy B. urak</i> ¹⁸	Mercadante: <i>Eskü/négyes dal</i>

¹⁷ Színlapon lásd „ezen első próba' tételében elnézésért esedezik”.

¹⁸ Színlapon lásd: „Játék folytatában Schodelné assz., Erkel, Konti, Egressy B. urak, a' jutalmazandó [Szerdahelyi József] iránti sziveskedésből, az Eskü daljáték 1-ső felvonásának négyes dalát, karkisérettel fogják adni”.

Dátum	Előadott színdarab	Felvonásközi zene előadói	Előadott művek
1839.04.20	Eskü, vagy A syracusai zsarnok (Il giuramento)	Dimitriyeff Schäfer Miklós	Beriot: Hegedűverseny; Kalliwoda: <i>Fantasia</i>
1839.09.04	Kobold	Vietoris Josephina és Bognár úr	Donizetti: A szerelmi bájital/duett
1839.12.10	Voltaire szünnepjei A párisi adós	hangászkar (a két vígjáték közt)	<i>Labiczky új keringői</i>
1839.12.31	Veszedelemes nagynéne	hangászkar	<i>Labiczky új keringői</i>
1840.02.05	A lepecsételt polgármester, vagy A babonás szekrény	hangászkar	<i>Friebeisz Reményperczek keringői</i>
1840.03.22	Én	hangászkar	<i>Veszely János „Pécsi nemzeti Casino-keringők”</i>
1840.03.29	Leégett ház	hangászkar	<i>Szabó József „Múza hangok” keringői</i>
1840.04.01	Elevenholt házaspár	hangászkar	<i>Böhm Móricz „Még egy bokkrétácska” című új keringői [Döbler Lajosnak ajánlva]</i>
1840.04.05	Kastély az országúton	hangászkar	<i>Kaiser György „Hangbokréta” új keringők</i>
1840.07.02	Két színész	<i>Erős úr</i> énekel zenekar kísérettel ¹⁹	Erős: A hű nő (duett); Curschman: Borsszem Jankó (duett); Erős: A harcos hazatérte (duett)
1840.07.06	Capriciosa, vagy Ne kérdezd a hölgy éveit	Erős úr énekel zenekar kísérettel	Proch: Havasi kürt (szoprán hangra); Rataplan (francia románc)
		Erős úr (Norma) és Schodelné (Adalgisa)	Bellini: Norma/duett
1840.07.25	Két korona	hangászkar	Böhm Móricz: „Sophia-keringők”
1840.10.08	Intermezzo, vagy: A falusi úrfi a városban	hangászkar	Dobozy Károly: „Lajos-keringők”
1840.12.09	A pesti pajkos jurista	hangászkar	Dobozy Károly: <i>Érzélgő magyar; Pesti Lánchíd-keringők</i>

Felvonások között azonban nem csak zeneművek hangoztak el. A magyar színpadok legnagyobb csábító ereje – a zenés előadásokon kívül – a különböző karaktertáncok

¹⁹ Színlapon lásd „*Erős ur pesti honfi 's hies párdalnok, europai művészi utazásából, mellyben művészi tehetségét London, Páris, Berlin, 's a' t. Közönségeinek osztatlan tetzése jutalmazá, haza térvén, ma Először: következő, három, egy maga által, Bariton és Sopran hangon éneklendő párdallal fog föllépni*”.

bemutatásában, s főképp az erőteljes nemzeti érzelmeket ébresztő magyar táncok gyakori előadásában rejlett. Hasonlóan az új zeneművek és kezdő művészek bemutatásának és bemutatkozásának lehetőségeihez, a táncok előadására is számos alkalom adódott. A műsorjegyzék elemzése során találkozunk felvonásközi, illetve előadást megelőző vagy bevégző táncokkal, különböző színdarabokban és operákban előforduló-, valamint ritkábban egyvelegek részeként eltáncolt táncokkal, és nem utolsósorban a némajátékokban és táncjátékokban előforduló táncokkal. Ezek mind – a különböző zenei alkalmakkor előadott egyes zeneművekkel megegyezően – külön egységként kerültek be a műsorjegyzékbe. A táncok fajtáinak ezek alapján történő elemzése meghaladná e dolgozat kereteit, az viszont felületesebb vizsgálat után is feltűnik, milyen nagy szerepet játszott a tánc a Várszínház és a Pesti Magyar Színház zenei életében. Számos alkalommal kerültek színpadra különböző karaktertáncok (francia, kínai, spanyol, orosz, kozák), és magyar nemzeti táncok egyaránt. A Várszínházi korszakban Szöllősy Lajos és Farkas József táncmesterek tanították be a különböző táncokat és táncoltak leggyakrabban felvonásközökben, táncjátékokban.²⁰ Számos színlapon olvasható hirdetés táncoktatásról.²¹ A 19. század közepén népszerűvé vált spanyol bolero, cachucha, a lengyel krakowianka, mazurka és polonéz is gyakran színpadra került. A különböző magyar táncok – lásd többek között a *kettős magyar táncz*, *magány táncz*, *ideális magány táncz*, *tizenkettes táncz* – közül a körtánc volt „a mi reformkori szabályozott magyar báli táncunk, amelyet Szöllősy Szabó Lajos a francia quadrille mintájára alkotott meg”. Farkas József előbb említett, színlapon szereplő hirdetései is körtánc órákra hívják az érdeklődőket. „A körtánc neve nem egy körformára utal, hanem az ellenzéki kör emlékét őrzi, amelyet Fáy András alapított. Ebbe a Kör-be azok a forradalmi érzelmű költők és politikusok tömörültek, akik később a negyvennyolcas törvényeket kivívták. [...] Szöllősy Magyar Quadrille-ját is Fáy András kívánságára nevezték el Körmagyarnak.”²² A műsorjegyzékben körmagyar főként a némajátékokban előforduló táncok között található, de felvonásközi táncként is előadták:

Dátum	Színdarab címe	A körtánc megnevezése a színlapon
1834.03.16	A véletlen vőlegény (némajáték)	<i>Négy páros körtáncz</i>
1834.04.20	Két úr szolgája című vígjáték felvonásai közt	<i>Magyar hatos körtáncz</i>
1835.01.06	A bájrózsa (némajáték)	<i>Halász-körtáncz</i>
1835.02.22	Elrabolt hölgy (némajáték)	<i>Végző körtáncz</i>

²⁰ Kerényi, *Magyar színháztörténet* I, 326–327.

²¹ 1833.10.08-i színlapon Abeles táncmester hirdeti az óráit, az 1833.12.01, 1833.12.03, 1833.12.07, 1833.12.17, 1834.01.18-i színlapokon pedig Farkas József táncmester hirdeti a körtánc oktatását.

²² Mindkét idézetet lásd Vályi Rózsi, *A táncművészet története* (Budapest: Zeneműkiadó, 1969), 189.

Dátum	Színarab címe	A körtánc megnevezése a színlapon
1835.03.26	Falusi lakodalom (némajáték)	<i>Lakodalmi magyar körtáncz</i>
1840.07.09	Magyar hölgy (vígjáték)	<i>Magyar körtáncz</i>
1840.07.11	Tündérlak Magyarországon (regényes víg opera)	<i>Nyolczas magyar körtáncz</i>
1840.08.13	Mádi szüret (némajáték)	<i>Magyar körtáncz</i>
1840.08.17	Mádi szüret (némajáték)	<i>Magyar körtáncz</i>

A Pesti Magyar Színház megnyitása után lassan szerveződő táncrészleg is kezdetben a különböző karaktertáncok előadásával színesítette a színházi előadásokat. A táncjátékok, némajátékok és az ún. arlekinádok népszerűsége a pesti periódusban sem csökkent. A színpadra kerülő felvonásközi zenék és táncok után a két műfajt magába foglaló zenés előadások, az ún. egyvelegek számára és összetételére is érdemes figyelmet fordítani. Műsoradatbázisom szerint a Várszínházban és a Pesti Magyar Színházban 1841-ig összesen tizenhét alkalommal került színpadra quodlibet (egyveleg), vagyis „a vándorszínészet korában gyakori, színjátéktípus-pótló produkció.”²³

A quodlibet dátuma	Az előadott mű zeneszerzője/szerzője	Az előadott mű címe	Az előadott mű műfaja	Előadó
1833.08.03	Kisfaludy Károly	Dobozy halála	néma ábrázolat	
	Mercadante, Saverio	Eliza és Claudio (részlet)	operarészlet	tk. Kántorné
	Katona József	Luca széke (néhány jelenet)	nézőjátékrészlet	
	Székényessy József	Kántorné asszonyához	vers	
	Auber, Francois-Esprit	Kőműves és lakatos (nyitány)	operarészlet	
	Mederitsch, Johann (Gallus)/ Shakespeare, William	Macbeth (részlet)	drámarészlet	tk. Kántorné
		<i>Magyar magány táncz</i>	tánc	
	Brühl, Alois Friedrich	Talált gyermek (néhány jelenet)	vígjátékrészlet	
	Rossini, Gioachino	Tancredi (részlet)	operarészlet	tk. Kántorné
	Rossini, Gioachino	Sevillai borbély (részlet)	operarészlet	tk. Kántorné
	Rossini, Gioachino	Tolvaj szarka (részlet)	operarészlet	tk. Kántorné
Mozart, Wolfgang Amadeus	Varázsfuvola (részlet)	operarészlet	tk. Kántorné	
1834.03.23	Heszmann Ferdinánd	Adagio és Rondo		
	Hus-Desforges, Pierre-Louis	Csellóverseny	versenymű	
	Mercadante, Saverio	Eliza és Claudio (ária)	operarészlet	
	Kalkbrenner, Frédéric	e-moll zongoraverseny, Op. 80, 1. tétel	versenymű	
	Heinisch József	Magyar Ouvertura		
	Arnold György	Magyar Ouvertura		
	Arnold György/ Kisfaludy Sándor	Mátyás király választása (tercett)	operarészlet	
	Kotzebue, August	Rolla halála (egy jelenet)	drámarészlet	

²³ Székely György (szerk.), *Magyar Színházművészeti lexikon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984), 182.

A quodlibet dátuma	Az előadott mű zeneszerzője/szerzője	Az előadott mű címe	Az előadott mű műfaja	Előadó
1834.03.23	Rossini, Gioachino	Tancredi (duett)	operarészlet	
	Mozart, Wolfgang Amadeus	Varázsfuvola (Sarastro áriája)	operarészlet	
	Heinisch József/ Kisfaludy Károly	Kemény Simon (tercett)	operarészlet	
1834.07.06	Shakespeare, William	Hamlet (egy jelenet)	drámarészlet	
	Weber, Carl Maria von	A bűvös vadász (két ária)	operarészlet	
	Müller, Adolf/ Meisl, Karl	A fekete asszony (két jelenet)	operarészlet	
	Katona József	Luca széke (egy jelenet)	színjátékrészlet	
	Bäuerle, Adolf	Mátyás napja Soroksárott, vagy sem embergyűlölés sem megbánás (egy jelenet)	vígjátékrészlet	
	Kotzebue, August	Udvari apród (néhány jelenet)	vígjátékrészlet	
Müller, Wenzel	Újholdvasárnap gyermek (egy jelenet)	operarészlet		
1834.12.08	Auber, Daniel-François-Esprit	Kóműves és lakatos (duett)	operarészlet	
	Mederitsch, Johann (Gallus)/ Shakespeare, William	Macbeth (részlet)	drámarészlet	
	Hérould, Louis-Joseph-Ferdinand	Marie (ária)	operarészlet	
	Rossini, Gioachino	Olasz nő Algírban (duett)	operarészlet	
	Hensler, Karl Friedrich – Perinet, Joachim	A prágai két néne, vagy a Pestre vándorlott szabólegény (tréfás jelenetek)	vígjátékrészlet	
	Rossini, Gioachino	Szerencsés tévedés (L'inganno felice)(<i>ária</i>)	operarészlet	
	Hérould, Louis-Joseph-Ferdinand	Zampa, vagy a márvány hölgy (ária a második felvonásból kardallal)	operarészlet	Lendvay Márton
1835.04.30	Lásd in Zsb – a zsebkönyv nem részletezi az előadott műveket			
1835.05.11				
1835.09.17	Raimondi, Pietro	Cavatina	cavatina	
	Castelli, Ignaz Franz	A házasság	vers	
	Hérould, Louis-Joseph-Ferdinand	Marie (ária)	operarészlet	
	Hérould, Louis-Joseph-Ferdinand	Marie (duett és egy jelenet)	operarészlet	
	Rossini, Gioachino	Sevillai borbély (Rosina áriája)	operarészlet	
	Megyeri Károly	A solymosi vár (egy jelenet)	színjátékrészlet	
	Hérould, Louis-Joseph-Ferdinand	Zampa, vagy a márvány hölgy (duett)	operarészlet	
1836.07.03	Müller, Adolf/ Meisl, Karl	A fekete asszony (Hanni áriája)	operarészlet	
	Voss, Julius	Félbenszakadt hangverseny (ária)	operarészlet	
	Mederitsch, Johann (Gallus)/ Shakespeare, William	Macbeth (egy jelenet)	drámarészlet	

A quodlibet dátuma	Az előadott mű zeneszerzője/szerzője	Az előadott mű címe	Az előadott mű műfaja	Előadó
1836.07.03	Kotzebue, August	A szerencsétlenek (egy jelenet)	vígjátékrészlet	
	Rossini, Gioachino	Tolvaj szarka (Podesta áriája)	operarészlet	
	Hérolde, Louis-Joseph-Ferdinand	Zampa, vagy a márvány hölgy (duett)	operarészlet	
1836.10.22	Czuczor Gergely	Hunyadi	vers	Megyeri Károly
	Hérolde, Louis-Joseph-Ferdinand	Marie (duett)	operarészlet	
	Heinisch József	Mátyás király választása (ouverture és bevezetés)	operarészlet	
	Rossini, Gioachino	Olasz nő Algírban (duett)	operarészlet	
	Haydn, Joseph	Perseus és Andromeda (ária karral)	operarészlet	
	Vörösmarty Mihály	Túlvilági kép	vers	Fáncsy Lajos
	Drechsler, Joseph/Raimund, Ferdinand	Tündérvilági leány, vagy a paraszt mint dúsgazdag (a hamvszedő áriája)	operarészlet	
	Hérolde, Louis-Joseph-Ferdinand	Zampa, vagy a márvány hölgy (nyitány)	operarészlet	
1837.10.16	Hérolde, Louis-Joseph-Ferdinand	Zampa, vagy a márvány hölgy (3. felvonás vége)	operarészlet	
	Vörösmarty Mihály	Hontalan	vers	Egressy Gábor
	Bellini, Vincenzo	Az ismeretlen nő (La straniera) (duett és jelenet)	operarészlet	
	Hérolde, Louis-Joseph-Ferdinand	Marie (duett)	operarészlet	
	Bellini, Vincenzo	Norma (ária és egész jelenet)	operarészlet	
	Auber, Daniel-François-Esprit	A portici néma (Mazaniello áriája)	operarészlet	
	Kotzebue, August	A szerencsétlenek (egy jelenet)	vígjátékrészlet	
1838.04.27	Brühl, Alois Friedrich	Talált gyermek (jelenet)	vígjátékrészlet	
	Vörösmarty Mihály	Az árvizi hajós	vers	Laborfalvi Róza
	Bellini, Vincenzo	Beatrice di Tenda, vagy: Az ursinói kastély (összeesküdtek kara)	operarészlet	
	Blachetka L.	<i>Magyar változatok zongorán</i>	variációk	<i>Baldiri Nina</i>
	Bellini, Vincenzo	Norma (bevezető kar és ária)	operarészlet	
	Bellini, Vincenzo	Norma (duett)	operarészlet	
	Cherubini, Luigi	Párizsi vízhordozó, vagy a vész napja (nyitány)	operarészlet	
	Rossini, Gioachino	Tolvaj szarka (nyitány)	operarészlet	
1838.05.08	Rossini, Gioachino	Tolvaj szarka (duett)	operarészlet	
	Pacini, Giovanni	A hű feleség (duett)	operarészlet	Éder Lujza és Zsivora József
	Merk, Josef	<i>Magyar változatok violoncellora</i>	variációk	
	Vieuxtemps, Henry	<i>Változatok hegedűre</i>	variációk	<i>Keiser ur</i>

A quodlibet dátuma	Az előadott mű zeneszerzője/szerzője	Az előadott mű címe	Az előadott mű műfaja	Előadó
1838.05.08	Mozart, Wolfgang Amadeus	Varázsfuvola (nyitány)	operarészlet	
	Spontini, Gasparo	Vesztaszűz (ária és duett)	operarészlet	Erkel József és Frikk Fülöp
1839.04.04 ²⁴	Romberg, Bernhard	Elegia		
	Isouard, Nicolo	Joconde (ária)	operarészlet	
	<i>Kirchlener urtól</i>	Kréta törvénye (finale)	operarészlet	
	Rossini, Gioachino	Semiramide (duett)	operarészlet	
		<i>Szavallás hét képpel (Tableaux)</i>	versek	
	Menter, Joseph; Erkel Ferenc	<i>Változatok Bartay Endre »Csel« című operájának magyar toborzó kardal témájára</i>	variáció	
1838.06.02 ²⁵	Proch, Heinrich	Alpesi kürt		
	<i>Kreutzer Konrád</i>	Ária	ária	
		Felolvasás		<i>Frankenburg</i>
	Garay János	Hunyad kardja	vers	
	Kunoss Endre	A kereszt	vers	
	Thalberg, Sigismond	<i>Változatok, zongorára, Montechi és Capuletti daljátékából</i>	variáció	
1839.11.02 ²⁶	Kummer, Heinrich Gotthelf	<i>Adagio és Variációk violoncellora</i>	variáció	
		<i>Nagy ária olasz nyelven</i>	ária	
	Mercadante, Saverio	Eskü, vagy a syracusai zsarnok (Il giuramento) (1. felvonásból kvartett és finálé)	operarészlet	
	Beethoven, Ludwig van	Fidelio (egy kar)	operarészlet	
	Beethoven, Ludwig van	Fidelio (nyitány)	operarészlet	
	Weber, Carl Maria von	Oberon (nyitány)	operarészlet	
	Rossini, Gioachino	Olasz nő Algírban (nyitány)	operarészlet	
	Rossini, Gioachino	Semiramide (duett)	operarészlet	
	Egressy Béni/ Vörösmarty Mihály	Szózat	vers	
	Egressy Béni	Vadász kar	kar	
	Strebinger, Matthias	Variációk egy magyar téma felett	variációk	
	Heinemayer, Ernst Wilhelm	<i>Változatok Flautára</i>	variációk	
1839.12.21	Színlapon lásd: <i>Koszorú, dramai operai, parodiai, táncz, és hangászati virágokból szerkesztve, 's a' színészet'</i> minden osztálybeli tagjai által fonva 3 részben. A' virágok: Bellini-, Koloschanszky-, Munkácsy-, Pály-, Romani-, és Vörösmarty-tól./ A' koszorú-fűzők: 1-ső rész [felsorolva színészek], 2-dik rész [színészek], 3-dik rész: Schodelné assz., Éder Luiza k. a., Erkel Ferencz úr, Joob úr, Konti úr, Frikk úr. Segédek: A' mindkét nembeli t. cz. kardalnoki, táncz- és hangászkarri személyzet.			

²⁴ A műsoradatbázisban lásd *Nagy muzsikai, hang, szavalati, és plasticai Academia 2* szakaszban.

²⁵ A műsoradatbázisban lásd *Humoristicai felolvasás Hangszattal és szavalással*.

²⁶ Műsorjegyzékemben lásd *Nagy Hangászati Academia 2* szakaszban.

A quodlibet dátuma	Az előadott mű zeneszerzője/szerzője	Az előadott mű címe	Az előadott mű műfaja	Előadó
1840.10.31 ²⁷	Ernst, Heinrich Wilhelm	Andante Spianato		
	Kummer, Friedrich, Auguste	<i>Koboz-verseny, Nagy Fántásia</i>	versenymű	
	Vörösmarty Mihály	Az ősz bajnok	vers	
	Auber, Daniel-François-Esprit	A portici néma (nyitány)	operarészlet	
	Ernst, Heinrich Wilhelm	A velencei karnevál		
	Herz, Henri	Zongoraverseny	versenymű	

A fenti táblázat az egyes egyvelegekben elhangzott műveket nem az előadás sorrendjében tünteti fel, amelynek oka, hogy a műsoradatbázis különböző szempontok szerint történt forgatása során a színlapokon megjelenő előadási sorrend megváltozott. Az azonosítatlan zeneműveket, és színlapról származó idézeteket ismét kurzívval jeleztem. Ahogy a táblázatból is látszik, a quodlibetek során a közönség által leginkább kedvelt áriák, duettek, nyitányok, versek, ritkább esetben különböző variációk, és versenyművek hangzottak el. A felvonásközi zenék sorában is hasonló repertoár rajzolódik ki.

A legkedveltebb quodlibet-szerző Rossini, Bellini és Hérolde, de Haydn, Mozart, Beethoven, Mercadante, Auber, Cherubini, és Pacini operáinak egyes áriái, duettjei is az egyvelegek részévé váltak. Meglepő azonban, hogy táncos produkció a jelen összesítés szerint csupán egyszer, 1833. augusztus 3-án került színpadra egyveleg részeként. Ez utóbbi műfajjal tehát – ha nem kifejezetten táncjáték, némajáték, vagy zenés színmű került színpadra – inkább a felvonások szünetében, illetve előadások után és alatt szórakoztatták a közönséget.

Az ilyen alkalmakkor előadott költemények nagyrészt Vörösmarty tollából származnak. Az 1839. november 2-i Glötzer József tiszteletére adott *Nagy hangászati Academia* részeként Vörösmarty Mihály Szózata Egressy Béni zenéjével hangzott el. Köztudott, hogy a Szózat mindenki által ismert megzenésítése csak 1843. május 10-én, a Nemzeti Színház által kiírt pályázatra készült el. A legújabb Egressy-életrajz műjegyzéke szerint ez már a szerző második Szózat-megzenésítése volt, az első az 1839. november 2-án megtartott hangászati akadémia részeként a „négyes karszemélyzet” előadásában adatott elő. Ez utóbbinak zenéje ismeretlen, s a műsorjegyzék szerint közölt harmadik férfikari

²⁷ Műsorjegyzékemben lásd *Nagy hangászati és szavalati Akademia*.

megzenésítés kottás forrása sem maradt fenn.²⁸ A november 2-i hangversenyen elhangzó Egressy-műről a következőt olvasható az említett műjegyzékben.

Zeneszerzői bemutatkozására viszonylag későn – 25. életévét betöltve – került sor, egy vegyes összeállítású hangverseny keretében (Pesti Magyar Színház, 1839. november 2.): *Szózat*-megzenésítését és *Vadászkarát* a teátrum férfikara adta elő. Úgy tűnik, első ismert alkotásainak műfaji hátterében még jórészt a hajdani, sárospataki élmények álltak. Egressynek e korai (s a költemény valamennyi megzenésítését tekintve is vélhetően a legkorábbi keltezésű) *Szózat*-kompozíciója nem maradt ránk.²⁹

A Sziklavári által említett *Vadászkar* a hangverseny második szakaszában került előadásra. A hangversenyen elhangzott Mercadante *Eskü*-jének négyes dala is, amelyet Schodelné Klein Rozália, Erkel József, Konti Károly és Egressy Béni adtak elő a jutalmazandó karnagy tiszteletére. Ugyanezen kvartettet fent már említettem a felvonásközi zenék között, ugyanis az 1839. március 7-i színlap közlése szerint a négy énekes ugyanezzel kedveskedett az akkor jutalomjátékot nyert Szerdahelyi Józsefnek.

²⁸ Sziklavári Károly, Egressy Béni (Budapest: Mágus Kiadó, 2012) (= Magyar zeneszerzők 37, szerk. Berlász Melinda) 38.

²⁹ Uo, 10–11.

146

Nagy hangászati ACADEMIA.

Bérlet (Pesti magyar színház.) szűnés.

GLÖTZER JÓZSEF kartinító jutalmául:

Szombaton, November 2-kán, 1839. adatik:

NAGY HANGÁZSATI ACADEMIA

2 Szakaszban.

Első szakasz részei:

1) „EIDELIO” operának ouverturje Beethovenétől.
2) „SZÓZAT” költemény Vörösmartytól, négyes énekben foglalta Egressy Benjamin, énekli a négyes karszemélyezet.
3) ADAGIO ÉS VARIÁTIÓK (változatok) Kummertől violoncellóra, játssa SCHLESINGER úr a színház kar tagja. | 4) NAGY ÁRIA olasz nyelven, énekli CORNEGA assz. a londoni olasz opera volt tagja.
5) „OLASZ-NÓ ALGIRBAN” című operának ouverturjét Rossinótól, KÉT MANDOLINON quartet kísérettel játssza GOBBI ADELAIDE k. a. és GOBBI LUIGI ÚR TESTVÉREK.
6) FIDELIO operából egy Kar, énekli a Karszemélyezet. |
|--|---|

Masodik szakasz részei:

1) „OBERON” daljáték ouverturje Weber K. Mariától.
2) „KETTÓS DAL” Szemiramide operából éneklik CORNEGA assz. a londoni olasz opera volt tagja, és SCHODELNE assz.
3) „VÁLTOZATOK” magyar thema felett, szerzette Strebinger, játssa KAI-SER UR a színház hangászkar tagja. | 4) „VADÁSZ KAR” Egressy Benjaminsától, énekli a Karszemélyezet.
5) „Változatok Flautára, szerzette Heinemayer, játssa LOSCHDÖRFER ÚR a színház hangászkar tagja.
6) „ESKÜ” opera első felvonásainak négyes éneke, és finalja — éneklik SCHODELNE assz. KONTI — ERKEL — EGRESSY BENJ. urak. |
|---|--|

A' t. közönség' minden karbeli tagjainak kegyébe mely tisztelettel ajánla magát

Glötzer József, kartinító.

Kéretnek a páholyokat, és zártzsekket bérlő t. c. uraságok, hogy bérlett páholyaik, és helyeik iránt dél-előtt 11 óráig rendelést tenni méltóztatassanak, ontól másoknak adatnak ki.

CORNEGA assz. GOBBI ADELAIDE k. a. KOBBI LUIGI ur, a' jutalmazandó iránti sziveskedésből válatták el működő részeiket.

Kezdeté 7-tedfélkor, vége 9-kor.

Bemeneti ár váltó czédulábau: Földszinti a középpaholy 8 fl. — Második emeleti páholy 6 fl. — Földszinti zártzék 1 fl. 30 kr. — Második emeleti zártzék 1 fl. 20 kr. — Földszinti bemenet 1 fl. — Második emeleti bemenet 40 kr. — Karzati bemenet 15 kr. Belépő jegyeket válthatni reggel 9 órától 12-ig a délután 3 órától kezdve a pénztárnál.

KOVÁCSné assz., és LENDVAY úr, szabadsággal elutaztak.

Im Gasthofs „zu den 7 Churfürsten“ in Pesth findet Sonntag den 3. November 1839 für diese Herbst Saison die zweite Reunion statt.

Verkaufungs-Anzeige. Am 4. November 1839. werden in der zweifachen Reunion, welche am 25. und 26. November in dem Marzipanischen Hause verschiedne Modellen und Effecten in den gewöhnlichen Auktionations-Stunden gegen gleich anzureichende Bezahlung veräußert werden. Kaufwillige werden hierzu geladen.

Das aus allen Sorten Reichenberger Zucker bestehende Waarenlager des gefertigten, befindet sich nunmehr im Paternoster-Gassl im von Urmenyischen Hause.

Isac Hertzka.

Szigetvár eredeti szimfoniái: „PORKALAK. VAZUL. ABA.“ Isadréban, finom simmel velinen vastag congrév nyomatu borítékban, egy kötetben, Eggenberger, Heckenast könyvtáros uraknál, és az magyar színház' esarnokában 2 pengő forintot megszereshetők. — Hasonló kiadásban, ugyan azon helyeken kapható: „GYÁSZVITTEZEK“ eredeti

Glatte und fagonirte Thibet in allen Farben werden zu herabgesetzten ganz billigen Preisen verkauft: in der Handlung „zu den Grazien“ in Pesth.

Az 1839. november 2-i hangverseny színlapja az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárának gyűjteményéből.

IV. A FORRÁSOK KRITIKAI ÉRTÉKELÉSE

Minden forrástípusnál merülnek fel problémák, amelyeket más forrás alapján ellenőrizni kell. A források által közölt információk megbízhatósága adattípusonként változó, műsorjegyzékem összeállítása során egyértelműen a színlapok adatai számítottak fő forrásnak, a zsebkönyvek pedig mellékforrásnak. Utóbbiakban több pontatlanságot ismertem fel vizsgálatuk során, mint a színlapok esetében. A színlapokon feltüntetett adatok többsége megbízható forrásként szolgált az előadások időpontját, címét, szerzőjét, és fordítóját tekintve, igaz szinte minden adattípusnál merültek fel itt is kérdések. Ezek közül a legfontosabb, amit nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a színlapok az előadást megelőzően készültek, és soha nem lehetünk biztosak abban, hogy az előadást valóban megtartották-e, illetve úgy tartották-e meg, ahogy az a színlapon feltűnik. Egy-egy színész megbetegedése miatt, vagy valamilyen más okból kifolyólag a színház kénytelen volt műsorváltogatást végrehajtani.¹ Ezért szükséges más forrás alapján ellenőrizni, és adott esetben javítani a színlapok adatait.

IV.1 Dátum

Egyes esetekben, amikor nem volt egyértelmű az adott előadás időpontja, erre a zsebkönyvekben kerestem a választ, vagy ha ez nem volt meggyőző, más jegyzékekben, illetve a korabeli sajtó beharangozói, előzetesei vagy kritikái alapján próbáltam pontosítani az előadás időpontját. A teljes anyag sajtó alapján történő felülvizsgálata még várat magára, a zsebkönyveket azonban a vizsgált periódus teljes tartamára vonatkozóan egybevettem a színlapokkal. A források mindkét irányban tartogattak meglepetéseket. Nemcsak a színlapon szereplő dátum lehetett téves, illetve értelemszerűen nem informált a műsorváltásról, hanem számos alkalommal a színlap és zsebkönyv adatainak összevetése során az derült ki, hogy a zsebkönyv téved. A következő helyeken szerepel a vizsgált periódusban a színlapok keltezésétől eltérő dátum a zsebkönyvben:

¹ Staud (szerk.), *A magyar színháztörténet forrásai* I, 59.

Szindarab normalizált címe	A színlap keltezése	A zsebkönyv keltezése	NSz 150 évének műsorjegyzéke
Királyi parancs	1833.11.13	1833.11.15	
A havasi rémkirály és az embergyűlölő	1833.12.26	1833.12.25	
A véletlen úrrá levés	1833.12.29	1833.12.28	
Műveltség és természet, vagy: A képmutatók	1833.12.28	1833.12.27	
Tündérkastély Magyarországon	1834.02.13	1834.02.12	
Montfaucon Johanna	1834.05.02	1834.05.01	
Hangverseny	1834.07.08	1834.07.06 ²	
A süket néma	1834.08.02	1834.08.01	
Királyi parancs	1835.10.07	1835.10.10	
Két altiszt	1835.12.30	1835.12.31	
Vasálorca	1836.06.29	1836.07.01	
Belizár	1836.10.29 ³	1836.10.31	
Vazul	1838.01.30	1838.01.29	
Elmellőzés	1840.02.19 (bem.)	1840.02.07	1840.02.19 (bem.)
Sevillai borbély	1840.07.29	Zsb deest	
Havasi rózsa	1840.07.30	1840.07.29	
A bűvös vadász	1840.07.31	1840.07.30	

Mivel a zsebkönyvek utólagos műsorközléseket tartalmaznak, és a színházi évad végén, utólag összeállított műsorjegyzékeket közölnek, ezekben a jegyzékekben a műsorváltozásoknak elvben szerepelniük kell. A dátumok esetében azonban – épp az utólagosság miatt – gondolnunk kell arra is, hogy egyszerű elírásról van szó. Ezeket a helyeket éppen ezért további források alapján kell tisztázni. Amennyiben erre nem volt lehetőség a dátum esetében a színlapadatot tartottam meg, de a táblázat megjegyzések oszlopában külön figyelmeztettem a dátummal kapcsolatos bizonytalanságra.

A zsebkönyvekben közölt műsorjegyzék a darabok címe, műfaja és a felvonások száma után néhány esetben a bemutatókat is feltünteti. Néhol azonban hibásan jelzi. Az 1839. július 27-i *A bűvös vadász* előadás esetében például téves az „Először” jelzés, mivel a színlap alapján tudjuk, hogy majdnem pontosan egy évvel korábban, 1838. július 28-án volt a darab Pesti Magyar Színház-beli bemutatója. A kiskönyvekben lévő műsorjegyzékek a szindarabokkal esetlegesen egy estén előadott zenékről csak ritkán, a táncok előadásáról egyáltalán nem tudósítanak. Bár az adatokat utólag, évad végén közlő könyvecskék pótolhatatlan forrásnak számítanak a színlapadatok kiegészítéséhez, tapasztalataim szerint

² Az aznap előadott *A tiltott portékák* a zsebkönyvben nem jelenik meg.

³ Lásd Játékszini híradás: „A' budai játékszini Igazgatás részéről, tisztelettel jelentetik a' n. é. tt. Közönségnek, hogy a' mai napra Fánecsy Lajos' jutalmára kihirdetett Belizár' című Szomorújáték, véletlen közbejött akadályok miatt, jövő hétfőre [ti. okt. 31] halasztatván, a' színház, ma zárva marad.”

más forrásokkal való összevetés nélkül nem adnak teljes képet a társulatról, és az általuk előadott műsorról.

Hajdu Algernon jegyzékének átvizsgálása után kitűnik, hogy ő is a zsebkönyvek és színlapok alapján készítette statisztikáját, s a zsebkönyvek fenti táblázatban sorra vett tévedéseit nem vette át. Van néhány eset, amikor a statisztikájában szereplő műsorközlés mégis eltér az általam, színlapok alapján összeírt műsor adataitól. Ilyenkor, Hajduval ellentétben nem a zsebkönyv, hanem a színlap adatait vettem alapul – kivéve a tényleges műsorváltozás tényét –, és minden ilyen téves vagy bizonytalan esetet szintén megjegyzésként közöltem. Két esetben a téves információk bemutatók dátumára vonatkoztak. Az egyik ilyen probléma egy zsebkönyvi elírás, amelyet a fenti táblázatban is feltüntettem (*Elmellőzés* című darab). A másik, bemutatót érintő tévedés a *Pókaiak* 1838. szeptember 19-i bemutatóját két nappal megelőző téves beharangozás volt. Ez utóbbi megtalálható az alábbi táblázatban is, amelyben a Hajdu jegyzék vizsgálata során talált eltéréseket részletezem. Bemutatók tisztázásához a *Nemzeti Színház 150 éve* függeléke alapján ellenőriztem az adatokat.

Műsoradatbázisom közlése		Hajdu Algernon közlése
Sajdár és Rúrik	1838.05.24	Párisi naplopó
A párizsi semmirekellő	1838.05.25	Báthory Mária (dr.)
Pókaiak (bem.) [téves]	1838.09.17	Bujdosó Ámor
Pókaiak (bem.)	1838.09.19	Pókaiak
A szerelmi bájital	1838.12.26	Beatrice di Tenda
1839. március 23-tól 1839. április 1-ig nincs adat.	1839.03.24	Akadémia (lásd még „25–30-ig Zárva”)
	1839.03.31	Akadémia, Menter József közreműködésével
Nincs adat	1839.09.10	Foster testvérek
Báléj	1840.01.26	Garaboncás diák
Erre a napra a zsebkönyv tévesen <i>Elmellőzést</i> tüntet fel, amelynek bemutatója csak február 19-én volt. Színlap erre a napra nincs.	1840.02.07	Kobold
A színlap csak 22-re hirdette a Miss Baba előadását, de Hajdu Algernon közlése szerint 22-én és 23-án is előadták.	1840.02.23	Miss Baba, vagy Marczibilla, a Caspium tengermelléki mátká
IV. Henrik házassége	1840.05.16	Esküből és Bájitalból részletek. Színdarabot erre a napra nem tüntet fel (a zsebkönyv sem).
Bátori Mária (opera)	1840.08.14	Zampa, vagy A márvány hölgy
A november 1-jei színlapon lásd „Holnap [...] a' színház zárva lesz”	1840.11.02	Hangverseny

Tekintve, hogy ez idáig csak Hajdu Algernon László jegyzéke és a Nemzeti Színházi kataszterek vették sorra előadásról előadásra a Pesti Magyar Színház /Nemzeti Színház műsorát – a Staud-jegyzék és a *Nemzeti Színház 150 évének* jegyzéke, mint említettem csak

bemutatókat tüntet fel – a műsorjegyzékemet megelőző legrészletesebb műsorközléssel való összevetés elengedhetetlen volt az adatok tisztázása érdekében. A fenti táblázatból kitűnik, hogy Hajdu statisztikája több helyen téves adatokkal szolgál. Az 1840. május 16-i *IV. Henrik házasság élete* című vígjáték helyett Hajdu Algernon és a zsebkönyv operarészletek előadását hirdeti. Mivel esetleges műsorváltásra utaló jel nincs, a színlap adatait vettem alapul műsorjegyzékemhez. Amikor a Hajdu-jegyzék a színlapoktól eltérő színdarabot tüntet fel, és más forrás nem támasztja alá Hajdu közlésének hitelességét – van olyan, hogy Hajdu műsorközlése ellentmond a színlap és zsebkönyv adatainak egyaránt –, természetesen ismét a színlapok adataira kellett hagyatkozni. Hibás adatokat közöl a Hajdu-féle statisztika többek között akkor is, amikor a szeptember 17-i *Pókaiak* helyett *Bujdosó Ámort*, a december 26-i *A szerelmi bájital* helyett pedig *Beatrice di Tendát* ír. 1840. november 2-ára a Hajdu Algernon jegyzék hangversenyt tüntet fel, ám a november 1-jei színlapon egyértelműen jelezték, hogy „Holnap [...] a' színház zárva lesz”. A statisztika legnagyobb hiányossága azonban, hogy a színházban zajló zenei eseményekről ritkán számol be. Található a jegyzékben azonban olyan kiegészítő információ is, amelyet más forrás nem támaszt alá, s ezekről a színlapok alapján nem tájékozódna. Lehetséges, hogy Hajdu a korabeli sajtóból vette a színlapnak és zsebkönyvnek egyaránt ellentmondó adatokat. A táblázatban ezen eseteket szürke színnel jeleztem. Az említett, Hajdu–statisztikában előforduló hibák egyértelműek, ám műsorjegyzékem többek között ezen elírásokat és hiányosságokat hivatott korrigálni.

Ahogy fent említettem, a műsoradatbázisban szereplő színdarabok bemutatói dátumát az OSzK Színházörténeti Tár és Zeneműtár katalóguscéduláin közölt keltezésekkel is minden esetben összevettem. Ez a felülvizsgálat is vetett fel olyan problémát, mint a színlap által 1833. augusztus 30-ára hirdetett *Mombelli grófok, vagy Az atya és az ő gyermekei* című színdarab esetében, amelynek N.Sz.M.14 jelzetű katalóguscédulája 1833. szeptember 12-re datálja a várszínházi bemutatót. Ebből arra következtethetnénk, hogy az augusztus 30-i előadás végül elmaradt, ám műsoradatbázisom szerint szeptember 12-én a *Molnár és gyermeke* került előadásra, amely adatot a színlap és a zsebkönyvi közlés egyaránt alátámaszt. Ez esetben valószínűleg a katalóguscédula közlése hibás. A datálás pontosítását megnehezíti, hogy Bayer ráadásul a színlap közlésétől eltérően egy nappal későbbre, augusztus 31-re regisztrálja a *Mombelli grófok* előadását.⁴

⁴ Bayer, *A Nemzeti Játékszín története* II, 88.

Műsorváltozás

Minden esetben külön kellett mérlegelni és bevonni további forrásokat. Maradtak olyan eltérések, amelyeknél nehéz egyértelműen eldönteni, hogy az elírás véletlen vagy műsorváltozás történt, amelyet a színlapok már nem jeleznek. Így például a Pesti Magyar Színház 1840. június 5-i színlapjának *Haramiák* című szomorújátéka helyett a zsebkönyv *Hamlet* előadást jelez, az 1838. május 24-re hirdetett helyett pedig *Sajdár és Rúrik* a zsebkönyv *Bátori Máriát* tüneti fel. Utóbbi napra Hajdu Algernon jegyzéke egy harmadik darabot jelez, *A párizsi semmirekellő* (Hajdunál *Párisi naplopó*) című vígjátékot – amelyet egyébként a színlap szerint egy nappal később, május 25-én adtak elő.⁵ Van azonban olyan eset, ahol más források bevonása segítségével sikerült tisztázni az előadás pontos adatait. Az 1835. február 14-i várszínházi színlapnak ellentmondva, amely a *Baköz, vagy: Az ártatlan hibások* előadást hirdeti, a zsebkönyv műsor-naptárában *A bájrózsa* szerepel. Ez utóbbi tisztázásához Bayer József műsorközlését vettem igénybe, ahol a darabok címén kívül a bemutató dátuma és az adott darab adott évben történt előadásainak száma – a pontos dátum közlése nélkül – szerepel.⁶ Bayer adatai egyértelműsítik a műsorváltozást, amelyet a várszínházi színlapok nem jeleznek. Bayer közlése szerint a *Baköz, vagy Az ártatlan hibások* című darab 1835-ben csak két alkalommal – február 16-án és október 8-án⁷ –, a *Bájrózsa* című némajáték pedig hét alkalommal – január 6-án, február 2-án, február 14-én, április 6-án, május 31-én, július 27-én és szeptember 27-én – került színpadra. A számok egyértelműen alátámasztják, hogy 1835. február 14-én a színlap közlésétől eltérően, a *Bájrózsa* került előadásra, ezáltal a zsebkönyv utólagos műsorközlése nyer igazolást. A várszínházi műsorban több ilyen problémás eltérés nem mutatkozott.

A műsorváltozás egyértelmű eseteire a Pesti Magyar Színház műsorában is találunk példát a műsorjegyzék átvizsgálása során. A periódus színlapjai között hét, műsorváltozást jelző példányt találunk. A pesti színlapok többféleképpen jelzik a darabváltozást: külön, kisméretű *Játékszíni jelentéssel*, *Darabváltozást* jelző pecséttel, esetleg a végül színpadra kerülő színdarab színlapján egy megjegyzéssel, ahogy a következő ábra első sorában látszik:

Dátum	Tervezett darab	Játszott darab	Műsorváltozás jelzése
1837.11.20	Monaldeschi	A párisi semmirekellő	A játszott darab színlapján ⁸

⁵ Lásd a táblázatban a 90. oldalon.

⁶ Bayer, *A Nemzeti Játékszín története* II, 420-449.

⁷ Lásd a műsorjegyzékemben.

⁸ A párisi semmirekellő színlapján lásd: „Egressy Gábor úr’ megbetegedése miatt a’ hirdetett játék helyett adatik:”

Dátum	Tervezett darab	Játszott darab	Műsorváltozás jelzése
1840.01.31	Elmellőzés	Pajzán ifjú	<i>Darabváltozás pecsét</i>
1840.02.02	Kobold	Ludas Matyi	<i>Játékszíni jelentés</i>
1840.06.18	Ernst H. W. búcsúhangversenye június 19-re halasztva		<i>Játékszíni jelentés</i>
1840.06.23	Veszedelmes nagynéne	Elevenholt házaspár; A két feledékeny	<i>Darabváltozás pecsét</i>
1840.08.14	Bátori Mária (opera)	Zampa, vagy a márvány hölgy	<i>Darabváltozás pecsét</i>
1840.10.01	Borgia Lucretia	A peleskei nótárius	<i>Darabváltozás pecsét</i>

Az ábra első sorában látható *Elmellőzés* bemutatójának elhalasztásának oka ismeretlen. Bővebb információval akkor rendelkezünk, ha a műsorváltozásról játékszíni jelentés számol be, ahogy a következő műsorváltozásnál történt. A *Kobold* című darab előadását Bartháné betegsége miatt törölték: „BARTHÁné asszony hirtelen történt betegsége miatt mára kihirdetett *Kobold* című bohózat helyett adatik: *Ludas Matyi*”. Heinrich Wilhelm Ernst június 18-ra tervezett nagy búcsú hangversenye „közbejött akadályok miatt” halasztatott másnapra. Egyes színlapokon található egyfajta piros ceruzás írás, amely a Pintér – „vö. Pintér” – nevet tünteti fel, s piros színnel közli a tényleges előadás címét is. A *Veszedelmes nagynéne* színlapján is megtalálható a név, és a végül színpadra került *Elevenholt házaspár*, valamint *A két feledékeny* című Kotzebue–vígjáték címe. A Pintér névhez az OSZK Színháztörténeti Tárában nem tudunk forrást társítani, jelenleg nem megfejthető a személy kiléte. Lehetséges, hogy egy, talán sajtó alapján felülvizsgálatot végző személyről van szó. Mindenesetre Hajdu Algernon statisztikájában is a két Kotzebue–mű szerepel ezen a napon.

Az 1840. augusztus 14-én eltörölt *Bátori Mária* előadás eltörlésének oka nem ismert, azt viszont tudjuk, hogy az 1840. október 1-jei *Borgia Lucretia* előadást a nyári hónapokban amúgy is hiányolt Schodelné Klein Rozália betegsége hivatkozva lemondta. Tallián Tibor a következőket írja Schodelné ekkori viselkedéséről:

Schodelné magatartása a két bécsi szereplés között azt valószínűsíti, hogy az 1838-ban megszakadt német pályafutás újrakezdésében reménykedett. Pesti kötelezettsége teljesítését meglehetősen könnyedén vette. Október 1-től november 10-ig gyengélkedett – alkalmas idő szerepek betanulására németül. És talán a belső distanciálódásra is felhasználta a betegeskedést a magyar ügyektől [...]”⁹

⁹ Tallián, *Schodel Rozália és a magyar hivatásos operajátszás kezdetei*, 101.

A Donizetti mű helyett az egyébként népszerű, de agyonjátszott *A peleskei nótárius* került ekkor színre. A zsebkönyvben már a javított műsor olvasható.

IV.2 Cím

Kevésbé gyakori, de létező probléma a darabcímek helytelen feltüntetése a színlapon. August Kotzebue *Lantos és törvényszék* című darabja egy véletlenszerű elírásból adódóan korai, 1834-es és 1835-ös színlapokon következetesen *Lantos és környékszék* formában olvasható. Az 1834. július 6-i színlapon már utólagos piros ceruzás bejegyzés jelzi a helytelen címhasználatot. A *Zsebkönyv* című Kotzebue-művet 1837. január 31-től már *Jegyzőkönyv* címen is hirdetik a színlapok.

A pesti magyar színházi periódus színlapjai között is található címjavítás, mégpedig a *Dús és szegény* című darab esetében, amelyet 1840. március 20-tól már *Gazdag és szegény* címen hirdettek. A nyomdának szánt példányon szereplő címjavítást a színdarab címváltozást megelőző színlapján jelzik:

Az elírások mellett a mai felhasználó számára a legfontosabb problémát épp az imént példaként felhozott változtatások és címvariánsok jelentik, illetve az, hogy a korabeli címváltozatok fordítások esetében gyakran csak épphogy emlékeztetnek a mai használatban lévő formára. Ennek oka az is lehetett, hogy nem ritkán maga a darab is átdolgozásban került színre. Ezeket a formákat természetesen egységesítve és normalizálva közlöm a műsorjegyzékben. A címeket egyrészt – korábbi darabok esetében – a *Magyar Színháztörténet*

név-, illetve darabmutatója,¹⁰ másrészt a *Nemzeti Színház 150 évének* függelékében¹¹ szereplő műsorjegyzék alapján egységesítettem.

IV.3 Szerzők

Gyakori probléma a színlapokon a nevek helyesírása, illetve a magyarítása során helytelenül írt forma. Ilyen többek között a Carl Maria von Weber helyett Wéber Mária Károly; Victor Hugo helyett Hugó Viktor, Alexandre Dumas helyett Dumás Sándor; Gaetano Donizetti helyett Donizetti Kajtán; Carl Töpfer helyett Töpfer Károly; William Shakespeare helyett Shakspeare Vilmos; Heinrich Cuno helyett Kúnó. Ennél azonban nagyobb gondot okoz, ha a színdarabok szerzői hibásan szerepelnek a színlapon, vagy egyáltalán nem is tüntetik fel azt. A hibás közlésre jó néhány példa akad. A *Testvérek ellenkezése* című színdarab esetében sorra helytelen szerzőnevet, August Kotzebue helyett Friedrich Wilhelm Zieglert olvashatunk a – 1835. január 16-i; 1836. október 25-i; 1837. október 31-i; 1838. július 25-i – színlapokon. Ernst Raupach *A lepecsételt polgármester, vagy A babonás szekrény* című vígjátékának színlapján két esetben is – 1838. február 2-án és szeptember 6-án – Kotzebue-t tüntetik fel szerzőként. A *Frigyesi Elek, vagy menet a vashámorba* című Holbein-színjátékot kétszer is – 1836. december 31-én és 1838. február 5-én – Kotzebue-nak tulajdonították a színlapok. Az 1837. február 20-án játszott *Talált gyermek* cédulája szintén tévesen Kotzebue-t tünteti fel a darab szerzőjeként Alois Friedrich Brühl helyett. A helytelenül közöl szerzőnevek esetében más források közlésére kellett hagyatkozni. Néhányszor – és nemcsak a szerzőnevek esetében – az OSzK Színháztörténeti Tár szöveges katalóguscéduláinak adatai alapján javítottam, adott esetben pótoltam a színlapok elírását, hiányosságait.¹² A pótlást szögletes zárójelben mindig jeleztem a megjegyzéseknél.

Abban az esetben, ha a szerző vagy fordító hiányzik a színlapról, vagy az adott estről nem maradt fenn színlap és a zsebkönyv sem segít, a táblázatban „sz.n.” (szerző nélkül) és „ford.n.” (fordító nélkül) jelzéssel jeleztem, hogy az elsődleges forrásokon nem volt feltüntetve szerző-, illetve fordítónév. Ilyen jelzés látható az 1838. november 5-i *XII-dik Károly Rügen szigetén* című vígjáték színlapjáról hiányzó szerzőnév esetében is.

¹⁰ Kerényi Ferenc (szerk.), *Magyar színháztörténet 1790–1873*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).

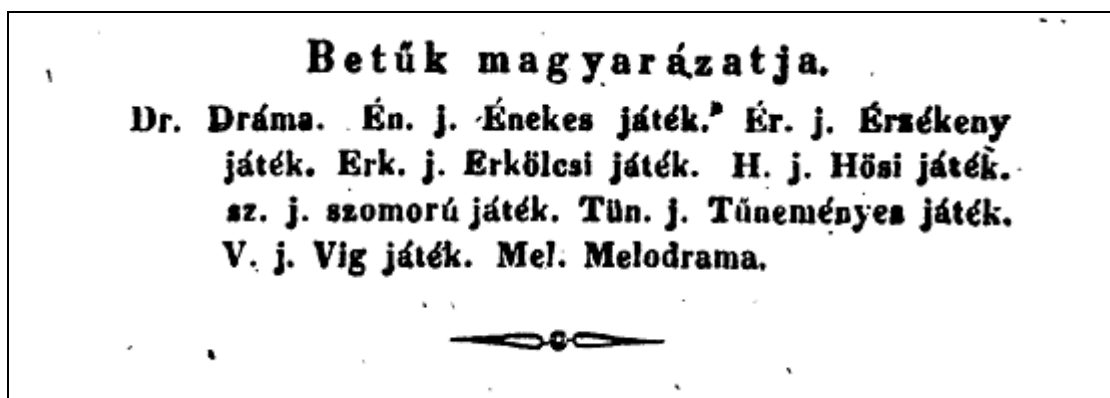
¹¹ Kerényi Ferenc (szerk.), *A Nemzeti Színház 150 éve*, (Budapest: Gondolat, 1987), 215–221.

¹² Ilyen javításra volt szükség az 1838. szeptember 30-i *Álomélet* című darab szerzőjénél, és az 1838. október 18-i *Hét leány közül a legrútabb* című darab szerzőjének esetében, ahol a színlap tévesen Albinit ír Louis Angely helyett.

A színlapoknál előforduló hibák – elírások, névrövidítések – mégis kevésbé félrevezetőek, mint a zsebkönyvek könyvtárjegyzékében helytelenül és hiányosan feltüntetett szerzők és fordítók, illetve a műsorban olykor helytelenül szereplő előadási dátumok. A hibás zsebkönyvi közlések okát Staud a következőképp magyarázza: „a zsebkönyvek összeállítói a társulat sűgői, akiknek az elmúlt évre vonatkozó adatok rendelkezésükre álltak, s ők maguk az események közvetlen szemlélői lehettek. Viszont nem voltak különösen művelt emberek, ezért ajánlatos az általuk felsorolt szerzők és címek ellenőrzése, mert elírás, torzítás, tévedés gyakran előfordul.”¹³ A hibásan közölt fordítókat egyes zsebkönyvekben utólag ceruzával is kijavították.

IV.4 Műfajok

A színlapok és zsebkönyvek közlései gyakran a műfaj-meghatározás terén is mutatnak eltéréseket. A zsebkönyvek, ahogy már említettem, a műsorjegyzékek egyes darabcímei mellett a műfajokat is közölték rövidített formában. A jegyzék végén szerepelt a rövidítések feloldása a következő módon:

Ezek a jelölések műsoradatbázisomba is bevezetésre kerültek minden egyes színdarab esetében. Emellett az elsődleges forrásnak számító színlapok műfaj-meghatározásait is közöltem, így a táblázat vizsgálata során tisztán kirajzolódnak a két forrás műfajközlésének különbségei.

¹³ Staud (szerk.), *A magyar színháztörténet forrásai* I, 80.

A korábbi műsorjegyzékek közül a Nemzeti Színházi kataszterek, és a Hajdu Algernon statisztika közölt műfajra vonatkozó adatokat. A *Nemzeti Színház 150 évének* függeléke viszont kizárólag az operai- és balettelőadások műfaját jelzi. Ennek oka a függelék Nemzeti Színház műsorát soroló jegyzékének bevezetőjében olvasható: „Elhagytuk – elsősorban terjedelmi okokból – a gyakran bizonytalan, változó vagy önkényes műfajmegjelöléseket és a felvonások számát”.¹⁴ Ezen önkényes műfaji közléseket hivatott tisztázni műsorjegyzékem azzal, hogy a különböző forráson szereplő műfaji besorolások egymás mellé kerültek, s ismét a digitális adatfeldolgozásnak köszönhetően visszakereshetővé váltak.

¹⁴ Kerényi (szerk.), *A Nemzeti Színház 150 éve*, 214.

V. A MŰSORADATBÁZIS SZERKEZETE

A források adatai a táblázatba diplomatikus átírással, régies írásmódban kerültek bevezetésre, ám a kereshetőség érdekében normalizált neveket és címeket rendeltem melléjük. Az ehhez felhasznált irodalom adattípusonként változó. A zeneszerzők nevét a *New Grove Dictionary of Music and Musicians*,¹ illetve az MGG (*Die Musik in Geschichte und Gegenwart*) lexikon alapján normalizáltam,² a szerzők nevét és a címeket egyrészt – korábbi darabok esetében – a *Magyar Színháztörténet* név-, illetve darabmutatója,³ másrészt a *Nemzeti Színház 150 évének függelékében* szereplő műsorjegyzék alapján egységesítettem.⁴

A következőkben a táblázat ismételtlen idemásolt fejlécének segítségével részletezem a közreadás módját.

Dátum	Zszerző/ Zszerző-forr.	Szerző/ Szerző-forr.	Cím/ Cím- forr.	Műfaj forr.	Mf	Fv	Ford./Ford.- forr.	Megjegyz.	Forrásadatok
-------	---------------------------	-------------------------	--------------------	----------------	----	----	-----------------------	-----------	--------------

Első helyen minden esetben a darabok előadásának időpontja látható. Néhányszor a színlapokon feltüntetett, dátumra vonatkozó adatokat az évszámhoz illesztett lábjegyzetben jelöltem. Ez történt a az 1838. márciusi árvíz miatt bekövetkezett változások feljegyzése esetében is.⁵

A következő oszlopokban együtt szerepelnek a normalizált és a forrás alapján bejegyzett adatfajták. Minden esetben a normalizált változatot vettem első helyre a kereshetőség érdekében. A második oszlopban elsőként az adott opera, zenés színdarab, illetve egyéb előadott mű zeneszerzőjének normalizált neve tűnik fel (Zszerző), majd kurzívval a forráson szereplő név (*Zszerző-forr.*). Ha zenés darabnál a forráson nem szerepel zeneszerző, azt zsz.n. [zeneszerző nélkül] rövidítéssel jeleztem. A harmadik oszlopban az előző adattípus közlésével megegyező módon elsőként a színdarab szerzője (Szerző) – illetve

¹ Stanley Sadie (ed.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (London: Macmillan, 1980).

² Ludwig Finscher (Hrsg.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Personenteil (Kassel – Stuttgart: Bärenreiter – Metzler, 2001).

³ Kerényi Ferenc (szerk.), *Magyar színháztörténet 1790–1873*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).

⁴ Kerényi Ferenc (szerk.), *A Nemzeti Színház 150 éve*, (Budapest: Gondolat, 1987), 215–221.

⁵ Az 1838. március 14-nél betűzött lapon tollal írott szöveget lásd „Botsinálta Doctor adatott volna, czédulája ki is hordatott, de a’ már 13-án kezdődött árvíz elborítván a’ várost, a’ köz szerencsétlenség foglalta el a’ jajveszélő népet. A Színház e’ naptól kezdve a’ köz inség és a’ Színházban is történt károk miatt April 16-áig zárva volt.”

opera esetében a szövegeknyvíró – jelenik meg, majd dőlt betűvel a forráson szereplő szerzőnév (*Szerző-forr.*). Ha egy darab többszerzős, vagy átdolgozás esete áll fenn, akkor a két nevet kötőjellel összekötve közöltem (például Jones, Henry – Banks, John). Ha a szerzőnév hiányzik a forrásról, akkor a normalizált név után azt sz.n. [szerző nélkül] jelzéssel helyettesítettem. A címek forráson szereplő változatának közreadásánál (*Cím-forr*) a normalizált cím után (Cím) kétféle jelölés tűnik fel. Az egyik – ha a darabnak van színlapja, akkor természetesen elsődleges jelölés – a már említett dőlt betűs írás, a másik a zsebkönyvben szereplő cím idézőjeles közlése, amelyre csak abban az esetben volt szükség, amikor az adott darab színlapja hiányzott, és a zsebkönyv műsorjegyzékéből kellett címre vonatkozó adatot pótolni. Ilyen esetben a megjegyzések oszlopban is jelöltem (Zsb) a pótlást.

Ahogy az előző fejezet végén is írtam, műsoradatbázisom azzal is újat hoz, hogy a színlapokon és zsebkönyvekben szereplőt műfaj-megjelöléseket is feltünteteti. A következő, ötödik oszlopban a színlapon olvasható műfajleírást jelenítettem meg. A néhány alkalommal ezekhez csatolt lábjegyzetben más típusú, előadásra és díszítményekre vonatkozó színlapadatokat is közöltem. A színlap műfaj-meghatározásai gyakran magukba foglalták a felvonások számának feltüntetését.⁶ A következő oszlopba kerültek a zsebkönyvi műfajrövidítések, amelyekről szintén az előző fejezet végén írtam. A műfajok könnyebb megkülönböztetése, és az átláthatóság érdekében a különböző műfajú előadások – színdarabok, zenés darabok, operák, egyvelegek részeként előadott vagy önálló zeneszámok, és a táncok – dátumát mindig az adott műfajhoz rendelt színnel jelöltem.⁷ A zsebkönyvi műfaj-megjelölés utáni oszlopban a felvonások száma jelenik meg.

A fordítók nevét feltüntető oszlop adataira is a zeneszerzők és szerzők közreadásánál leírt szabályok vonatkoznak. A normalizált neveket (Ford.) követve a színlapon feltüntetett fordítónév (*Ford.-forr*) ismét dőlt betűvel jelenik meg, s abban az esetben, amikor a színdarab adatait zsebkönyvekből kellett pótolni, a fordítók neve hiányzik. Ilyenkor az előző adattípusok mintájára ford.n. [fordító nélkül] jelzést alkalmaztam.

A következő oszlopba kerültek (1) a források hiányaira vonatkozó jelzések: a zsebkönyvi pótlás (Zsb), annak jelölése, ha a színlapon közölt adat a zsebkönyvből hiányzik (Zsb deest), és ha az adott színdarab színlapja csak a kötetes színlapok között maradt fenn (K.). Ide kerültek (2) a forráson szereplő, az előadások sorszámát („Először”, „Másodszor”) közlő bejegyzések, (3) a különböző vendég-, és jutalomjátékok színlapról származó adatai,

⁶ Lásd például *A peleskei nótárius* esetében *Eredeti parodia 3 szakaszban 4 felvonással*.

⁷ Prózai előadás (a bűvész- és egyéb mutatványok, és az ábrázolatok is maradtak ered. színnel); **Daljáték, opera; Zenés színmű; Felvonásközi zene, hangverseny, Egyveleg, (+ dal, ária, keringők, stb); Balett és táncjáték, arlekinád; Felvonásközi -, darabban előforduló-, és egyéb táncok.**

(4), az eladó színdarabpéldányok hirdetése, táncoktatások és egyéb színházi és színházon kívüli események hirdetése, közlése. A megjegyzések oszlopba került (5) az egy napon előadott művek egymásra utalása is. Ha egy színdarab és egy hangverseny egyazon estén került előadásra, akkor a színdarab megjegyzései közt a hangversenyre való utalás, utóbbi megjegyzés oszlopába pedig a színdarab aznapi előadására vonatkozó utalás található. Ezen kívül, mivel a hangverseny alkalmával előadott művek külön egységként is bekerültek a műsoradatbázisba, minden egyes zenemű, tánc, ária, duett, stb. megjegyzés oszlopába utalásként bekerült az adott hangverseny neve. Néhány esetben (6) az opera címszerepében és fontosabb szerepeiben fellépő színészeket és színésznőket is közöltem szögletes zárójelben. Ha valamelyik adattípust szakirodalomból kellett pótolnom, azt ugyancsak a megjegyzéseknél jelöltem.⁸

A műsoradatbázis utolsó oszlopában kerültek felsorolásra az adott darabból fennmaradt szöveges és/vagy kottás források különböző katalógusban található példányainak jelzetei, és gyakran a források részletezése is. Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában és Zeneműtárában lévő szövegekönyveket és kottás forrásokat egybegyűjtő katalógusok nevét, illetve a Zenede anyagát a következőképpen jelöltem:

Népszínházi Gyűjtemény: Népszh./

Magyar nyelvű szövegekönyvek katalógusa: Sp/

A Nemzeti Színház kéziratos törzsanyagának katalógusa: Nagykat./

Az Operaház régi kottatárának anyaga (a Nemzeti Színház kottatárával): OB/

A Zenede kéziratos anyaga: Zenede/

A forrásadatokat egybegyűjtő oszlopban gyakran katalógus cédulák részleges vagy teljes szövegét is közlöm. Ha egy katalógusban nem találtam forrást az adott darabhoz, akkor azt a imént felsorolt katalógusneveket áthúzva jeleztem [~~Népszh.~~].

A táblázat fejlécén olvasható adatfajtákat nem minden esetben a fenti ábra szerint rendeztem el. A CD-ROM-on a fő műsoradatbázison kívül még a műsorjegyzék különböző szempontok szerint átforgatott vagy átalakított változatát [Műsorjegyzék; Műsorjegyzék: Darabcím-mutató; Műsorjegyzék: dátum szerint rendezve; Műsorjegyzék: szöveges források; Műsorjegyzék: zenei források] is csatolmányként közlöm, amelyekben az adatfajták különböző módon kerültek elrendezésre. A CD-ROM-on elsőként a teljes műsoradatbázis

⁸ Például Adatokat lásd NSz 150; vagy Adatokat lásd kat. céd. [katalógus cédulán]

szerepel, amelynek – precíz alfabetikus elrendezése miatt – forgatása kerülendő.⁹ A többi, más szempontok szerint rendezett adatbázist szabadon forgathatja a felhasználó.

Dolgozatom legnagyobb hozadéka, hogy az alapját képező digitalizált műsoradatbázis az előadások minden adatát és a hozzájuk tartozó forrásokat egy táblázatba gyűjti, s így teljes képet ad a Várszínházban és a Pesti Magyar Színházban 1833–1840-ig színpadra került összes prózai és zenés színdarabról, operáról, táncról, egyéb zeneművekről, valamint feltérképezi a hozzájuk rendelhető források fajtáit és mennyiségét egyaránt.

⁹ Az átfogatást követő esetleges alfabetikus visszarendezés során a névelővel ellátott címek nem a megfelelő helyre kerülnek vissza.

VI. ÖSSZEGZÉS

A magyar nyelvű színjátszás és a hivatásos operajátszás kezdeti korszakának repertoár-, és forrásvizsgálata sokáig nem képezte tárgyát magyar zenetörténeti kutatásoknak. Az utóbbi években nagyrészt az Erkel-projektnek köszönhetően fellendült a magyar hivatásos operajátszás kutatása is, Tallián Tibor közelmúltban megvédett Akadémiai Doktori Értekezése Schodel Rozália és a magyar hivatásos operajátszás kialakulásának kapcsolatáról pedig úttörő alkotás a korai magyar operai élet háttéreseeményei és a színházi operaipar működése tekintetében. A budai Várszínház és a Pesti Magyar Színház intézménytörténeti és repertoár-elemzéseit színháztörténeti munkák alapos áttekintésével tudtam kellőképpen megalapozni. Bayer József korai magyar nyelvű színjátszás repertoárját összegző munkálatait és a Nemzeti Színház műsorjegyzékének összeírását megcélzó kutatók munkáját folytattam, és egészítettem ki azáltal, hogy a Várszínházban és a Pesti Magyar Színházban 1833–1840 között műsorra kerülő darabokat minden műfajra kiterjedően egy műsorjegyzékben összesítettem. A digitális formában is elérhető műsoradatbázis diplomamunkám központi részét alkotja. A budai Várszínház és a Pesti Magyar Színház színpadán játszott prózai és zenés színdarabokat, illetve minden egyéb zenei eseményt magában foglaló 326 oldalas jegyzék másfél éves gyűjtő- és feldolgozó munka eredményeként született meg. A benne feltüntetett adatok fajtáiról, azok kritikai értékeléséről, valamint a prózai és zenés színdarabok fennmaradt szöveges és kottás forrásainak bemutatásáról szól a dolgozat főszövegének legnagyobb része. A CD-mellékleten közölt adatbázis tartalmazza az előadott darabok előadási dátumát, címét, szerzőjét, műfaját, a felvonások számát, a darab fordítójának nevét, a forrásokon feltüntetett egyéb adatokat, érdekességeket, az OSzK Színháztörténeti Tár és Zeneműtár állományában fennmaradt szöveges és kottás források jelzeteit, valamint a katalóguscédulákon feltüntetett adatokat. A digitális feldolgozás eredményeképpen bármely felhasználó különböző szempontok szerint szabadon forgathatja az adatbázist, s ezáltal munkám azon kívül, hogy átfogó képet ad a vizsgált korszak repertoárjáról és forrásairól, akár újabb kutatások alapjául is szolgálhat.

VII. BIBLIOGRÁFIA

I. Primer források: *Kéziratok* ♦ *Korai nyomtatványok*. II. Primer irodalom: *Irodalom az Erkel centenáriumra megjelent publikációkkal bezárólag* ♦ *Korabeli sajtó*. III. Szekunder irodalom.

I. Primer források

Kéziratok

Pály Elektől vásárolt művek listája. Országos Széchenyi Könyvtár, Színháztörténeti Tár, Irattár 245–246. doboz.

Súgó példányok. Országos Széchenyi Könyvtár, Színháztörténeti Tár, Szövegkönyvtár/Magyar nyelvű szövegkönyvek.

Ügyelőkönyvek. Országos Széchenyi Könyvtár, Színháztörténeti Tár, Nemzeti Színház kötetes iratok, 981–988.

Nemzeti Színházban előadott zenés darabok katalógusa („zöld könyvek”). Országos Széchenyi Könyvtár, Színháztörténeti Tár. Jelzet: Ms. 132/1–21.

Korai nyomtatványok

Színlapok a Várszínház és a Pesti Magyar Színház állományából. Országos Széchenyi Könyvtár, Színháztörténeti Tár és Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet.

Zsebkönyvek

Könyves Máté (szerk.). *Játékszíni koszorú*. [1833] Buda-pest: Könyves Máté, 1834. Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1834. OSzK Színháztörténeti Tár jelzete 256.

Csokonai Vitéz József (szerk.). *Budai Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1835-re* [1834]. Buda: Csokonai Vitéz József, 1835. OSzK Színháztörténeti Tár jelzete: 258.

Gillyén Sándor (szerk.). *Budai Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1836-ra* [1835]. Buda: Gillyén Sándor, 1836. OSzK Színháztörténeti Tár jelzete: 259.

Könyves Máté (szerk.). *Játékszíni koszorú*. [1833] Pest: Könyves Máté, 1836². Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1836. OSzK Színháztörténeti Tár jelzete: 260.

Somogyi Sándor (ford.). *Budai Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1837-re* [1835.dec.–1836.nov.]. Pest: Gillyén Sándor, 1837. OSzK Színháztörténeti Tár jelzete: 261.

Somogyi Sándor (ford.). *Pesti Magyar Játékszíni Zsebkönyv 1838-ra* [1837.aug.22–dec.]. Pest: Gillyén Sándor, 1838. OSzK Színháztörténeti Tár jelzete: 263.

Gillyén Sándor – Nagy Ferenc (kiad.). *Pesti Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1839-dik évre* [1837. dec.–1838.dec.] Pest: 1839. OSzK Színháztörténeti Tár jelzete: 264.

Gillyén Sándor – Nagy Ferenc (kiad.). *Pesti Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1840-dik évre* [1838.dec.–1839.dec.] Buda: 1840. OSzK Színháztörténeti Tár jelzete: 265.

Gillyén Sándor – Keresztessy Ambrus (kiad.). *Pesti Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1841-dik évre* [1839.dec.–1840.dec.]. Pest: 1841. OSzK Színháztörténeti Tár jelzete: 266.

II. Primer irodalom

Irodalom az Erkel centenáriumra megjelent publikációkkal bezárólag

Id. Ábrányi Kornél. *A magyar zene a 19. században*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1900.

Id. Ábrányi Kornél. *Erkel Ferenc élete és működése (Kulturtörténelmi korrajz)*. Budapest: Schunda V. József cs. és kir. udv. hangszergyáros, zenemű-kereskedő és kiadó, 1895.

Bayer József, *A Nemzeti Játékszín története I-II*. Budapest: Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1887

Széchenyi István. *Magyar játékszínről*. Pesten: Nyomtatta Fűskúti Landerer, 1832.

Korabeli sajtó

Honművész 1833, 1834

III. Szekunder irodalom

Barna István. „Erkel Ferenc első operái az egykorú sajtó tükrében”. In Szabolcsi Bence – Bartha Dénes (szerk.). *Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére*. Budapest: Akadémiai, 1954, 175–218. (Zenetudományi Tanulmányok 2)

Bartha Dénes. „Erkel”. In Friedrich Blume (Hrsg.). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Bd. 3. Kassel: Bärenreiter, 1954.

Bartha Katalin Ágnes. „Zsebkönyv és színlap”. In Egyed Emese (szerk.). *Theátrumi könyvecske. Színházi zsebkönyvek és szerepük a régió színházi kultúrájában*. Sapientia Könyvek 4. (Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2002), 129–158.

B. Egey Klára. „Színpadi táncművészetünk fejlődése a reformkorban és a szabadságharc első szakaszában” In Vályi Rózsi (szerk.). *A magyar balett történetéből*. Budapest: 1956.

Belitska-Scholtz Hedvig. *Deutsche Theater in Pest und Ofen 1770–1850*. Budapest: Argumentum, 1995.

Bónis Ferenc. „Erkel Ferenc”. In Szabolcsi Bence – Tóth Aladár. *Zenei lexikon*. Átdolgozott új kiadás. Főszerkesztő Bartha Dénes, szerkesztő Tóth Margit. Budapest: Zeneműkiadó, 1965, I. 575.

Bónis Ferenc. „Erkel”. In Ludwig Finscher (Hrsg.). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Personenteil. Kassel – Stuttgart: Bärenreiter – Metzler, 2001, vol. 6, 429–435. hasáb.

Bónis Ferenc. „Hogyan lett Erkel Ferenc a Pesti magyar színház első karmestere?”. In Bónis Ferenc (szerk.). *Erkel Ferencről és koráról*. Budapest: Püski, 1995, 45–54. (= Magyar Zenetörténeti Tanulmányok)

D. Nagy András – Márai György. *Az Erkel család krónikája*. Gyula: Gyula város önkormányzata – Erkel Ferenc Társaság, 1992.

Egyed Emese. „Színház- és irodalomismeret a színházi zsebkönyvek révén”. In Egyed Emese (szerk.). *Theátrumi könyvecske. Színházi zsebkönyvek és szerepük a régió színházi kultúrájában*. Sapientia Könyvek 4. (Kolozsvár: Scientia Kiadó, 2002), 7–28.

Ferenczi Zoltán. *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár: A kolozsvári színészet száz éves jubileumát rendező bizottság, 1896.

Gajdó Tamás (szerk.). „Források és file-ok”. In Digitális színháztörténet: Színháztörténeti és módszertani tanulmányok. Budapest: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2009, 109–115. Internetes cím: <http://www.szhaziadattar.hu/index.php?sid=9&lang=hu>

Gurmai Éva. „A budai Várszínház zenei élete 1833–1837”. In Somorjai Olga (szerk.). „... *de még szebb a színház*” *Írások Belitska-Scholtz Hedvig emlékére*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2010, 89–102.

Gurmai Éva. „Az első magyar operatársulattól a Nemzeti Színházig”. *Magyar Zene* 42/1 (2004): 49–58.

Gurmai Éva. „Die Notenbestände des ersten ungarischen Operngesellschaft im Bezirksarchiv von Kaschau. Beiträge zur Geschichte der Opernpflege von Ferenc Erkel.” *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 46/1–2 (2005). Budapest: Akadémiai kiadó, 2005, 145–155.

Gurmai Éva. „Johann Baptist Henneberg – Emanuel Schikaneder – Szerelemhegyi András: *Csörgősapka*”. *Magyar Zene* 40/3 (2002): 271–278.

Hajdu Algernon László. *A Nemzeti Színház műsora 1837–1941*. Kefelenyomata az Országos Széchényi Könyvtárban található.

Hankiss Elemér – Berczeli A. Károlyné (összeáll.). *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája. 18–19. század*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1961.

Imre Zoltán. *(Nemzeti) Színház és (nemzeti) identitás. 1837: A Pesti Magyar Színház megnyitása*. Internetes forrás: <http://villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12384>

Kádár Jolán. *A pesti és budai német színészet története 1812–1847*. Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1823.

Karácsonyi István. *Erkel Ferenc a magyar opera megteremtője*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1941.

Kerényi Ferenc (szerk.). *A magyar színikritika kezdetei (1790–1837). I–III*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000.

- Kerényi Ferenc (szerk.). *A Nemzeti Színház. (Dokumentumok)*. Budapest: Corvina Kft., 1987.
- Kerényi Ferenc (szerk.). *A Nemzeti Színház 150 éve*. Budapest: Gondolat, 1987.
- Kerényi Ferenc (szerk.). *Magyar Színháztörténet 1790–1873*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Kerényi Ferenc. *A régi magyar színpadon 1790–1849*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981.
- Kerényi Ferenc. *A színjátéktípusok történeti leírásának elmélete és gyakorlata. /Hamlet-előadások hazánkban 1790–1840/*. Színházelméleti Füzetek 2. Kézirat. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1975.
- Kerényi Ferenc (szerk.). *A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig*. Budapest, 1987.
- Kókay György. *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Budapest: Ráció Kiadó, 2005.
- Lakatos István. *A kolozsvári magyar zenés színpad (1792–1973)*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1977.
- Lakatos István. *Zenetörténeti írások*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1971.
- Lavotta Rezső (közr.). *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke, II. Kéziratos zeneművek*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára, 1940.
- Lavotta Rezső (közr.). *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke, VI. Zenei kéziratok*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára, 1940.
- Legány Dezső. „Erkel”. In Stanley Sadie (ed.). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. London: Macmillan, 1980, vol. 6, 230–234., és második kiadás, 2001, vol. 8, 295–300.
- Legány Dezső. *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Budapest: Zeneműkiadó, 1975.
- Major Ervin: „Erkel Ferenc műveinek jegyzéke. Bibliográfiai kísérlet”. *Zenei Szemle* 1947/2–3. sz. Különlenyomat: 1–19.
- Major Ervin: „Erkel Ferenc műveinek jegyzéke. Második bibliográfiai kísérlet”. Függelék /A: „Erkel fennmaradt népszínmű-dalai az OSzK népszínházi anyagában”. In Bónis Ferenc (szerk.). *Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*. Budapest: Zeneműkiadó, 1968, 11–43. (= Magyar Zenetörténeti Tanulmányok)
- Mona Ilona (összeáll.). *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1989.
- Németh Amadé. *A magyar opera története a kezdetektől az Operaház megnyitásáig*. Budapest: Zeneműkiadó, 1987.

Németh Amadé. *Az Erkelek a magyar zenében. Az Erkel-család szerepe a magyar zenei művelődésben*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács, 1987. (= „Fekete könyvek” kultúrtörténeti sorozat 9)

Németh Amadé. *Erkel Ferenc életének krónikája*. Budapest: Zeneműkiadó, 1973. (= *Napról napra. Nagy muzsikuskok életének krónikája* 10)

Németh Amadé. *Erkel*. Budapest: Gondolat, 1979². Második javított, bővített kiadás. (= Zenei Kiskönyvtár)

Németh Csaba. *A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Erkel-gyűjteménye*. Gyula: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Erkel Ferenc Múzeuma, 2007 (= Gyulai Katalógusok 12)

Pándi Marianne. „Erkel Ferenc az előadóművész a Honművész tükrében”. In Bónis Ferenc (szerk.). *Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*. Budapest: Zeneműkiadó, 1968, 45–55. (= Magyar Zenetörténeti Tanulmányok)

Pukánszky Kádár Jolán. *A budai és pesti német színészet története 1812-ig, játékszini és drámairodalmi szempontból*. Függlékül: A budai és pesti német színházak műsora 1783–1812. Budapest: 1914. (= Német philologiai dolgozatok 12).

Pukánszky Kádár Jolán. *A pesti és budai német színészet története 1812–1847*. Budapest: Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalat, 1923. (= Német philologiai dolgozatok 29)

Pukánszky Kádár Jolán. *A Nemzeti Színház százéves története*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1938.

Rédey Tivadar. *A Nemzeti Színház története*. Budapest: 1937.

Somfai László. „Az Erkel-kéziratok problémái”. In Bónis Ferenc (szerk.). *Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*. Budapest: Zeneműkiadó, 1968, 57–62. (= Magyar Zenetörténeti Tanulmányok)

Staud Géza. *Bayer József tudományos munkássága*. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1979. (= Színháztörténeti könyvtár. Új sorozat, 9)

Staud Géza (szerk.). *A Budapesti Operaház 100 éve*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1984.

Staud Géza (szerk.). *A magyar színháztörténet forrásai I-III*. Budapest: Színháztudományi Intézet, 1962.

Staud Géza (vál.) – Kerényi Ferenc (szerk.). *77 ismeretlen dokumentum a régi Nemzeti Színházról (1838–1895)*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1989.

Szabolcsi Bence. „Népies dalszerzők. Erkel és a romantikus opera”. In Szabolcsi Bence. *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Budapest: Zeneműkiadó, 1979³, 69–77.

Szacsvai Kim Katalin. „Bátori Mária – Források és változatok” *Muzsika* 46/1 (2003.január): 14–

Szacsvai Kim Katalin. „Az Erkel-műhely kezdetei. Közös munka az *Erzsébet* előtti színpadi zenékben”. In Kiss Gábor (szerk.). *Zenetudományi dolgozatok 2009*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézete, 2009, 191–244.

Szacsvai Kim Katalin. *Az Erkel-műhely. Közös munka Erkel Ferenc színpadi műveiben (1840–1857)*. Doktori értekezés. Budapest, 2012.

Szalai Anna (összeáll.). *Tollharcok. Irodalmi és színházi viták 1830–1847*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.

Székely György (szerk.). *A Nemzeti Színház*. Budapest: Gondolat, 1965.

Székely György (szerk.). *Magyar Színházművészeti lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.

Székely György. *A színjátéktípusok kutatásának módszeréről*. Színházi tanulmányok. Budapest: Színháztudományi Intézet, 1961.

Székely György. *Színjátéktípusok leírása és elemzése*. Színházi tanulmányok. Budapest: Színháztudományi Intézet, 1963.

Székely György. *Zenés színpad – Vidám játék*. Színházi tanulmányok. Budapest: Színháztudományi Intézet, 1961.

Sziklavári Károly. *Egressy Béni*. Budapest: Mágus Kiadó, 2012. (= Magyar zeneszerzők 37, szerk. Berlász Melinda)

Szinnyei József. *Magyar írók élete és munkái*. Budapest: Hornyánszky, 1909.

Szőnyiné Szerző Katalin. „A Wiener Allgemeine Musikzeitung Erkel Ferenc indulásáról (1841–1848)”. In Bónis Ferenc (szerk.): *Erkel Ferencről, Kodály Zoltánról és korukról*. Budapest: Püski, 2001, 79–90. (= Magyar Zenetörténeti Tanulmányok)

Tallián Tibor. „»Opern dieses grössten Meisters der Jetztzeit«. Meyerbeer fogadtatása a korabeli magyar operaszínpadon”. In Sz. Farkas Márta (szerk.). *Zenetudományi dolgozatok 2004–2005*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005, 1–60.

Tallián Tibor. „»Az operában ki gyönyörködik?« Irodalmi adalékok a magyar operai művelődés történetéhez”. In Sz. Farkas Márta (szerk.). *Zenetudományi dolgozatok 2000. Szabolcsi Bence emlékére*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2000, 117–168.

Tallián Tibor. „A Nemzeti Színház zenekara Erkel Ferenc idejében”. In Bónis Ferenc (szerk.). *Erkel Ferencről, Kodály Zoltánról és korukról*. Budapest: Püski, 2001, 26–40.

Tallián Tibor. „Átváltozások, avagy a Nemzeti Színház operai kottatárának néhány tanulsága”. In Gupcsó Ágnes (szerk.). *Zenetudományi dolgozatok 1999*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1999, 281–290.

Tallián Tibor. „Bátori Mária. Előadástörténet”. In Gupcsó Ágnes (szerk.). *Erkel Ferenc első három operája. Bátori Mária, Hunyadi László, Bánk bán. Szövegkönyvek, tanulmányok.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2011, 85–134.

Tallián Tibor. „Erkel, az operarendező”. In „... de még szebb a színház” *Írások Belitska-Scholtz Hedvig emlékére.* Budapest: Argumentum Kiadó, 2010, 103–111.

Tallián Tibor. „Kibirás zsenije”. In Gupcsó Ágnes (szerk.). *Erkel Ferenc első három operája. Bátori Mária, Hunyadi László, Bánk bán. Szövegkönyvek, tanulmányok.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2011, 31–52.

Tallián Tibor. „Operaművelés Magyarországon”. In Gupcsó Ágnes (szerk.). *Erkel Ferenc első három operája. Bátori Mária, Hunyadi László, Bánk bán. Szövegkönyvek, tanulmányok.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2011, 15–30.

Tallián Tibor. *Schodel Rozália és hivatásos magyar operajátszás kezdetei.* Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest, 2011. Internetes elérhetőség:
http://mta.hu/cikkek/folyamatban_levo_doktori_eljarasok

Tolnai Gábor (szerk.). *Déryné emlékezései I–II.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.

Vályi Rózsi. *A táncművészet története.* Budapest: Zeneműkiadó, 1969.